

Jovo Popović

Komunistička omladina

dečje novine

Fotografija na naslovnoj strani

Sesnaestogodišnji Slavoljub-Slava Ković iz Bogatića,
borac i bombaš o čijoj smrti u zborniku
o borcima Mačvanskog partizanskog odreda
uz ime i prezime stoji:
»Sterljan 10. januara 1942. u šabačkom logoru,
sa petokrakom zvezdom urezanom na čelu«.

*Ovu knjigu izdavač posvećuje
i izdaje kao jedan od svojih priloga
obeležavanju šezdesete godišnjice
revolucionarnog delovanja
Saveza komunista Jugoslavije
i Saveza komunističke omladine
Jugoslavije*

*Biblioteka LEGENDE
dobitnik je Povelje »4. jul« —
najvećeg društvenog priznanja
za doprinos u gajenju
revolucionarnih tradicija naroda i narodnosti
Jugoslavije*

Izdavač

NIRO »Dečje novine«
Gornji Milanovac

Za izdavača

Miroslav Petrović,
generalni direktor

Recenzent

Leo Mates

Urednik

Ivo Matović

Lektor i korektor

Gordana Rosi

Dizajn i tehnički urednik

Rade Rančić

Štampa

»Nikola Nikolić«, Kragujevac

*Štampanje u tiražu od 3.000 primeraka
završeno aprila 1979. godine*

Jovo Popović

*Komunistička
omladina*

GORNJI MILANOVAC, 1979.

**BIBLIOTEKA LEGENDE
POSEBNA IZDANJA**

Kosta Nađ

MLADOST REVOLUCIJE

Bez potrebe da predstavljam »Komunističku omladinu« — knjiga je pred nama i sama se predstavlja — ali i bez ambicije da odredim mesto i ulogu revolucionarne omladine u svim fazama pripremanja revolucije i u samoj revoluciji, koja, evo, traje već 38 godina nego jednostavno iz želje da mladog čitaoca podsetim na minula vremena i veličinu herojstva koja njemu predstoje na našem teškom i slavnom putu »iz carstva nužnosti u carstvo slobode« — prihvatio sam se ovog zadatka da napišem predgovor. U »Komunističkoj omladini«, naime, nije reč o junacima samo jednog vremena, samo o epopeji jedne generacije, to je svedočenje o kontinuitetu revolucije. Neovisno o tome koliko je i kako je u određenim razdobljima revolucionarna omladina bila organizovana, ona je uvek tražila nešto novo, uvek okrenuta sutrašnjici i akciji u kojoj je nastojala ispoljiti svoj elan. Nikad nije trpela stagnaciju u društvu, ni nepravdu, ni

neljudskost, ni izrabljivanje, ni kompromiserstvo, ni žabokrečinu.

Davno, tridesetih godina, nekako u vreme kad su počeli pucati šavovi karađorđevićevske diktature, kad su mnogi od nas tadašnjih dvadesetodogodišnjaka tražili organizaciju da akcijom izraze svoje nezadovoljstvo postojećim, onih godina kad je Partija, s rukovodstvom u inostranstvu i s ogromnim brojem članova u robijašnicama, živela zatvorena »u prkosne, ali neotporne kule ultraradikalističkog »levičarstva«, u samoizolaciji od masa« — meni se posrećilo da dođem u vezu s mladim zagrebačkim revolucionarima; to je bio putokaz koji me nekoliko godina kasnije usmerio u Španiju, u prvi svetski antifašistički rat.

6 U nekom tesnom tavanskom sobičku na Črnomercu, a onda i u nekim vlažnim podrumskim prostorijama u Samoboru, blizu kuće u kojoj su žandarmi 1929. ubili trojicu sekretara SKOJ-a — braću Oreški i Janka Mišića — prvi put sam imao priliku da slušam lekcije iz marksizma i lenjinizma. Dobro se sećam kako su moji mladi drugovi, uglavnom zagrebački studenti, nadahnutim glasom čitali Lenjinov tekst o »Omladinskoj internacionali« i o tome kako komunisti »bezuslovno moraju biti za organizacionu samostalnost Saveza omladine... jer bez potpune samostalnosti omladina neće moći ni da se sama izgradi u dobre socijaliste, ni da se pripremi za to da socijalizam vodi napred«.

Omladina se onih godina u Zagrebu, a i u drugim mestima, uglavnom organizovala bez veće pomoći Komunističke partije. To je vreme kad Tito, posle 67 meseci tamnovanja, dolazi s robije. Odmah je, kao istinski revolucioner lenjiniskog kova, »čovек čiji je oštroumni pogled uvek upravljen na tačke preokreta, gde teorija prelazi u praksu, a praksa u teoriju« — video celovitu situaciju i partijskom rukovodstvu uputio kritiku:

»Omladina se razvija bez vaše kontrole, bez vaše političke i praktične pomoći. i onda nije ni čudo da su u omladini nastala razna pogrešna shvatanja...«

Dugo je trebalo da u akcioni program Partije bude ugrađeno lenjinsko shvatanje o tome da je KPJ »partija budućnosti« i da »budućnost pripada omladini«, odnosno da je KPJ »partija novatora«, a da »za novatorima uvek najradije ide omladina«, da je to »partija samopregorne borbe protiv stare truleži« i da će u tu samopregornu »samoupravnu borbu već prva ići omladina«. Broz je to itekako znao. Mnogo godina kasnije, o dvadesetogodišnjici dolaska na čelo Partije, pričao je kako su »u tim počecima sređivanja naše partijske organizacije neobično veliku pažnju polagali na to da što prije osposobimo SKOJ kao masovnu organizaciju«.

»Komunistička omladina« daje vernu sliku postupnosti rasta skojevske organizacije: od organizacije koja je uza sve mnogobrojne primere herojstva vredne divljenja, od malobrojne organizacije od nekoliko hiljada članova, koji su delovali izolovano od omladinskih masa (omladinske mase su se tom »bezumlju smelih« divile, ali u skojevskoj borbi nisu sudeleovale), SKOJ je u periodu Titovog rukovođenja jugoslovenskim revolucionarnim pokretom izrastao u organizaciju od 380.000 članova (uoči spajanja s Narodnom omladinom, 1948).

7

Reorganizirajući Partiju, drug Tito je u drugoj polovini tridesetih godina reorganizovao i Savez komunističke omladine. U samoj Partiji stalno je kritikovao nedostatak poverenja u mlade i ustrajno je insistirao na tome da se na rukovodeća mesta u Partiji biraju mladi drugovi. Svi mi, koji smo nekad u uslovima diktature i obespravljenosti tražili organizaciju koja bi bila konsolidovana na osnovi stvarnog jedinstva u borbi za ostvarivanje revolucionarnih energija narodnih masa, iako daleko od Jugoslavije (neki od nas su tada, posle povlačenja iz Španije, bili u francuskim logorima), oduševljeno smo prihvatili Titova shvatanja o zadacima SKOJ-a, koji je radio na objedinjenju omladine svih nacionalnosti u frontu odbrane nacionalne nezavisnosti (»za zaštitu državne nezavisnosti zemlje od opas-

nosti fašističke agresije Nemačke i Italije, protiv svih njegovih agenata u zemlji sa Stojadinovićem na čelu; za punu demokratsku ravnopravnost svih narodnosti koje žive u Jugoslaviji; za formiranje vlade odbrane nacionalne nezavisnosti Jugoslavije, koja će biti kadra da organizuje odbranu zemlje; za zaštitu ekonomskih i kulturnih interesa i demokratskih prava radničke i radne omladine, za svestrano poboljšanje njihovog života»). Bilo je presudno da u takvom jedinstvenom omladinskom frontu SKOJ bude rukovodeće jezgro.

8 Orijentacija na »osposobljavanje novih kadrova iz redova radničke i seljačke, kao i školske omladine, koji su ispunjeni bezgraničnom odanošću prema Kominterni« i na »svakodnevni vaspitni rad u duhu marksizma-lenjinizma putem organizovanja kurseva, kružaka, predavanja, diskusionih klubova itd«, obezbedila je za Partiju sposobna, borbena, marksistički obrazovana mlada rukovodstva. Upravo zbog toga se i moglo dogoditi da je uoči rata Komunistička partija Jugoslavije i po članstvu i po rukovodećem kadru bila najmlađa komunistička partija u svetu. Mladi komunisti su mogli do kraja ispoljiti i razvijati, u partijskoj i skojevskoj organizaciji i u radu s omladinskim masama, i uopšte sa svim radnim masama, sve svoje sposobnosti jer nisu bili sputavani ni ograničavani, s mogućnošću pune inicijative u kreiranju politike i u sprovođenju dogovorenih i utvrđenih zadataka.

Omladina je bila duša našeg revolucionarnog pokreta.

Sećam se jedne septembarske noći 1942. godine. Bili smo u prvi put oslobođenom Jajcu. Drug Tito je izašao pred postrojene bataljone Prve krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade. A ta brigada — to je bila naša mladost, gotovo svaki drugi borac — skojevac. U polumraku, jedva razaznajući lica, naš Vrhovni komandant je išao od borca do borca: čestita na herojstvu, na samopožrtvovanju. I ne kaže kao što bi možda rekao dru-

gi komandant: »Ja od vas tražim...«. Kaže postrojenim bataljonima mladih Krajišnika:

»Vi, i ne samo vi, već sva omladina Jugoslavije od nas traži da ostanemo nepokolebljivi u borbi... U ovoj nadčovečanskoj borbi vi ste glavni nosioci politike bratstva i jedinstva. Propovedajući borbu za nezavisnost, za odbranu od fašističkog agresora, omladina Jugoslavije je istovremeno bila ta koja je među prvima počela da propovijeda jedinstvo i bratstvo među narodima Jugoslavije...«

Ne bih bio pravičan, kad bih iz kolektivnog junaštva revolucionarne omladine izdvajao pojedince. Stotine mladih komunista iz Jugoslavije, koji su ginuli na španskim ratištima stalno mi u čistoći svoga revolucionarnog optimizma lebde pred očima i žive u srcu. Mladost revolucije je izvršavala najteže zadatke revolucije: jednako na frontovima Španije, kao i u našem narodnooslobodilačkom ratu. Kad sam za vreme bihačke operacije pokušao zadržati dve mlade Krajiškinje uz štab, pa im čak autoritetom komandanta zabranjivao da idu u prvu jurišnu liniju, jedna od njih, osamnaestogidišnjačinja, zajapurenog lica, s očima punim čudesno usplamtenog zanosa, gotovo prekorno je prosvedovala:

— Ali, ja sam skojevka!

A biti skojevac: značilo je biti tamo gde je najteže.

Između svih onih bezbrojnih Mišića, koji su ubijani od kraljevske žandarmerije, svih Đoka Kovačevića koji su ginuli u prvom ratu protiv fašizma, svih Marija Bursać ili Boška Buha, koji su vešani ili ginući u jurišu na bunkere, i generacije koja je sad svrstana u Savez socijalističke omladine Jugoslavije — suštinske razlike nema. Samo su uslovi drugačiji, pa i organizacija je drugačija samo toliko koliko su uslovi izmenjeni. Konkretni zadaci se, daleko, razlikuju, ali konačni je isti — cilj je jedinstven: ostvarivanje vladavine udruženog rada i stvarne političke moći radničke klase i svih radnih ljudi.

Savez komunista je, kao i u prethodnim periodima, zainteresovan za potpunu samos-

talnost Saveza omladine, ali — i sad s lenjin-
skim shvatanjem: — »I za punu slobodu dru-
garske kritike njihovih grešaka.« Jer: »Laska-
ti omladini ne smijemo«. No, svakako, stva-
ranje najširih mogućnosti za punu inicijativu
mladih, za ispoljavanje stvaralaštva mladih
na svim područjima života, pre svega na pod-
ručju samoupravljanja, u udruženom radu i u
celovitom sistemu socijalističke samouprav-
ne demokratije, ne ovisi samo o mladima, ne-
go i o avangardi radničke klase. Savez komu-
nista je dužan da više uz nastoji na pronal-
aženju onih oblika organizovanosti i aktiv-
nosti omladine (dakako: zajedno sa omladi-
nom), koji će obezbeđivati najpotpuniju re-
volucionarnost mladih naraštaja kao kontinui-
tet revolucionarnog razvoja socijalističkog sa-
moupravnog društva.

I Jedanaesti kongres Saveza komunista
je ustvrdio kako je uloga Saveza socijalističke
omladine u našem političkom sistemu manja
od stvarne uloge mladih u našem društvu. U
udruženom radu, u delegatskom sistemu, u je-
dinstvenom frontu organizovanih socijalistič-
kih snaga, u svim područjima društvenog ži-
vota, društveni interesi zahtevaju veće, potpu-
nije, organizovanije prisustvo — stvaralački
aktivno — SSOJ. A za aktivnije prisustvo u
borbi za samoupravljanje, za njihovo svestra-
nije sudelovanje u svakodnevnom društvenom
odlučivanju, neophodno je znatno veće upoz-
navanje s osnovama marksističke teorije i
njenim razvojem. Bogato nasleđstvo revoluci-
onarnog pokreta daje mladima beskrajne šan-
se: tradicije revolucije, tradicije prethodnih
pokolenia mladih komunista, stvaralački ut-
kivane u sadašnje napore mladih — obezbe-
dit će brži hod »iz carstva nužnosti u carstvo
slobode«.

POBUNJENA REVOLUCIONARNA MLADOST (1919—1920)

Frontovi prvog svjetskog rata su već bili 11
utihnuti gotovo godinu dana, sve revolucije u
Evropi su bile slomljene, osim u Rusiji, gdje
je Crvena armija bila u pobjedonosnom po-
hodu; u Mađarskoj je sovjetska vlast hortijev-
skim terorom krvavo likvidirana, a u Jugosla-
viji je nad Kraljevinom Srba, Hrvata i Slo-
venaca kraljevaio Karađorđev čukununuk i Ni-
kolin unuk, sin Petra Osloboditelja, regent
Aleksandar, koji je u nepunu godinu dana
imao već i drugu vladu.

Rana jesen 1919. godine: vrijeme rađanja
Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

Srpsko-hrvatsko-slovenska kraljevina, us-
postavljena regentovim proglasom 1. decembra
1918. godine, kad su Karađorđevićima došli
na poklonstvo izaslanici Narodnog vijeća Sr-
ba, Hrvata, i Slovenaca s područja već rasu-
tog habsburškog Austro-ugarskog Imperija,
još je bila potresena štrajkaškim pokretima,
vojničkim pobunama i zelenokadarskim raza-
ranjima. Zemlja je bila gladna, sela i gradovi

krcati sirotinjom, ratnim invalidima i djecom koja su ostala bez roditelja.

Iz Sovjetske Rusije i Mađarske vraćali su se deseci hiljada vojnika, koji su bili u redovima Crvene armije, Lenjinove ili Kunove. Za vlasti su bili »crvena kuga« i »pošast«, jer su — pisao je ministar unutrašnjih poslova — dolazili »da u našim brojevima šire boljševizam«.

Ministar socijalne politike, desni socijalist, Vitomir Korać, po Krleži »provincijalna naivčina, vođen uglavnom svojim nacionalno-romantičkim iluzijama, koje su se objektivno podudarale s »oslobodilačkom politikom dinastije«, koji je baš onih godina prekinuo sve spona s revolucionarnim pokretom, kasnije je pisao da su 1919. »ministarstvu stizala izvješća za izvješćima o opasnom vrienju seljaštva u Sremu, Vojvodini, Slavoniji, Zagorju, Bosni i Hercegovini«, a neki župani su čak, kao onaj u Varaždinu, tražili »intervenciju vojske, prijeke sudove i diktaturu«, jer posvuda su »na dnevnom redu bila puškaranja i paljevine«.

12 Kruh je u odnosu na 1914. godinu pokušio 38 puta, so 77 puta, šećer 50 puta, krompir 71 put, a petrolej 55 puta.

Narod je bio go, i gladan, i nepismen i potpuno obespravljen.

U takvoj situaciji buržoazija se brže organizirala i efikasnije djelovala od radničkog pokreta, koji se tek iz partija socijal-demokracije poslije Kongresa ujedinjenja i u akciji osposobljavao da može voditi osnovne, radne slojeve društva, prvenstveno radničku klasu. Kraljevina SHS je, kao i sav svijet, ulazila u epohu — pisao je 1919. godine August Cesarec — »rešavanja primarnih i osnovnih problema, problema socijalnih«. I Cesarec, u ime ljevice, i predstavnici takozvane Jugoslovenske ujedinjene omladine, u ime desnice — i ljevičari, dakle, kao i desničari — u ono vrijeme govore o konsolidaciji, s tim da se — po Cesaru — »ne radi samo o konsolidaciji Jugoslavije, nego i čitavog svijeta« za kojeg je »uspeh ruske oktobarske revolucije važniji od Antante i Vilsona«.

Kraljevina gladi, nacionalnog i socijalnog bespravlja, kraljevina bezemljaša, bez sređenog saobraćaja i industrije, neriješenog agrarnog pitanja, bila je 1919. godine pozornica žestokog političkog raslojavanja, sukobljavanja i organiziranja.

Postojale su objektivne mogućnosti da nova država, sudeći po raspoloženju osnovnih slojeva društva, zakorači ulijevo, ali — zakazale su subjektivne snage. Još 1918. godine — govorio je na Petom kongresu KPJ 1948. Josip Broz Tito — «čitave vojne jedinice su, kao na primjer u Zagrebu, tražile komunističku komandu i crvene zastave radi borbe za sovjetsku vlast u Jugoslaviji. . . Od Kotora do Pule i od Bršadina do Ivančice planuo je zelenokadarski ustanak, što ga čete Narodnog vijeća nisu mogle svladati, a i kraljevska vojska Aleksandra i Petra Karađorđevića imala je sa pacifikacijom pojedinih krajeva posla još punu godinu-dvije».

Štrajkaški pokret, rasplamsan u proljeće 1919. godine, naznačio je oštre klasne sukobe. Sve do kraja 1920. tarifne borbe i štrajkovi se nižu jedan za drugim, nekad ugušivani u krvavom razračunu, a nekad i s privremenim pobjedama radništva, jer je buržoazija, još ne-konsolidirana i još prestrašena od mogućeg opšteg oružanog ustanka zbog neriješenih i nerješivanih socijalnih problema i gušenja osnovnih nacionalnih prava naroda i narodnosti pripojenih — ispravnije je tako reći, nego: ujedinjenih — kraljevini Srbiji, činila privremene i povremene ustupke, spremajući se da u narednom periodu, ojačana, pređe iz defanzive u ofanzivu. Pokret seljačkih masa, neorganiziran i neobjedinjen, nastao kao izraz totalnog revolta zbog potpune obespravljenosti i gladi, u nekim je oblastima prerastao u pobune, pa i u prave oružane ustanke. Buržoazija je u februaru 1919. najavila agrarnu reformu, čak je ozakonila i osmosatni radni dan povećavajući nadnice, stalno u defanzivnom preorganiziranju. Ali već u aprilu, odmah poslije osnivačkog, ujediniteljskog kongresa SRPJ (k), režim je izveo prvu ofanzivu na rad-

nički pokret. I kolikogod je opći odnos snaga činio revolucionarnu situaciju, koju karakterizira još naoružani zeleni kadar, naoružane ilegalne komunističke trojke i petorke, pa i sva radnička klasa koju je vodilo preko 60.000 organiziranih komunista — prvi napad buržoazije uoči 1. maja 1919. godine je uspio. To je bio prvi uzmak snaga revolucije. Katastrofalan, ne stoga što je jedna bitka izgubljena, nego što je buržoazija vidjela da revolucionarna situacija nije dostatna za revoluciju: nije bilo subjektivnih, zbiljskih revolucionarnih snaga, koje bi povele juriš. Naime, nije bilo organizacije, koja je mogla prakticirati teoriju revolucije. Partija je u organizaciji zadržala stare, davno preraštene socijal-demokratske oblike. Kongres ujedinjenja izjasnio se za osnivanje političke vlasti radničke klase, iako nije bilo ni idejnog ni teorijskog jedinstva. Cijeli pokret je bio u stanju teorijskog previranja. Pa ako je svima njima socijalizam i bio cilj, jedni su za revolucionarni, a drugi za reformistički put do vlasti radničke klase: »prvi su za revoluciju po svaku cijenu — drugi su za evoluciju po svaku cijenu«. Drugi su — kao što piše njihov tribun, dr Mijo Radošević (»pokazao se — reći će za nj Krleža 1925. godine — već na početku mnogo preslabim da razumije i da prozre svu kompliciranu važnost i veličinu problema kakav kod nas predstavlja oslobađanje radničke klase«) »da do toga dođemo ne taktikom juriša i permanentnih štrajkova, nego taktikom organizovanja, propagande, prosvjećivanja, pripremanja — jednom rečju taktikom sredine, koja planomjerno dovodi do taktike juriša«.

Dok su se komunisti u partijskom rukovodstvu nadmetali u teorijskim postavkama, nesposobni kao gotovo svaka prva generacija revolucionara da razlikuju političke planove i revolucionarnu akciju, buržoazija je, dakle, izvela svoj prvi napad: uoči 1. maja 1919. zabranila je sve zborove »pod vedrim nebom«, a onda — razgalamivši se o pripremljenom prevratu u Bosni, gde je 30. aprila izbio generalni štrajk zbog zabrane prvomajske

proslave — u jednom je danu uhapsila 2000 radnika i 18 članova partijskog rukovodstva predala vojnom sudu. Slično se dogodilo i u Vojvodini i u Dalmaciji.

Centralno partijsko vijeće se pomirilo tim činjenicama: buržoaziji je učinjen prvi ustupak, i od tada će, sve do zabrane svih revolucionarnih organizacija, uza svu revolucionarnost situacije, ustupci biti stalno činjeni uz veći ili manji otpor. To ipak ne znači da Partija nije u akciji, posebno one snage koje »su za revoluciju po svaku cijenu«. Devetnaesta je bila godina bezbroja protestnih zborova, štrajkova, pa i pobuna vojnika. Najsnažnije revolucionarne manifestacije izvršene su u dobro organiziranom i uspješno izvedenom generalnom štrajku 20. i 21. jula 1919: za obustavu imperijalističke intervencije protiv sovjetskih republika Rusije i Mađarske.

Do jeseni 1919. godine Partija nije imala jasan stav o organiziranoj omladini i organiziranom radničkom pokretu. SKOJ je čak osnovan uprkos Programu i Statutu SRPJ (k). Ali to ne znači da i oni koji su u centralnom partijskom rukovodstvu predstavljali »maksimaliste«, kao na primjer prvi sekretar Filip Filipović ili tehnički sekretar Vladimir Čopić, nisu omladinski faktor u radničkom pokretu lenjinski shvaćali. Ovi su, kao i Simo Miljuš, Đuka Cvijić, August Cesarec i Rudolf Hercigonja bili inicijatori stvaranja, pa čak i neposredni organizatori komunističke omladine, iako su najznačajniji među njima — Filipović, Čopić, Miljuš i Cvijić — u trenutku nastajanja skojevske organizacije bili zatvoreni.

Skojevski program bio je stvaran po uzoru i po primjeru »jugoslovenskog komunističkog revolucionarnog saveza pelagićevaca«, koji je formiran 2. marta 1919. godine. »Pelagićevci«, sudionici oktobarske i mađarske revolucije, oni koji su u Moskvi još 1918. osnovali Komunističku partiju južnoslovenskih naroda pri Boljševičkoj partiji, zajedno sa svojim istomišljenicima zatečenim u zemlji (Cesarec, na primjer, ili Franjo Ljuština, pa Đuka Cvijić,

Krleža, Horvatin i Hercigonja), inicirali su i podržali akciju Sime Miljuša i drugih predstavnika socijalista studenata ili učenika, kakav je bio Nikola Hećimović, na osnivanju samostalne omladinske komunističke organizacije, koja će — u trenu osnivanja — izričito naglasiti svoju nezavisnost, ali i opredjeljenje da »ide uporedo sa Socijalističkom radničkom partijom Jugoslavije (komunista) i stoji sa njom u vezi preko svojih delegata koje šalje u partijska vijeća«.

- 16 Organizacija komunističke omladine, koja se kao Savez komunističke omladine Jugoslavije konstituirala gotovo pola godine poslije osnivačkog kongresa SRPJ (k), nastajala je, zapravo, mjesecima, a kao početni datum organiziranja možda bi trebalo uzeti 18. april 1919. godine, kada se — kao što će to godinu dana kasnije zapisati jedan od osnivača SKOJ-a, Miladin Vukomanović u skojevskoj »Crvenoj zastavi« — »desetina studenata iz čitave Jugoslavije prikupila u Radničkom domu u Beogradu i prihvatila se jednog kolosalnog preduzeća, preduzeća omladinskog-komunističkog«. Program djelovanja studenata-komunista »u stvaranju novih članova i njihovog revolucionarnog komunističkog znanja i uverenja«, na fakultetima, ali i »među celokupnom školskom omladinom... i u radničkim partijskim i sindikalnim organizacijama«, u Beogradu su 18. aprila 1919. stvarali Vladimir Čopić, Simo Miljuš, Vatroslav Ciklar, Iza Ilijić i August Cesarec, osnivači zagrebačkog Udruženja akademske socijalističke omladine, beogradski mladi komunisti Rajko Jovanović, Miladin Vukomanović i Milutin Canić, i slovenski studenti Ladislav Fabijančič i Lovro Klemenčič, koji će nekoliko godina kasnije biti baš na inicijativu skojevaca isključeni iz Partije.

Od tog aprilskog dogovora, zapravo od osnivanja beogradskog Kluba studenata — komunista, do osnivanja SKOJ-a proći će gotovo pola godine. I mladi komunisti, brojčano i akciono naročito ojačani u ljeto, kad se iz Francuske vratilo više

stotina studenata-socijalista, koji su i u Francuskoj, u školama ili na studiju, djelovali organizirano (za to organiziranje posebno su bila značajna tri brata Vujovica i Bogdan Bilbija), ali i buržoaska omladina, 1919. godine pokušavaju organizirati i učvrstiti svoje trontove. Paralelno s organizacijom studenata-komunista, u Beogradu i Zagrebu, Nikola Hećimović, učenik trgovačke akademije iz Zagreba, koji je pod uticajem svog zemljaka Ličanina i očevog prijatelja Franje Ljuštine i Đuke Cvijića, brata svog školskog kolege Štefa, upoznao i prihvatio boljševičke, revolucionarne ideje, uspješno je organizirao zagrebačku srednjoškolsku omladinu, a potom je u istom smislu preduzeo i jugoslovensku akciju. I kada su se u Celju, od 31. avgusta do 3. septembra, okupili predstavnici srednjoškolaca iz 16 gradova, osamnaestogodišnji Hećimović im je govorio da neće i ne može biti navodnog jedinstva »dok se ne odstrani kapitalistička baza društva«. I pljesak, ali i zvižduke je izazvao mladi Hećimović kad je, poneseno i jarnosno, uzviknuo:

»Proletarijat ne traži i ne treba sažaljenja. Proletarijat će se sam osloboditi. A inteligencija je sastavni dio novog proletarijata!«

17

Mladi lijevi socijaldemokrati su s takvim stavovima uoči jeseni 1919. godine prihvatili ideju za objedinjavanje jugoslovenske omladine. Još 17. jula su prihvatili poziv omladinske desnice da sudjeluju na Kongresu jugoslovenske omladine, kako bi omladini blagovremeno bilo omogućeno da se »opredeli prema današnjim novim prilikama, da se grupiše na savremenim programima i da istupi kao nova narodna jedinica, danas kada je njena aktivna saradnja u stvaranju Jugoslavije najpotrebnija«.

Sazivač Kongresa je bio Centralni odbor Jugoslovenske ujedinjene omladine, ali je od toga odustao kad je postalo jasno da su studenti-komunisti u kongresnim pripremama postali najaktivniji. Mladi komunisti su, naime, ocijenili da je Kongres prilika za početak organizacionog objedinjavanja jugoslovenske

komunističke omladine. Član Centralnog vijeća Socijalističke radničke partije (komunista) Đuka Cvijić, u ono vrijeme dvadesetogodišnjak, koji je iz tabora hrvatske nacionalističke omladine prešao komunistima, kao i Simo Miljuš »mladobosanac«, Tankosićev komit iz 1912. predsjednik Udruženja zagrebačke akademске socijalističke omladine 1919. godine, dvojica koji su godinama kasnije imali izvanredno značajnu ulogu u životu i djelovanju Komunističke partije, podržavali su akciju Kluba studenata komunista. U Đukinom stanu, u prisustvu njegovog četrnaestogodišnjeg brata Štefeka, koji je već u šesnaestoj, zbog komunističkog djelovanja, isključen iz Trgovačke akademije, a kasnije će biti rukovodilac i jugoslovenske i svjetske organizacije komunističke omladine, od jula su vođeni razgovori o predstojećem Kongresu. Glavni organizatori su bili Rudolf Hercigonja, koji je upravo u ono vrijeme napisao potresno svjedočenje o svom robijanju u Lepoglavi za vrijeme rata, i Nikola Hećimović. Početkom oktobra štab Kluba studenata komunista, članova Priredivačkog odbora Kongresa jugoslovenske omladine, smjestio se u dvosobnom stanu banskog činovnika Ličanina Dane Hećimovića, koji je imao četvoro djece, ali i dobru volju da pomogne sinu revolucionaru.

Mladim komunistima je bilo stalo do što većeg prisustva njihovih istomišljenika. Odlučivši se za stvaranje omladinske komunističke organizacije, koja je po njihovoj zamisli trebala biti »potpuno samostalna« ali »da ide uporedo sa Socijalističkom radničkom partijom (komunista) s kojom je trebala biti »u vezi preko svojih delegata koje šalje u partijska vijeća«, istovremeno su se odlučili i da se što tešnje povežu s međunarodnim proleterkim omladinskim pokretom. Naime, očekivano je da će u Berlinu 5. oktobra početi Osnivački kongres Komunističke omladinske internacionale, ali je odgođen i održan je 19. novembra 1919. godine.

Dva dana prije nego što je trebala početi konferencija seniora Jugoslovenske ujedinjene

omladine s delegatima omladinskih grupa, 7. oktobra, zagrebački Klub studenata komunističke zajednice sa svojim drugovima s Beogradskog univerziteta uputio poziv revolucionarnoj omladini:

»... Pozivamo vas da u što većem broju sudjelujete na Kongresu jugoslovenske omladine u Zagrebu dane 11, 12. i 13. oktobra. Po-
brinite se za legitimacije i pozive. Upute za studente komuniste daje: Niko Hećimović, Zagreb, Đorđićeva ul. 18. Doviđenja i drugarski pozdrav...«

Već 8. oktobra, mladi rojalisti shvaćaju da će najavljeni Kongres biti pretvoren u manifestaciju socijalističke omladine. Jedan od njihovih tadašnjih tribuna dr Ljubo Leontić (kasnije će prihvatiti lijeve narodnofrontovske ideje, a u ratu se najaktivnije uključio u NOB; bio je vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a), obavijestio je 8. oktobra okupljene seniore da »Kongres ne može biti održan«, jer »gradečki kaptolski, svetojurjevski, katedralski, kraljevski, slobodni, jezuitski« Zagreb nema mogućnosti da primi i smjesti tako brojne delegate. Komunisti to nisu prihvatili. Sjutradan, 9. oktobra, na konferenciji seniora, dr Leontić — i dalje protiv održavanja Kongresa, kojeg je inače upravo on sa svojim istomišljenicima i sazivao — više nije govorio o »tijesnom Zagrebu«, nego o tome kako bi »dolaskom 500 beogradskih studenata nastali u Zagrebu nemiri. »Kad je Nikola Hećimović izašao za go-
vornicu i oštro prosvjedovao, dr Ljubo Leontić je jarnosno viknuo da su »upravo komunisti razlog, što Kongres mora biti odgođen«.

19

Predstavnici studenata komunističke su u onoj seniorskoj antikongresnoj atmosferi najprije usmeno, a sutradan i pismeno dali svoju izjavu:

»Komunistička omladina Jugoslavije osuđuje netaktilnost Priredivačkog odbora koji je ideju I jugoslovenskog omladinskog kongresa doveo ad absurdum. Ujedno izjavljuje da će uprkos odgode Kongresa održati sutra svoju zasebnu konferenciju, u svrhu definitiv-

nog ujedinjenja sveukupne komunističke omladine Jugoslavije...»

Svi oni koji su se 8, 9. i 10. oktobra javili u Đorđićevoj 18. Nikoli Hećimoviću — predstavnici studentskih komunističkih klubova iz Beograda (zna se da su među njima bili Miladin Vukomanović i Milutin Canić), iz Ljubljane Ladislav Fabijančič i Lovro Klemenčič, i iz Zagreba (očito bili su predstavnici sarajevske omladine: Hećimovićev poziv da dođu objavio je »Glas slobode« 7. oktobra) — okupili su se 10. oktobra 1919. godine u Tipografskom domu, u dvorišnoj zgradi u Primorskoj broj 2.

Konferencija je izabrala Privremeni centralni odbor, koji — kako to stoji u odluci — »imade voditi akcije do Kongresa, kada će se konačno stvoriti »Savez komunističke omladine Jugoslavije« i kada će se izabrati definitivni »Centralni odbor«.

Konferencija je zaključila »da se pozove svekolika komunistička omladina Jugoslavije da u svim centrima, gradovima i mjestima osnuje Udruženje komunističke omladine« neovisno o tome je li ta omladina »intelektualna ili fizička«. Trebalo je »da se u najskorije vrijeme započne sa izdavanjem lista, glasila cijelokupne komunističke omladine«, koji će se »štampati u Zagrebu i to latinicom i ćirilicom, te slovenačkim.«

Odnos prema Kompartiji izražen je u 6. tački zaključaka, gdje se kaže da će SKOJ ići »uporedo sa SRPJ (k)« i da će s njom biti »u vezi preko svojih delegata koje šalje u partijska vijeća«. Komunistička partija Jugoslavije, tada još SRPJ (k), djelovala je tada javno, osnovana u Beogradu na Kongresu ujedinjenja od 20. do 23. aprila 1919. godine.

Komunisti, barem onaj dio Partije koji je duboko shvaćao marksistički nauk i bio upoznat sa stavovima Vladimira Uljanova, znali su što znači političko organiziranje omladine i sami su, kao članovi Partije, radili na stvaranju Saveza komunističke omladine. Istina, u maju 1920. godine, jedan od članova prvog sekretarijata Privremene centralne uprave SKOJ-a, Antun Šmit Vučak, napisati će da

»SRPJ (k) nije pokazala apsolutno nikakvog razumijevanja za jedan velik i zdrav omladinski pokret u našoj zemlji, koji je neophodna potreba svakog modernog radničkog pokreta«. Ali ova ocjena je znatno više izraz trenutnog revolta na ponašanje jednog dijela, kvazirevolucionarnog, centrumaškog, mijoradoševićevskog i topalovićevsko-lapčevićevskog Centralnog partijskog vijeća, nego realna slika odnosa komunista prema omladini u radničkom pokretu. Konačno, put do Saveza komunističke partijske organizacije, i osnivači SKOJ-a, i prvi njegovi rukovodioci bili su članovi i rukovodioci SRPJ (k), uglavnom studenti Zagrebačkog sveučilišta i Beogradskog univerziteta.

Zagrebačko sveučilište je 1919. imalo 3634 studenata; politički organiziranih — samo pet stotina, a od toga samo deseti dio bio je u Udruženju akademske socijalističke omladine, kojemu je od osnivačke skupštine 12. februara 1919. predsjedavao komandant ilegalnih crvenih odreda, nekadašnji bosanski nacionalistički tribun izrastao u boljševičkog ideologa, Simo Miljuš. Uz Miljuša se posebno isticao Ognjen Prica, godište 1899, pet godina od Miljuša mlađi, za svoje godine rijetko obrazovan, široke kulture, već onda, kako su to neki govorili u Zagrebu »najbolji poznavalac marksizma«. Ideološko i političko opredjeljenje UASO se jasno vidi iz telegrama kojeg su studenti-socijalisti poslali delegatima komunističkog kongresa ujedinjenja: »Sretni da smo doživjeli ovaj historijski čas, kličemo s vama zajedno: neka živi Treća internacionala!«

U vrijeme Kongresa ujedinjenja, ljevica je okupljala znatno više srednjoškolaca nego studenata u Zagrebu. Nikola Hećimović, Jan-ko Mišić i Zlatko Šnajder, trojica stubova kasnije nastale organizacije komunističkih omladinaca, organizirali su školske 1918/19. godine »veliki broj omladinaca boljševika« u srednjim školama. Imali su tada i svoj list lenjin-skog imena »Iskra«, koju je banska vlast, na traženje ministra Pribićevića, zabranila kad je — uoči 1. maja 1919. — list izišao u blagdan-

skom crvenom omotu i s »potpuno zastranjujuće lijevim« sadržajem. U »Iskri« i »Almanahu socijalističke omladine«, koji se pojavljuje početkom devetnaeste, kad i »Plamen« Augusta Cesarca i Miroslava Krleže, Niko Hećimović, Janko Mišić i Zlatko Šnajder su tražili potpunu, beskompromisnu reformu škole, što je vezano — pisali su — »s novom konstrukcijom cjelokupnog društva«. U svojim đачkim »samoupravnim općinama«, u sve jačem lijevom, pobunjeničkom pokretu srednjoškolača, neprestano se ističe Hećimovićevo, Mišićevo i Šnajderovo tumačenje (u dogovoru s Miljušem) da je nedopustivo »da ostavimo ovaj stari i truli poredak u ljudskom društvu«.

22 Ti crveni srednjoškolci, mahom s jeseni 1919. već studenti, kao i Miljuševi boljševici iz Udruženja akademske socijalističke omladine (od oktobra 1919. bio je to Klub studenata komunista, kojemu je predsjednik bio Lujo Weissman, a sekretar Marko Zovke, koji je ujedno i sekretar Pokrajinskog odbora Saveza komunističke omladine), bili su jezgro skojevske organizacije u Zagrebu. Kad je policija uhapsila najuglednijeg među njima, Simu Miljuša, u letku »Proleterijatu Jugoslavije« ogorčeno su pisali:

»Prije su nas zatvarali i vješali kao *veleizdajnike*, sada nas proganjaju kao *boljševike*. ...«

Među 400 prvih zagrebačkih skojevaca bilo je 60 studenata od kojih su neki — Prica i Ljubomir Živković, na primjer — bili uz najuglednije komunističke tribune predavači u novoosnovanoj Socijalističkoj školi komunističke omladine. Zapamćeno je kako je Prica u svojim predavanjima marksistički tumačio Miljuševu misao izrečenu na procesu:

»Sve se komunističke partije slažu u principu, da se današnje društvo imade srušiti, ali kako to u pojedinim zemljama ima izvesti, odnosno raditi na tom, to je isključivo stvar proleterijata dotične zemlje.« (Osamnaest godina kasnije Staljinovi »čistači« su i taj stav

pripisali Miljušu kao izraz »antikomunističkog zavjereništva«.)

Odmah poslije Osnivačke konferencije, mladi komunisti su počeli osnivati mjesna udruženja Saveza komunističke omladine sa shvatanjem — kao što je rečeno u Programu — da samo »klasno organizovana i socijalistički prosvjećena radnička klasa u stanju je da povede borbu protiv organizovane buržuazije.« Organizatori SKOJ-a su tumačili i pisali da stvaranjem omladinskih grupa SKOJ »hoće da pripomogne podizanju socijalistički svesnog i revolucionarnog podmlatka, koji će, raskidajući potpuno sa buržuaskom ideologijom, pouzdano raditi na socijalističkom i revolucionarnom buđenju narodnih masa«. Prva mjesna organizacija osnovana je u Zagrebu 26. oktobra. Klub studenata komunista, uključujući se u SKOJ, ostao je sekcija mjesnog udruženja. Dvadeset dana poslije osnivanja mjesnog udruženja održan je javni zbor studentske sekcije ondje gdje je održana i Osnivačka konferencija — u Tipografskom domu. Na zboru su govorili Nikola Hećimović (istorijat proleterskog omladinskog pokreta), Rudolf Hercigonja (o intelektualnoj omladini u proleterskom pokretu), Hilda Anjagl (uloga žena u proleterskoj borbi) i još nekoliko studenata, koji su na kraju zbora izrazili protestno raspoloženje zbog hapšenja člana CO SKOJ-a Lovre Klemenčića i partijskih rukovodilaca Sime Miljuša, Vlade Čopića, Nikole Pupavca, Nikole Kovačevića i drugih kojima je Pribićević po regentovoj želji pripremao prvi antimarksistički proces u Kraljevini SHS.

Mjesno udruženje SKOJ-a u Zagrebu je do kraja godine imalo 209 organiziranih članova.

U Sarajevu je mjesno udruženje SKOJ-a osnovano 4. decembra 1919. godine. Nekoliko dana kasnije Privremeni pokrajinski odbor, izabran na osnivačkom sastanku sarajevskog udruženja, objavio je proglas u »Glasu slobode«. Bosansko-hercegovačko skojevsko rukovodstvo je znalo da »veliki zadatak čeka komunističku omladinu Jugoslavije«, koja »ne

samo da mora najaktivnije učestvovati pri rušenju današnjeg buržoaskog društva, već se mora da sprema i osposobljava za zidanje veličanstvene zgrade komunizma«. U januaru 1920. sarajevsko skojevsko udruženje, koje je okupljalo mahom školsku omladinu, prošireno je uključivanjem šegрта, koji su do tada bili u sastavu Socijaldemokratske stranke. Mjesno udruženje je — pisala je »Crvena zastava« 15. februara — poslije ulaska »postojeće organizacije mladih socijalista (naučnici) u jedinstveno Udruženje komunističke omladine« imalo »preko 300 članova«.

U Bosni i Hercegovini su prije Prvog kongresa SKOJ-a mjesna udruženja osnovana još i u Mostaru (»Naobrazbeni klub« se u decembru 1919. godine proglasio Udruženjem komunističke omladine) i u Trebinju 11. januara 1920. godine.

Beograd, koji je na osnivačku konferenciju poslao najveću grupu uz Zagrepčane, sa svojim brojnim i vanredno agilnim Klubom studenata komunista, prvu je mjesnu skojevsku organizaciju dobio u prigradskom industrijskom naselju — tada samostalnoj općini — Čukarici. Čukaričko skojevsko udruženje, osnovano 17. februara 1920. imalo je 92 aktivna člana među kojima je bilo i 14 radnica i 7 učenika, odnosno studenata. Sekretar udruženja je bio sudionik osnivačke konferencije SKOJ-a Miladin Vukomanović Mida, koga će njemački nacisti strijeljati 21. oktobra 1941. godine. Do sredine 1920. godine u Srbiji su još osnovana mjesna udruženja u Smederevu, Valjevu, Čačku, Šapcu, Užicu, Nišu i Obrenovcu. U samom Beogradu djelovale su još tri sekcije — »Vračar«, »Sava« i »Dunav« u koje su se učlanili i svi članovi Kluba studenata komunista. Osnivačka skupština je u Beogradu održana 29. februara, na mitingu u Radničkom domu na Slaviji, kada se u SKOJ upisalo, pored studenata i oko 200 mladih radnika.

Za organiziranje SKOJ-a u Sloveniji Privremeni centralni odbor je zadužio svoga člana Lovru Klemenčiča. Njegovu akciju je poli-

cija omela hapšenjem. Zadatak je preuzeo student Matjaž Mravijet, koji je u Ljubljani osnovao prvo skojevsko udruženje 7. marta 1920. U udruženju je tada bilo 40 članova — svi su bili studenti. Oni su dva tjedna kasnije, radeći aktivno među radnicima, mjesno udruženje »izveli« iz studentskih hala i proširili ga mladim radnicima.

Na području Vojvodine početkom 1920. godine mjesna su udruženja osnovana u Subotici. Subotička vojna komanda je 1. februara ocjenila da »ima organizovanih 250 šegrta za teror«, da im je »vođa neki mašinski bravar Rakoši« i da taj osamnaestogodišnjak ima starijeg brata, koji je bio »za vreme mađarskog komunizma poverenik« u Zemunu i Novom Sadu, gdje — vidi se iz februaruskog izvještaja 1920. godine od vojnog povjerenika — među 3.300 organiziranih komunista »broj mlađih radnika iznosi oko 660«.

U Prištini je mjesno udruženje okupljalo oko 200 članova — mahom šegrta. Organizacijom je rukovodio kujundžija Sava Savić.

Osim Zagreba, mjesna skojevska udruženja su u Hrvatskoj do sredine 1920. godine, do Prvog kongresa, osnovana još i u Osijeku (40 članova; po ocjeni »Crvene zastave«: svi izgledi da postaje »jedno od najuglednijih Udruženja u Savezu«), Dubrovniku, Makarskoj, Križevcima, Karlovcu i Vinkovcima.

Skojevska »Crvena zastava« (tiraž 6.000 primjeraka) u decembru 1919. godine je pisala da su udruženja SKOI-a osnovana i na sveučilištima u Pragu i Beču, a nešto kasnije i u Parizu. U proljeće 1920. godine u Savezu komunističke omladine bilo je 3.160 članova.

Prvi sekretarijat Saveza komunističke omladine Jugoslavije — trojka: Nikola Hećimović i Rudolf Hercigonja iz Zagreba i Anton Šmit, iz Sarajeva — djelovao je do početka 1920. godine u Zagrebu, na Pantovšćaku u kući broj 11b, gdje je uređivana i od 1. decembra 1919. godine štampana skojevska »Crvena zastava«. Ta tri prva skojevska sekretara doživjela su različite sudbine. Prvi među njima, Nikola Hećimović, onaj kojemu su se uoči osnivačke

skupštine javljali svi mladi komunisti delegirani za skupštinu u stanu oca mu Dane, šeta pomoćnih ureda Banskih dvora, postao je ugledni rukovodilac Partije, a ujedno i sekretar Crvene pomoći. Ubijen je zajedno s organizacionim sekretarom CK KPJ Đurom Đakovićem 1929. godine. Anton Šmit, dvadesetih godina jedan od najborbenijih komunističkih omladinaca, beskompromisan u obračunima s desnicom, često suprotstavljen političkim odlukama partijskog rukovodstva, inicijator najrevolucionarnijih akcija, kasnije je postao svoja suprotnost uplivavši u socijaldemokratsku struju beznađa. Odvojio se od svojih drugova poslije posjeta SSSR-u, »razočaran onim što je tamo vidio i doživio«. Treći i najstariji među njima, Rudolf Hercigonja, bivši nacionalni pobunjenik, lepglavski zatočenik posljednjih godina crno-žute monarhije, autor »Lepoglavskog vampira«, rano je napustio zemlju i jugoslovenski radnički pokret, da bi se kasnije potpuno izgubio u kominternskom činovništvu u Sovjetskom Savezu.

26 Borbenost skojevskog rukovodstva došla je do izražaja već u jesen 1919. godine. Bilo je to još vrijeme općeg vrenja u kojem su oni najčešće bili kvasac. Diamansteinova afera — to jest montirani antikomunistički proces — bila im je jedan od prvih izazova. Skojevci su prvi organizirano istupili u odbranu i svojih vršnjaka i starijih partijskih drugova, koji su uhapšeni na Diamansteinovu provokativnu pritužbu. Tada su u zatvorima bili i sekretari Partije Filip Filipović, dr Simo Marković i Vlado Čopić, pa organizatori revolucionarne omladine Simo Miljuš i Nikola Pupavac, zajedno s još 200 komunista. Skojevsko rukovodstvo je najprije javnim apelima, a onda i demonstracijama primoravalo sudske vlasti da uhapšene što prije puste iz zatvora, ili da ih brzo izvedu na suđenje. Hercigonja i Hećimović su 4. decembra — onoga dana kad su im uhapšeni drugovi javili da počinju štrajk glađu — pisali proglas protiv vlade, koja »drži u zatvoru ljude za koje je bjelodano dokazano da su nevini«, što je ustvrdio

i sudac istražitelj »predavši prije par nedelja spise državnom odvjetniku sa prijedlogom, da se osumnjičeni puste iz zatvora«. Uza sve to — pisali su sekretari SKOJ-a — »njih se ne predvodi pred sud«. Skojevci su pozvali »proleterijat Jugoslavije« da spriječi zločin; zatražili su od radnika: »provedite brzu akciju, da se naše zatvorene drugove pusti na slobodu ili da ih se bezodvlačno stavi na sud«.

Od tog apela, pa sve do martovskog procesa komunistima, neprekidno se redaju skojevski protesti — i u Zagrebu i u Beogradu. Organizirane su i masovne demonstracije. Oko 400 zagrebačkih skojevaca umjelo je svojim borbenim nastupom izvesti na zagrebačke ulice desetak hiljada demonstiranata. Skojevske javne »pučke skupštine« u decembru, januaru i februaru pretvarane su u borbene manifestacije. Režim, i posebno ministar unutrašnjih poslova Pribićević, tražio je od banskih vlasti da demonstracije onemogući na svaki način — ali to zagrebačkoj policiji nije polazilo za rukom. Naročito velike demonstracije su organizirane 29. februara 1920. godine. Skojevci su toga dana u vrtu »Kola«, na Mažuranićevom trgu, okupili oko 5000 građana, mahom omladinaca. Poslije govora jednog od partijskih rukovodilaca, Kamila Horvatina, i Ante Ramljaka, člana Pokrajinskog odbora SKOJ-a, »pučka skupština« je jednoglasno prihvatila protestnu deklaraciju. Poslije toga svi su, u dugoj, zbijenoj koloni, zaštićeni sa strana »crvenim redarima«, krenuli Frankopanskom i Mesničkom ulicom na Markov trg, pred Banske dvore. Na čelu povorke stupalo je skojevsko rukovodstvo. Najmlađi među njima — Štefek Cvijić, brat zatvorenog člana Centralnog partijskog vijeća Đuke Cvijića, koji je ujedno bio i sekretar Pokrajinskog izvršnog odbora KPJ, nosio je s Jankom Mišićem ogromni transparent: »Za demokraciju, za slobodu, za revoluciju!« Nad povorkom su vijorile crvene zastave. A na Markovom trgu, dok su četiri izabrana skojevca pregovarali s podbanom Potočnjakom, orilo je od borbenih omladinskih poklika. U rezoluciji banu sko-

jevci su tražili neodložno suđenje zatvorenim komunistima (pisali su »bezodvlačno«) ili oslobađanje iz zatvora. Pri tome su insistirali da se osude svi »koji su naše drugove u tamnicama i za vrijeme istrage zlostavljali, mučili i opljačkali služeći se inkvizitorskim sredstvima«. Tek poslije banskog obećanja da će proces početi »bezodvlačno«, demonstranti su se spustili kroz Kamenita vrata na Dugu ulicu i Jelačić plac, a onda krenuli Ilicom do Radničkog doma, gdje je — javit će narednog dana zagrebačko redarstveno povjereništvo Predsjedništvu kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade — »izrečen po Horvatinu zaključni govor u kome je naglasio, da su oni danas pokazali, da su svi komunisti« na što je masa odgovorila: »Živio generalni štrajk!«

Mjesni odbor SKOJ-a u Zagrebu, zajedno s Pokrajinskim odborom, u februaru i martu je organizirao još nekoliko protestnih zborova i demonstracija. Neke zborove je policija zabranila, na primjer 4. marta 1920. godine, kad je književnik, komunist Miroslav Krleža trebao govoriti »o veleizdaji drugova Sime Miljuša i Vladimira Čopića«. Zagreb je bio usplamsao. I u martovskim izborima se izjasnio za komuniste. Na dan proglašenja izborne pobjede, 21. marta, na Jelačić placu je bilo preko 40.000 ljudi, a dva dana kasnije skojevci su ponovo pred banske dvore izveli gotovo deset hiljada demonстранata.

Isto tako je reagirao i Beograd. U dogovoru sa zagrebačkim drugovima, beogradska skojevska organizacija, kojom su mahom rukovodili komunisti—studenti, opredjelila se za organiziranje dvodnevnog štrajka: i zbog odgađanja procesa uhapšenim komunistima, i zbog očajne materijalne situacije studenata. Miladin Vukomanović, koji je komunističke ideje prihvatio u gimnazijskim danima, u Niči, za vrijeme rata, jedan od organizatora SKOJ-a, a od januara 1920. i član sekretarijata i redakcije »Crvene zastave«, na velikom zboru studenata 31. marta 1920. godine govorio je — inicirajući neodgodivu akciju — i protiv materijalnih nevolja i protiv terora nad

uhapšenim studentima Čopićem, Miljušem i Mustafom Golubićem, koji će kasnije, emigrirajući u Sovjetsku Rusiju, postati jedan od legendarnih obavještajaca. Zagrebacki studenti su im, telegramom javili da ih podržavaju »bez rezerve u svim zahtjevima«. Svi učesnici zbora su se opredjelili za miting 4. aprila na Kalemegdanu. Izabran je i Akcioni odbor, koji je na miting pozvao i sve građane, da se solidiziraju s omladinom — radničkom i studentskom — protiv divljanja Protićevog režima. U četvrtoaprilskom broju »Pravda« je pisala kako omladina, »revoltirana gaženjem osnovnih građanskih prava stanovništva ove zemlje i zgrožena reakcijom, koja se sistematski sprovodi nad svim slobodnim građanima »saziva protestni miting »na Velikom Kalemegdanu u 10 časova pre podne«.

Vukomanović i njegovi drugovi već su imali bogato iskustvo u organiziranju zborova i demonstracija. Samo nekoliko nedelja poslije otvaranja Univerziteta oni su demonstrirali beogradskim ulicama — juna 1919, kad je uhapšen tehnički sekretar Centralnog vijeća Vladimir Čopić. Na proteste studenata vlasti su — po nalogu ministra Pribićevića, koji je najžešćim metodama proganjao svaku naprednu misao i u svemu što nije bilo u interesu karadorđevićevske monarhije i buržoazije vidio boljševizam — provele akciju masovnih hapšenja. To borbene studente, koje su vodili mladi komunisti, nije zbunilo: 23. juna Klub studenata komunista je na beogradske ulice izveo preko hiljadu studenata. Policija je na demonstrante — pucajući preko njih — ispalila nekoliko plotuna. Gusto zbijeni redovi demonstiranata su odgovorili:

— Dolje reakcija! — i: — Dolje lažno narodno predstavništvo!

Nove velike demonstracije su uslijedile u septembru, poslije hapšenja Filipa Filipovića i dr Sime Markovića. Jedan od najborbenijih govornika na demonstracijama 21. septembra, Mustafa Golubić, koji je osuđivao žestoku reakciju i njen teror, naročito nemilosrdan u ono vrijeme u Bosni i Hercegovini, uhapšen

je poslije demonstracija. Ni njemu, ni ranije uhapšenom Miljušu nije pred Pribićevićim žbirima ništa pomoglo, što su se, kao bivši »mladobosanci«, za vrijeme rata prebacili u Srbiju i borili protiv Austro-Ugarske u komit-skoj četi majora Tankosića, iako je sam Pri-bićević (»primaš naše politike, naivan kao di-jete, neznalica kakve svijet nije vidio«) sve to vrijeme izglasavao kredite za vođenje rata protiv Srbije.

Četvrtoaprilske demonstracije i nisu bile zamišljene kao demonstracije, već samo kao miting omladine koja je bila »revoltirana ga-ženjem osnovnih građanskih prava«. Na mi-tingu su govorili beogradski i zagrebački sko-jevci — više studenata i nekoliko radnika. Do-brivoje Alimpić, jedan od članova sekretarija-ta centralnog rukovodstva SKOJ-a, piše kako je »posle završenog mitinga masa građana, studenata radnika i đaka, krenula Knez Mi-hajlovom ulicom« i kako ih je kod kavane »Albanija« »zaustavio kordon žandarmerije«:

30 »Iza žandarmerije bili su postrojeni voj-nici, a iza vojnika... stajali su topovi sa ka-rama i upregnutim konjima. Bila je izvedena i konjica... Masa je tada počela da zviždi... Oficiri su komandovali: »Nož na puške!«, a žandarmi su zahtevali da se razidemo. Ali ka-da su prednji redovi naroda počeli prodirati ka Terazijama, žandarmi su bili prinuđeni da se povlače. Tada je pala komanda da nas na-padnu, pa su žandarmi sa kundacima i sab-ljama počeli da udaraju sve odreda, a zatim je i konjica jurnula u masu. Građani su se hrabro borili i pred »Albanijom« i pred »Kne-ževim spomenikom«; borili su se rukama, cig-lama, kamenjem, a sa balkona i prozora ba-cane su i stolice, naročito na konjicu. U toj neravnoj borbi, koja je trajala dva sata, bilo je više ranjenih...«

Zna se da su ranjeni komunisti radnik Milorad Kostanović i studenti Mladen Mlade-nović, Milorad Bošnjaković i Mitar Vlahović.

Značajan udio skojevci su imali i u veli-kom četрнаestodnevnom štrajku saobraćajnih i transportnih radnika. Štrajk je izbio 14. ap-

rila 1920. godine. Ugušen je u krvi u mnogim gradovima Jugoslavije, a naročito žestoki sukobi su bili u Ljubljani 24. aprila na Zaloškoj cesti, u Zidanom Mostu, Hrastniku, Dubrovniku, Sarajevu, Mostaru, Zagrebu, Beogradu. . .

Skojevske organizacije su početkom 1920. godine nicalle sve učestalije, množile se i samostalno djelovale, često bez ikakve veze s privremenim Centralnim odborom. Samo po rastu tiraža i po disperziji »Crvene zastave« centralno rukovodstvo je moglo ocijeniti povećanje organizacija. Radomir Stojilović, Dragoslav Gajović, Miladin Vukomanović, Milutin Canić i Dobrivoje Alimpić, koji su prelaskom Centralne uprave u Beograd početkom 1920. preuzeli poslove sekretarijata, nisu uspjeli uspostaviti vezu sa svim mjesnim organizacijama.

Proljeće dvadesete je bilo burno. Ali to više nije bilo nemirno vrijeme s početka devetnaeste. Vlast buržoazije se učvrstila. Regent je postajao presudni autoritet. A Partija, mlada još i neiskusna, vođena »fantastičnom naivnošću prve revolucionarne generacije koja nema pretjerano mnogo smisla za stvarne razlike između političkih planova i ostvarenja«, nije nalazila pravu revolucionarnu taktiku u borbi za mase, niti u organiziranju i borbi masa.

Rukovodstvo SKOJ-a se u mnogo čemu nije slagalo s rukovodstvom Partije, odnosno sa strategijom i taktikom Partije. Naročito žestok sukob je izbio oko učešća radničke avangarde u izborima i parlamentu. KPJ se bila opredjelila za učešće u izborima i za parlamentarnu borbu, a SKOJ, posebno zagrebačko rukovodstvo SKOJ-a u kojem je najnesuspregnutiji bio Rudolf Hercigonja, nije bio za izbore i učešće Partije u parlamentu. A to, što su se i u pripremanju općinskih, kasnije i parlamentarnih izbora Skojevci u mnogim mjestima istakli kao vrsni agitatori, zasluga je Filipa Filipovića, koji je satima uvjeravao Marka Zovka, Antona Šmita i Franju Puškarića, (zasebno i Rudolfa Hercigonju)*, pred-

stavnike Pokrajinskog sekretarijata u neophodnost sudjelovanja Partije na izborima.

Komunistički i skojevski rukovodioci su imali različite stavove i u ocjenama mogućnosti za revoluciju. Mladi komunisti su tumačili — taj stav je ušao u Manifest I kongresa, koji je u prisustvu 32 delegata iz 26 mjesnih udruženja, održan u Beogradu od 10. do 14. juna 1920 — da se »događaji u svetu tako brzo razvijaju u smislu revolucije, da nas mogu iznenaditi i pregaziti«.

Sekretari SKOJ-a do I kongresa i poslije njega, bili su Radomir Stojilović i Dragoslav Gajović — jedan »koji vrši spoljne poslove, predstavlja Savez u inostranstvu i održava vezu sa drugarskim internacionalnim savezima« i drugi »koji obavlja protokolarne i unutrašnje poslove«. Sekretar Gajović je bio stariji student, 1921. godine dvadesetšestogodišnjak. U organiziranom radničkom pokretu se nije dugo zadržao. Stojilović je također ubrzo otpao od radničkog pokreta, posvetivši se, poslije zabrane SKOJ-a, studiju i ličnom probitku, što se dogodilo i s mnogim drugim studentima skojevskim aktivistima iz 1919. i 1920. godine.

32

U novembru 1920. godine u Konstituantu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izabrano je 59 komunističkih poslanika. Bila je to treća stranka po broju glasača u zemlji. Regent Aleksandar i njegova vlada su očekivali pojačanu akciju komunista poslije tako velikog izbornog uspjeha. Uspjesi postignuti na općinskim izborima u proljeće i u ljeto 1920. godine, kad su komunisti dobili većinu u Zagrebu, Osijeku, Vukovaru, Dugoj Resi, Sl. Brodu, Našicama, Virovitici, Križevcima, Podgorici, Beogradu, Skoplju, Nišu, Kragujevcu, Velesu, Pirotu, Kumanovu, Valjevu, Uskovcu, Šapcu, Kavadašu, Užicu, Prilepu, Petrovcu na Moru i drugim manjim mjestima, kao i gotovo 300.000 »crvenih« glasova u poslaničkim izborima od 28. novembra, i pored toga što buržoazija — neovisno o rezultatima izbora — općinsku vlast nije prepuštala izabranim komunistima, bili su dokaz revolucionarnog ras-

položenja masa, ali i dokaz nespремnosti avangarde da povede mase u odlučnu borbu.

Na suspenziji komunističkih uprava u mnogim općinama, Partija nije odgovorila organiziranom akcijom osnovnih slojeva društva, nego protestima vladi. Nije čak izvukla ni pouku iz nerealiziranih izbornih pobjeda: rukovodstvo KPJ i dalje vjeruje u parlamentarnu demokraciju buržoazije i u moć svojih 59 poslanika, ne sluteći da će ih regent pola godine poslije izbora poslati iz skupštine direktno u zatvor. Partija tada nije imala razrađenu revolucionarnu strategiju. Nije imala jasan program za selo. A problem nacionalnih odnosa je tek naslućivala, prepuštajući ga — kao »seljačko i buržoasko pitanje« — tumačenju građanskih partija. Rukovodstvo mlade Partije nije shvatilo suštinu dubokih socijalnih i nacionalnih previranja i nije umjelo da avangardu suštinski u akciji poveže s borbeno raspoloženim masama, posebno s radnim seljaštvom, koje je od rata bilo u mnogim krajevima pobunjeno ili spremno za oružanu pobunu. Ali uza sva ta nesnalaženja, uza sve to što partijsko rukovodstvo nije sagledavalo u masi činjenica one najbitnije, niti je primjerno stanju i odnosima znalo povući prave poteze, ipak je postojanje i borbeno nastupanje Partije, a s Partijom i SKOJ-a, bilo osnovna prepreka bržem konsolidiranju buržoaske vladavine. Potencijalna snaga još nedovoljno organiziranog i ne uvijek dobro vođenog revolucionarnog pokreta očitavala se u općinskim izbornim pobjedama, u parlamentarnim izborima, u sve učestalijim tarifnim pokretima, u previranjima i pobunama na selu, u radničkim i omladinskim demonstracijama, kao i u cjelovitom političkom životu dvadesetih godina.

33

Dvadesete, buržoazija svoju vlast još nije bila učvrstila i još je bilo moguće ostvariti parolu I kongresa SKOJ-a (»Oslobođenje velike porobljene radničke i seljačke omladine kroz Proletersku revoluciju i Diktaturu Radnika i Seljaka«), ali su snage revolucije najčešće ostajale samo na parolama revolucije.

Buržoazija je znala kad pred plimom mora ustuknuti — i ona je uzimala pazeći da se prostor za revolucionarnu akciju ne proširi. Uz te uzmake, za dvadesetu su karakteristični i povremeni, ponekad krajnje žestoki, napadi, koji krajem 1920. prerastaju u frontalnu ofanzivu. Proljetni i ljetni napadi sve organiziranja buržoazije su na sjednicama CO SKOJ-a ocjenjeni kao »borba na život i smrt«. »Crvena zastava« je 15. jula pozivala naprednu omladinu da učvrsti svoje redove: »paklene namere jugoslovenske buržoazije moraju se razbiti o granitnu stenu organizovane sile komunističkog radništva«. Poziv skojevskog lista je bio nedvosmislen: »Oružanoj i gruboj sili... narodnih krvopija treba odgovoriti organizovanom silom proletarijata i svih siromašnih slojeva radnog naroda sa sela i iz varoši!«

U decembru Partija je slavila izbornu pobjedu. A vlada i regent, ocjenjujući ispravno da u evropskim prostorima revolucionarna plima jenjava, pripremaju zaključni napad. Iste one riječi koje je Dragoslav Gajović, sekretar CK SKOJ-a, napisao ocjenjujući reakcionarnu diskusiju o pripremanju Zakona o radu i redu početkom ljeta (»Kocka je bačena... nameće se borba na život i smrt!«) početkom decembra je Aleksandar Karađorđević rekao ministru — predsjedniku radikalu Milenku R. Vesniću, i ministru unutrašnjih poslova demokratu Miloradu Draškoviću. Nekoliko dana poslije audijencije kod regenta, Vesnić je analizirao političke prilike i ustvrdio da su »nešto boljševici neodlučni« da je Partija u svojoj akciji kolebljiva i sklona odstupanju.

— Mi smo iscrpili naše strpljenje. Sad mi idemo u napad! — izjavio je ministar Drašković.

Istog dana, 15. decembra 1920, vlada je donijela uredbu o militarizaciji željeznica u slučaju štrajka. A 24. decembra, sedmog dana štrajka 18.000 rudara, kad im se — reagujući na odluku vlade da se ne izvrši revizija ugovora o nadnicama rudara — pridružilo 5.000 rudara u Bosni, Vesnićeve vlada je do-

nijela uredbu o postupanju u slučaju nereda, štrajka i pobune u rudnicima. Narednih su dana naredbom vlade bosanski rudnici militarizirani.

I tad je nastala istinita legenda o Juri Keroševiću i njegovim drugovima.

U vrijeme militarizacije bosanskih rudnika, u rudarskim naseljima je djelovala samo jedna skojevska organizacija — u Kreki, osnovana 1. septembra 1920. Sekretar toga udruženja bio je mladi rudar Karlo Krejči, a blagajnik Rudolf Hriber, obojica iz slovenske rudarske kolonije, koju su 27. decembra pokušala dva bataljona pješadije s baterijom topova, 50 žandarma i takozvanim »civilnim gardistima« protjerati iz Bosne. Rudari su se koncentrirali u selu Husinu. Na vatru, odgovorili su vatrom. Mnogi rudari su ranjeni, a sedmorica su poginuli. Uhapšeno je 700 rudara. Jedan od njih, Jure Kerošević, osuđen je na smrt.

Dva dana poslije »Husinske bune«, zapravo poslije krvoprolića u selu Husinu, 29. decembra, Centralno radničko sindikalno vijeće Jugoslavije odlučilo je da se 29. decembra provede jednodnevni generalni štrajk.

35

— Komunisti spremaju prevrat. Ako vi to niste sposobni spriječiti, izvolite demisionirati! — saopštio je regent ministru predsjedniku.

Do generalnog štrajka nije došlo, ali — došlo je do Obznane. Uveče 29. decembra vlada je donijela do tada u Kraljevini SHS najreakcionarniju uredbu, Obznanu, kojom je zabranjena komunistička aktivnost.

Partijsko rukovodstvo je ostalo zgranuto, ali nije reagiralo pokretanjem radničke klase na otpor. Kao i prilikom ranijih pritisaka, rukovodstvo KPJ je na zabranu aktivnosti Partije, SKOJ-a i Sindikata, na zatvaranje partijskih i sindikalnih prostorija i radničkih domova, na zabranu partijske štampe i na masovna hapšenja i progone — odgovorilo protestima i interpelacijama u Ustavotvornoj skupštini.

ZABRANJENA MLADOST REVOLUCIJE (1921—1928)

- 36 Od jutra 30. decembra, kad je počela oza-
konjena, iako nezakonita hajka — što su ko-
munistički poslanici u Konstituenti uzaludno
dokazivali, privremeno još zaštićeni poslanič-
kim imunitetom — pa do 12. januara 1921.
godine, uhapšeno je 800 komunista. Taj poda-
tak je naveden u pismu CPV KPJ Izvršnom
komitetu Kominterne. A koliko je skojevaca
tih dana uhapšeno još nitko nije izračunao.
Zna se da je SKOJ poslije I kongresa imao
28 registrovanih mjesnih udruženja sa gotovo
6000 članova, a uoči Obznane bilo je 37 udru-
ženja — 16 ih je osnovano poslije Kongresa.
Da su mnogi uhapšeni, to se znade, ali koliko
ih je hapšeno — to nije utvrđeno. U svakom
slučaju, hajka je bila nemilosrdna. Zna se, na
primjer, da su hapšeni svi vojnici za koje je
komanda znala da su u SKOJ-u: tako je ko-
mandant 43. p. p. u Slavonskoj Požegi odmah
poslije Obznane uhapsio Ajdora Veću i Slavka
Slavića, sekretara mjesnog udruženja u Pri-
štini.

Obznanom je određeno »da se oduzme pomoć za školovanje svim studentima komunistima«. Dr Milica Damjanović je u svojim istraživanjima utvrdila da je beogradska policija uhapsila sve studente, koji su se istakli kao komunisti. Među uhapšenima je bio i Mihailo Delibašić, član CK SKOJ-a, koji je već 30. decembra uhapšen u Radničkoj komori i našao se u »Glavnjači« zajedno s Mošom Pijadom, Vasom Lekovićem, Rašom Plaovićem i mnogim drugim komunistima. Danima su batinani, a kad bi bili puštani iz zatvora — proterivani su iz Beograda.

U četvrtak 30. decembra, na prvi glas o Obznani, oko podne, grupa skojevskih rukovodilaca iz Zagreba, Štef Cvijić, Ervin Cverger, Koncir i Milan Volnov, našavši se na okupu, odlučila je da se odmah krene u akciju. Najodlučniji je među njima bio šesnaestogodišnji Cvijić, kojeg su austro-ugarske vlasti isključile iz ekonomske srednje škole zbog ljevičarenja. Predložio je svojim drugovima da potraže partijske rukovodioce:

— I odmah među radnike. Pučanstvo je za borbu!

Štefek je znao da je njegov brat Đuka, član CPV KPJ i sekretar pokrajinskog rukovodstva za Hrvatsku, ili kod Horvatina ili kod Krleže. Njih trojica i August Cesarec, a i Čopić kad je bio u Zagrebu, obično su bili zajedno. Skojevci su ih zatekli u stanu Miroslava Krleže. Mladenački zaneseni, još s vrata su, uglas, povikali:

— Što tu sjedite?! Revolucija ne čeka...

Đuka i Horvatin su ih smireno saslušali. Oni su bili ljudi Partije s čvrstom disciplinom, borbeni, ali i razboriti. Bilo im je jasno da akcija ne može uspjeti bez dobre organizacije i bez pokreta u čitavom jugoslovenskom prostoru. Đuka je oštro ukorio brata i upozorio ga:

— Ne poduzimajte ništa na svoju ruku!

Isti stav je Đuka Cvijić, saglasno s njim i ostali članovi Oblasnog sekretarijata KPJ Simo Miljuš, Kamilo Horvatin, Mijo Mlinarić i Gabrijel Kranjec, zauzeo i nekoliko dana

kasnije, kad se na usponu za Zagrebačku goru, prema Šestinama, u Zelengaju održavala konferencija partijskih, skojevskih i sindikalnih rukovodilaca. Komunisti su insistirali na čekanju odluke CPV KPJ iz Beograda. Kako su skojevski rukovodioci insistirali na revolucionarnoj akciji, odlučeno je da Mlinarić i Miljuš otputuju u Beograd i u tada jedinom legalnom partijskom punktu — u Klubu komunističkih poslanika, koji je unekoliko bio poistovjećen s najodgovornijim rukovodstvom KPJ — vide šta da se radi. Mladi Cvijić nije htio da čeka na njihov povratak. Odmah poslije konferencije u Zelengaju počeo je — u dogovoru s Pavlom Mišićem i Zlatkom Šnajderom — osnivati ilegalne udarne desetine skojevaca. Desetak dana iza Obznane u Zagrebu je bilo osnovano oko 20 takvih desetina. Član CK SKOJ-a i pokrajinski sekretar Franjo Puškarić je bio neke vrste komandanta svih tih desetina. Neprestano je održavao vezu s njihovim rukovodiocima.

38 Partijsko rukovodstvo je prećutno prihvatilo činjenicu o postojanju ilegalnih udarnih desetina, a skojevskom rukovodstvu je zdužno pomoglo u organiziranju ilegalne štamparije, u sastavljanju i štampanju antirežimskih, antiobznanskih letaka i skojevskog lista »Mlada garda«.

Dok su u Zagrebu skojevske ilegalne grupe osnivane tek uz prećutnu saglasnost oblasnog partijskog rukovodstva, u Beogradu su ih inicirali stari komunisti. Centralna uprava SKOJ-a, uglavnom studentskog sastava, kao što su mahom i mjesna udruženja bila sastavljena iz đaka i studenata, s malim brojem radnika i s još manje seoske omladine, bez baze u tvornicama, školama i selima, nesnalažljivo je u vakuumu nastalom poslije obznanaške hajke tražila rješenja. Nikako nije uspjela da se poveže s razbijenim mjesnim udruženjima. Teror je jačao, a skojevsko rukovodstvo se više gubilo i mnogi mladići — skojevci, do tada borbeni i agilni — kao sekretar CK SKOJ-a Stojilović ili jedan od osnivača SKOJ-a Dobrivoje Alimpić, pa Jovan i Milu-

tin Canić, osnivači Kluba studenata komunista — izbjegavši represalije, povlače se iz revolucionarnog pokreta.

— Sad treba sve ispočetka! — govorio je početkom 1921. Moša Pijade. Tek što je bio pušten iz »Glavnjače«, borbeno se bacio u vrtlog i zajedno s Trišom Kaclerovićem, Nikolom Kovačevićem, Živkom Jovanovićem i drugim komunistima, u dogovoru sa Filipom Filipovićem, počeo je zakazivati tajne sastanke s naprednim beogradskim omladincima i organizirati ih u ilegalne skojevske grupe.

— Bitno je organizirati mlade radnike! — govorio je Pijade, pa je stoga najviše sastanka i održavao s radnicima. »Desna ruka« mu je bio devetnaestogodišnji kanalski radnik Dragoljub Milovanović, koji je uskoro postao prvi sekretar ilegalnog CK SKOJ-a. U Beogradu je tada osnovano nekoliko ilegalnih grupa. Najjače su bile na Dorćolu i Čuburi, gdje je organizacijom rukovodio Vlada Nešić, koji će 1929. biti jedna od prvih žrtava Aleksandrove diktature.

Sarajevski skojevci, prije Obznane naročito dobro organizirani kao u Zagrebu u Trgovačkoj akademiji, gdje se isticao Josip Čižinski Gorkić, 1921. sedamnaestogodišnjak, budući sekretar Komunističke omladinske internacionale (KOI), i generalni sekretar CK KPJ — već u januaru 1921. su imali nekoliko ilegalnih grupa. Stvoren je i ilegalni Oblasni sekretarijat u kojem su bili bravar Bogdan Ćurić i električar Josip Bajer, učenici Josip Čižinski i dvije godine od njega stariji Milan Švarc, i dva službenika — Franjo Parte i Luka Pavić. U Bosni je u prvoj polovici 1921. bilo 120 skojevaca u 6 ilegalnih sekcija.

Do jula 1921. godine ilegalne organizacije su djelovale u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Mostaru i u nekoliko mjesta Slovenije.

Slovenski skojevci su u maju održali pokrajinsku konferenciju na kojoj je Vladislav Klinc (sekretar SKOJ-a za Sloveniju, a ujedno 1921. i sekretar jedine legalne organizacije SKOJ-a koja je djelovala u udruženju »Vsta-

janje») izabran za delegata predstojećeg II kongresa KOI.

Vrijeme od Obznane do ljeta 1921. godine je bilo bez javnih, većih i borbenijih pokreta masa. Rukovodstvo Partije je svu svoju akciju svodilo na parlamentarnu polemiku o nezakonitosti i neopravdanju Obznane. A borbeni, mladi, jariosni ljudi su željeli akciju. Pa kad je već izostala efikasna organizacija, odnosno kad se sva revolucionarna organiziranost avangarde svela na poslaničko djelovanje pedesetdevetorice komunista u Ustavotvornoj skupštini, onda su počeli nastupati mladi nezadovoljnici, uglavnom skojevci, koji su u povjest ušli kao atentatori.

40 Grupe atentatora, negdje povezane s ilegalnim organizacijama SKOJ-a, kao što je bila grupa Rudolfa Hercigonje, Janka Mišića i Rodoljuba Čolakovića u Zagrebu («Crvena pravda»), a negdje samostalne, bez veze s Partijom ili SKOJ-em, nastale su u mnogim većim centrima, a najagilnije su bile u Vojvodini. Moša Pijade je 1950. godine u jednom predavanju rekao kako je »u prvoj polovini 1921. godine ta stvar bila toliko uzela maha da je o tim pojavama bilo govora i na junskom plenumu Partije. Gotovo sve organizacije u Vojvodini su došle pod uticaj ideja individualnog terorizma, tako da je to predstavljalo veliku opasnost i plenum je o toj stvari govorio i odluka je bila da odmah posle plenuma svi članovi Izvršnog odbora, bar većina, odu u Vojvodinu, obiđu organizacije i suzbiju te nastrane ideje i privežu te organizacije za Partiju«.

Čak i ilegalna beogradska skojevska grupa u kojoj je djelovao Dragoljub Milovanović, ispoljavala je — u diskusijama — sklonost ka individualnom teroru.

Prvi antiobznanaški atentatorski hici ispljeni su 29. juna 1921. godine na Aleksandra. Tada je na Aleksandrovu kočiju bacio bombu Spasoje Stejić, uvjeren — kao što će reći na suđenju — da se tako bori »protiv onih koji treba da štite zakon, a oni ga gaze; protiv protekcije, protiv batina«.

Drugi — ovoga puta uspješan — atentat izveo je radnik Alija Alijagić: on je 21. jula iz revolvera smrtno ranio ministra Milorada Draškovića.

Toga je ljeta, poslije, prvog neuspjelog, i drugog, uspjelog atentata uhapšeno oko 70.000 ljudi, mahom radnika, koji su proglašeni komunistima. Samo iz Beograda u kojem je do Obznane bilo 12.300 sindikalno organiziranih radnika (svaki deseti Beograđanin) uhapšeno ih je ili prognano 11.500. Tih dana na mitinzima najrevolucionarnijih nacionalističkih omladinskih organizacija često se čulo kako je »komuniste slobodno ubiti, jer to zahtevaju sigurnost države i dinastije«.

Pet dana poslije Alijagićeva atentata u Delnicama, Zakonodavni odbor Skupštine je već na Prijedlog druge vlade Nikole Pašića, u kojoj je ubijenog Draškovića zamjenio Svetozar Pribićević, razmatrala projekt Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi. Pribićević je — poslije dogovora s Aleksandrom — braneći projekt tog Zakona o zaštiti države priznao da zakon »vladi treba« kao »legalna podloga za zaštitu od prevratničkih akcija«. Skupština je taj povjesno zloglasni zakon izglasala 1. avgusta, a odmah potom su poništeni poslanički mandati svih 59 komunista, koji su na izlasku iz Skupštine uhapšeni. Sve opštinske uprave u kojima su komunisti imali većinu su bile suspendirane, a odbornici kao i poslanici su pohapšeni.

Samo oni poznati komunisti koji su u ljeto 1921. godine pobjegli iz Jugoslavije, nisu uhapšeni. Iz Jugoslavije su odmah poslije atentata na Draškovića pobjegli u Beč i Đuka Cvijić i Kamilo Horvatin, a nešto kasnije i organizator SKOJ-a i atentatorske »Crvene pravde« Rudolf Hercigonja, koji se u zemlju više nije ni vraćao; Đuka i Milček (Horvatin) su se vratili 1922.

Skojevska organizacija, tek u organiziranju, u ljeto 1921. godine je gotovo potpuno razbijena. Centralna uprava SKOJ-a više nije postojala. Tada je partijsko rukovodstvo jednom od svojih članova, Rajku Jovanoviću, po-

vjerilo zadatak stvaranja novog organiziranja SKOJ-a i njegovog rukovodstva. Rajko Jovanović, dvadesetčetvorogodišnji advokat, zajedno s radnikom Dragoljubom Milovanovićem, preuzeo je najodgovornije dužnosti u organizaciji koja je imala mahom samo neorganizirane, ili zatvorene članove.

Početkom decembra kompletirano je centralno rukovodstvo u kojem su, uz Jovanovića i Milovanovića, bili još Antun Šmit i Nikola Jovanović. A oblasna, odnosno pokrajinska rukovodstva SKOJ-a djelovala su u Sarajevu, Ljubljani i Zagrebu.

42 Najpoduzetniji organizatori SKOJ-a u Sloveniji bili su Vladislav Klinc i France Klopčič, u Sarajevu mladi bravar Bogdan Čurić i učenik trgovačke akademije Josip Čižinski, a u Zagrebu Janko Mišić, Veljko Kauzlarić, Zlatko Šnajder, Enver Cverger i Štefek Cvijić. Organizacije su nastajale krajnje sporo. Veze centralnog rukovodstva, odnosno veze Rajka Jovanovića, jednog od onih ljudi koji svuda stižu i sve obavljaju (on je kao advokat branio Čakija i Stejića, pripremao odbranu uhapšenih komunističkih poslanika, s Mošom Pijadom uređivao »Slobodnu reč«, obnavljao skojevska rukovodstva i vanredno agilno djelovao uz Zamjenički Izvršni odbor KPJ u kojem su bili Triša Kačlerović, Moša Pijade, Slavko Kaurić i Lovro Klemenčić) s oblasnim rukovodstvima su donekle funkcionisale, ali s organizacijama, s ilegalnim grupama, temeljitijih veza nije bilo. A nesmiljeni pritisak režima se pojačavao. Samo u Sarajevu i Zagrebu, u kojem je u prvom polugodištu 1922. godine djelovala jedina skojevska grupa u Hrvatskoj i Slavoniji sa 23 člana, skojevci su hapšeni 59 puta, a petnaestorica su bila protjerana u rodna sela.

Komunistička partija, s jednim rukovodstvom u Beču i s drugim u Beogradu, bez rukovodilaca koji su izabrani na Vukovarskom kongresu (bili su mahom u zatvoru), malo je pomagala u organiziranju ilegalnog SKOJ-a. Između agilnih mladih komunista i partijskih rukovodilaca u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu

1921. i naročito 1922. godine dolazi do sve učestalijih razmimoilaženja. Slavko Kaurić kao sekretar Pokrajinskog sekretarijata KPJ u Zagrebu, čak se suprotstavio osnivanju ilegalnih partijskih ćelija, a Lovro Klemenčić je u Sloveniji išao na sporazumaštvo sa demokratima i socijaldemokratima, pa su — pisao je France Klopčič centralnom skojevskom rukovodstvu u oktobru 1922. godine — skojevci »s obzirom na krivde koje nose Klemenčić, Lemež in Fabijančić za nekomunističku politiku u Sloveniji« tražili njihovo isključenje iz KPJ. Zagrebački skojevci su ocijenili da je pokrajinsko partijsko rukovodstvo krajnje neaktivno, pa su čak pokušali u svom avangardizmu, a borbeni i krajnje radikalni, da preuzmu funkcije Pokrajinskog sekretarijata KPJ. Sukob s Kaurićem začet u kasno ljeto 1921. poslije dolaska Franje Puškarića s II kongresa KOI, na kojem su, uz Puškarića, jugoslovenske skojevce predstavljali Vojo Vujović (šef delegacije), Ladislav Klinc i Vladislav Bilbija, prerastao je početkom 1922. godine u oštru raspravu s Kamilom Horvatinom i Đukom Cvijićem. Mišić, Šnajder, Kauzlarić i Cverger su ovu dvojicu komunista iz prve zagrebačke boljševičke generacije optužili za kukavičluk: nisu im praštali bijeg u Beč poslije Alijagićevog atentata. Kako su Milček i Đuka s Cesarcem 19. II 1922. počeli izdavati tjednik »Borbu«, skojevsko rukovodstvo je organiziralo bojkot lista uz objašnjenje da Đuka i Milček kao »reprezentanti Partije ni ne misle na organiziranje proleterske klase« iako proletarijat »ne samo da želi već imperativno traži organizovanje«. Mišić i drugi skojevci iz Oblasnog sekretarijata, optužujući »reprezentante Partije«, poslali su optužujuće pismo po Josipu Kerini u Beč dr Šimi Markoviću, koji je tamo rukovodio Zagraničnim komitetom KPJ.

Centralno skojevsko rukovodstvo imalo je o ovim sukobima različite stavove: u raspravi s Klemenčićem podržalo je Klopčiča i Klinca, a u zagrebačkom sporu je pokušalo smiriti skojevski avangardizam i uspostaviti normalne odnose između KPJ i SKOJ-a.

Do sukoba skojevskih i partijskih rukovodstava dolazilo je i u Beogradu, gdje — rečeno je na I zemaljskoj konferenciji KPJ jula 1922. u Beču — »ima drugova koji ne shvaćaju ulogu komunističke omladine u oslobodilačkoj borbi proleterijata«.

U SKOJ-u, a isto tako i u Partiji, u prvom razdoblju poslije Obznane i osam mjeseci kasnije donesenog Zakona o zaštiti države, organizaciono jedinstvo s mogućnostima šireg djelovanja sporo je uspostavljano. Juna 1921. godine SKOJ je bio još toliko neorganiziran, da centralno rukovodstvo nije moglo poslati ni svog delegata na osnivačku konferenciju Balkanske komunističke omladinske federacije. SKOJ je na toj konferenciji zastupao predstavnik KPJ, koji je sudjelovao u radu IV konferencije Balkanske komunističke federacije, održane također u Sofiji. U Sofiji je za SKOJ rečeno da je »u fazi reorganizacije«, a reorganiziran — trebao je:

- obnoviti veze između svih organizacija i rukovodstava;
- sazvati konferenciju i donijeti program rada;
- uspostaviti blisku saradnju s KPJ i osigurati da mladi djeluju u funkciji Partije;
- osnivati javne omladinske organizacije i listove;
- što više mladih radnika aktivirati u sindikatima;
- u radničkim novinama uvesti omladinske rubrike;
- stvoriti grupe mladih komunista u stručnim školama;
- voditi organiziranu antiratnu propagandu;
- pojačati komunističku aktivnost u školama i fakultetima.

Mjesec dana poslije sofijske konferencije, jula 1921. godine, u Moskvi je održan II kongres KOI. Na tom kongresu SKOJ je bio zastupljen delegatima iz Slovenije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije. Šef delegacije je bio Vojislav Vujović, jedan od trojice ču-

ne braće, koja su u našem i međunarodnom radničkom pokretu dvadesetih i tridesetih godina imali značajnu ulogu, a sva trojica su život skončali kao Staljinove žrtve. Vujović je na II kongresu KOI izabran u Izvršni komitet, iako su Puškarić, Bilbija i Klinc insistirali da se vrati u zemlju, u SKOJ »kojem je neophodan zbog velikog iskustva«.

Moskovski kongres je, ne zanemarujući političke zadatke komunističke omladine, prvenstveno tražio borbeniju i organizovaniju akciju za poboljšanje uvjeta života i rada mladih radnika, kao i ideološko, kulturno i prosvjetno uzdizanje članova, a pri tome bilo je neophodno u svim nastupanjima oslanjati se na stratešku politiku i taktiku kompartija.

Rajko Jovanović je sa skojevskim rukovodstvom pokušao izvršiti sve zadatke prihvaćene na sofijskoj konferenciji i moskovskom kongresu. Obnavljajući lokalne grupe i uspostavljajući veze s njima, pripremao je i zemaljsku konferenciju. Sva postojeća rukovodstva su dobila zadatak da razbijaju obruč ilegale i da na sve načine, skojevskim djelovanjem u svim sredinama gdje se nalaze mladi komunisti, stvaraju svoje legalne organizacije s kulturnim, prosvjetnim, zabavnim ili sportskim karakterom. I do tad je već bilo takvih iskustava, posebno u Sloveniji, gdje je omladinska komunistička organizacija »Vstajanje«, još prije Obznane uspostavljena, a od januara 1921. godine, prilagodivši pravila organizacije novonastalom stanju, okupljala većinu naprednih studenata i đaka. Istog je mjeseca u Ljubljani, Trbovlju i Hrastniku — tamo gdje su djelovale i ilegalne skojevske grupe — SKOJ osnovao Splošno mladinsko i izobraževalno društvo »Iskra«, a zatim i Zvezu rudarskih delavcev u kojoj se okupljala napredna radnička omladina.

Skojevske grupe u Bosni, koje su do avgusta 1921. u 6 sekcija imale 120 članova, također su koristile legalne forme djelovanja osnivajući razne kulturne, muzičke i sportske grupe. Kada su, krajem godine, inicijativom Rajka Jovanovića, Čurić i Čižinski formirali

novi Oblasni sekretarijat za Bosnu i Hercegovinu, privremeno zamrli rad u legalnim i ilegalnim grupama oživio je i već u aprilu 1922. godine na jednoj šegrtskoj skupštini u Sarajevu osniva se Savez mladih radnika, koji — naznačeno je u pravilima — »ima za cilj da radi na popravljanju ekonomskog položaja šegrta i mladih radnika i da zastupa njihove interese«. I beogradski skojevci su također pokušali osnovati Savez mladih radnika, ali sve je u početku ostalo na nivou pokušaja.

Odnosi ilegalnih prema legalnim organizacijama u kojima »moraju imati sva važnija mesta u upravnim organima članovi ilegalnih organizacija SKOJ, a koji nisu kompromitovani kod policije određeni su Pravilima SKOJ-a (sekcija KOI). Od članova ilegalne organizacije zahtjevano je da »moraju biti najaktivniji članovi legalne organizacije SKOJ-a«. Djelovanje u »protivničkim omladinskim organizacijama« skojevcima je trebala odobriti uprava mjesnog odbora.

46 Sudeći po delegatima zemaljske konferencije SKOJ-a koja je održana od 20. do 22. avgusta 1922. godine u Ljubljani, do tad je bilo obnovljeno samo osam mjesnih udruženja. Međutim, moguće je da neka udruženja nisu mogla poslati svoje predstavnike. U radu konferencije sudjelovao je — s punim pravima — i predstavnik Izvršnog odbora KPJ. Zadaci, prihvaćeni na ljubljanskoj konferenciji, zahtjevali su brzo učvršćivanje skojevskog aparata sposobnog da vodi komunističku propagandu protiv svih pokušaja oportunističkih, anarhokapitalističkih i likvidatorskih tendencija u omladinskom pokretu, zatim:

- širenje antimilitarističke propagande u vojsci u kojoj treba stvoriti podesnu mrežu skojevskih ćelija;
- osnivanje legalne prosvjetne (ali borbene) organizacije, posebno za radničku, a posebno za intelektualnu omladinu;
- centralizacija legalnih organizacija (makar i ilegalno);
- stvaranje akcionih grupa »koje će u vezi sa sličnim organizacijama KPJ ili

njene legalne partije ili revolucionarnih sindikata voditi borbu protiv fašističkih organizacija».

O taktici ekonomske borbe vođen je vrlo temeljit razgovor, kao i o organizacionoj strukturi Saveza komunističke omladine. Bazična organizacija je trebala biti ilegalna sekcija koja je mogla imati do 5 članova. Sekcije su trebale biti povezane u mjesnim udruženjima, koja održavaju stalne veze s Oblasnim sekretarijatom.

Konferencija je za sekretare SKOJ-a izabrala Rajka Jovanovića i Dragoljuba Milovanovića, kojeg je uskoro zamjenio radnik Čedo Kuzmić (Milovanović je u oktobru poginuo na Stolu, prilikom prelaska austro-jugoslovenske granice).

Zadaci prihvaćeni na ljubljanskoj konferenciji su bili realni, iako je trebalo istinske organiziranosti i velikih napora za njihovo ostvarenje. Organiziranje omladine — u legalnim i ilegalnim organizacijama — odvijalo se paralelno. Ono što se još u aprilu postiglo u Sarajevu, kad su šegrti i mladi skojevci osnovali Savez radničke omladine, u drugim krajevima je bilo teško ostvariti, naročito u Beogradu, gdje se teror policije stalno obnavljao. Onog se ljeta ženio Aleksandar i policija je čistila prijestolnicu od svih »nepoćudnih elemenata«: u junu, uoči svadbe, prognano je preko 10.000 radnika.

Prvi pokušaj stvaranja omladinske radničke organizacije, 10. avgusta, bio je osuđen. Akcioni odbor za stvaranje Saveza radničke omladine Jugoslavije (SROJ) uspio se sastati dvije nedjelje kasnije. Djelovanje tog odbora, u kojem su sve ključne ličnosti bili skojevci, bilo je vrlo uspješno — do kraja 1922. SROJ je imao 744 člana, u Beogradu (20 članova), Valjevu (50), Šapcu (10), Kruševcu (35), Čačku (40), Nišu (100), Brodu na Savi (115), Sarajevu (80), Derventi (14), Zenici (30) i u Ljubljani Hrastniku i Trbovlju 170 članova.

Istovremeno su reorganizirane, ili nanovo osnovane i brojne ilegalne organizacije SKOJ-a, koji je u novembru 1922. imao 402

člana. U raznim skojevskim javnim društvima bilo je 3.000 članova. Skojevski »Mladi radnik«, kojeg je uređivao stolarski radnik Cvetin Mihajlović, legalno je štampan u tiražu od oko 5.000 primjeraka.

48 Odluke ljubljanske skojevske konferencije su se sprovodile samo u nekim krajevima zemlje. U Crnoj Gori, Makedoniji i Vojvodini 1922. ne djeluje — čini se — ni jedna skojevska organizacija, a u Hrvatskoj, gdje je organizacija postojala, kadrovski naročito jaka u Zagrebu, iako ne mnogobrojna, sporo je išlo i sa stvaranjem ilegalnih sekcija i javnih organizacija i društava, odnosno s organiziranim prelaskom u postojeće. SROJ, na primjer u Zagrebu dugo nije stvoren, iako je Zagreb dvadesetih godina bio najveći industrijski centar u zemlji. Ono što je u radničkom pokretu u Zagrebu bilo najvrjednije — podvojilo se. Poslije sukoba između skojevaca i partijskog rukovodstva, došlo je do sukoba i u skojevskoj organizaciji oko formi i metoda djelovanja SKOJ-a u novim mjestima. Štefek Cvijić, vjerovatno pod Đukinim utjecajem, uz podršku najvećeg broja najaktivnijih omladinaca, predlagao je novi statut, jer je smatrao da bi »SKOJ trebalo iz osnova reorganizirati« i to »na federalističkom principu«. Prilike u jugoslovenskim zemljama su, po Štefeku Cvijiću, bile toliko različite »da bi trebalo manje više svakoj organizaciji dozvoliti da izabere za nju najpogodnije oblike revolucionarnog rada«. Zastupajući stav da ni jedna organizacija ne bi trebalo da čeka »direktive iz centra«, podsjećao je na dane iza Obznane, kad je mnogo toga propalo zbog čekanja.

Asim Behman, student iz Stoca, »opasan komunistički agitator, poslan naročito radi komunističke propagande iz Praga« — kako ga je rektoratu predstavila policijska uprava Zagreba 1921. godine — jedan od osnivača legalnog marksističkog društva na sveučilištu »Galilej«, urednik omladinske rubrike u »Borbi«, član skojevskog rukovodstva, jedno vrijeme sekretar Pokrajinskog komiteta za Hrvatsku (1924. godine umro u Moskvi gdje je

radio kao član IO KOI) nezadovoljan prilika-
ma i odnosima u skojevskom rukovodstvu,
pisao je Rajku Jovanoviću »da u Zagrebu ima
jaka struja anarhopelagičevaca«. Behman je
o tome govorio i na I konferenciji KPJ u Beču
jula 1922. godine.

Kad je konačno, decembra 1922, i u Zag-
rebu osnovan SROJ, odmah su se i tu pojavi-
le dvije struje. August Cesarec i Đuka Cvijić
su svim svojim autoritetom pokušali objedi-
niti skojevske redove, a kad im to nije uspje-
lo, onda su u januaru 1923. »pozvali u po-
moć« iz Lušci Palanke, iz prognanstva, Simu
Miljuša, jer je Miljuš, po svjedočenju Marija-
na Stilinovića, »bio u očima proletera i om-
ladine čist i nepotkupljiv revolucionar«, stal-
no »u ognjici revolucionarnog aktiviteta...
mladiće je mogao uvijek, kad god je to htio,
da povede u bilo kakvu akciju.« Miljuš i Đu-
ka Cvijić su uvjerali Zlatka Šnajdera, Štefana
Cvijića, Janka Mišića, Marijana Stilinovića i
njihove drugove u neophodnost jedinstvene
jugoslovenske organizacije demokratskog cen-
tralizma, ali jedna grupa, koju su predvodili
studenti Milan Durman, Stanko Dragić i Stje-
pan Zinić, uporno je zastupala federalističku
organizaciju omladinskih komunista. Durma-
novoj grupi se priključio i jedan od najbor-
benijih mladih zagrebačkih radnika, Antun
Mavrak, koji će tridesetih godina postati se-
kretar CK KPJ. Grupa Durman-Mavrak je po-
četkom 1923. pokrenula i svoj list »Omladin-
ska borba« od kojeg su se urednici »Borbe«
— organa NRPJ — ogradili smatrajući da je
to »list koji može samo da poveća kaos u rad-
ničkom pokretu«. Urednici Cvijić — Horvatin
— Cesarec su bili ogorčeni što »jedna zagre-
bačka grupa mladih radnika i studenata« —
»nekolicina ambicioznih mladića na čelu sa
nekoliko studenata i gimnazijalaca« djeluje
»cjepački i sektaški« i to u »vreme kad usled
stvarne nelagodnosti naših legalnih partijskih
organizacija, usled raspuštanja sindikata,
strahovitih progona i općeg napada reakcije
na radnički pokret i ovako vlada u njemu

organizatorski kaos, kojega naši drugovi samo uz najveće napore mogu da prevladavaju».

Sukob je, s isključenjima iz Partije i SKOJ-a, i s nepriznavanjem tih isključenja, trajao sve do kraja 1923. godine, kad su grupe izmirene, ali su opet mnoge dobre šanse bile propuštene.

Osnov sukoba, toga i prethodnih, imao je korjena u od osnutka SKOJ-a nerazjašnjenim i neusaglašenim odnosima s partijskim rukovodstvom. Skojevski avangardizam je bio razbijan tvrdim zidom nepovjerenja nekih starijih drugova. Nepovjerenje iz 1920. je bilo prevaziđeno, ali je došlo do punog izražaja 1922. u likvidatorskom djelovanju Slavka Kaurića. Suprotstavljajući se Kauriću, Pokrajinski sekretarijat na čelu s Jankom Mišićem i Zlatkom Snajderom inicirao je krajnje avangardističke zadatke.

50 Revolucionarnija struja u Partiji nije 1921. i 1922. godine mogla suzbiti razbijačku djelatnost grupe Klemenčić — Kaurić. Njih dvojica su čak, uz Mihaila Todorovića, Lazu Stefanovića, Miodraga Barajevića i Đuru Đakovića, izabrani u novo najviše rukovodstvo. Sekretar Partije dr Marković nije reagirao na skojevske žalbe, pa se Centralna uprava SKOJ-a u novembru 1922. žalila IV kongresu Kominterne. Pismo skojevac je bilo povod za formiranje kominternske komisije. Ta je komisija dosta površno analizirala odnose i nije sagledala slabosti političke platforme KPJ. Samo jedan od skojevskih zahtjeva bio je ispunjen — Kaurić i Klemenčić su isključeni iz rukovodstva, a uskoro su nestali i iz revolucionarnog radničkog pokreta.

Likvidatorstvo Lovre Klemenčića, na što su slovenski skojevci dugo upozoravali, definitivno je razobličeno tek na II konferenciji KPJ, maja 1923, u Beču. Bila je to vrlo značajna konferencija. U raspravi je dominiralo organizaciono, nacionalno i agrarno pitanje. U Partiji, koju je trebalo izgrađivati kao ilegalnu kadrovsku partiju na principima demokratskog centralizma, očigledno su — rađajući se u žestokim sukobima lijeve i desne frak-

cije — »sazrijevale one snage koje su sagledavale pravu suštinu jugoslovenske političke stvarnosti«.

SKOJ je na konferenciji predstavljao i o njemu govorio Rajko Jovanović. Tada se već mreža skojevskih organizacija počela plesti po svoj zemlji, iako je članova ilegalne organizacije još bilo veoma malo — manje od pet stotina.

Da bi ispravila dotadašnji odnos Partije prema SKOJ-u (uoči Konferencije u rezoluciji upućenoj Partiji Centralna uprava je pisala da »odnosi KPJ prema SKOJ-u nisu uvek bili zadovoljavajući«, i da »kod mnogih vodećih članova vlada veliko nepovjerenje prema SKOJ-u a naročito postoje težnje da se međusobno zastupstvo ne primenjuje«) Konferencija je izglasala princip međusobnog zastupstva u svim instancama uz stav da svi članovi Partije, mlađi od 22 godine, budu ujedno i članovi SKOJ-a.

Šest nedelja poslije II partijske konferencije, u Ljubljani je od 24. do 26. juna 1923. održan II kongres SKOJ-a. Bio je to »mali« kongres — samo 17 delegata i dva predstavnika Partije. Dvije su značajne orijentacije: tvornica i selo. U rezoluciji o ekonomskoj borbi rečeno je da treba »mnogo više raditi na radnom mjestu (fabrika, škola, itd.)« — da organizacije treba stvarati tamo gdje omladina živi i radi. Kongres je ustvrdio teško ekonomsko stanje i »neriješeno nacionalno pitanje«. Zahtijevao je odlučnije djelovanje i bolje skojevsko organiziranje na selu sa shvaćanjem »da socijalnu revoluciju i ustanovljenje diktature proletarijata mogu izvesti radnici tek u savezu sa širokim masama radnog naroda sela«.

Kongres je izabrao novu Centralnu upravu i Izvršni odbor u kojeg su ušli Rade Vujović (sekretar), Janko Mišić, France Klopčič, Štefek Cvijić i Zlatko Šnajder.

Kongres se, analizirajući javno djelovanje, odnosno rad SROJ-a, opredijelio za ne-centralističko organiziranje, po pokrajinama »zbog postojećih pokrajinskih zakonodavsta-

va koja sprečavaju organizovanje Saveza omladine u Jugoslaviji na centralističkoj bazi«. Savez radničke omladine Jugoslavije (SROJ) ipak samo formalno nije bio jedinstvena organizacija, jer su svi pokrajinski savezi, registrirani kao nezavisne organizacije, imali »svoju jedinstvenu centralu« u kojoj je bio (po jedan delegat iz svake pokrajine i tri lica iz sedišta centrale koja budu izabrana od Izvršnog odbora SKOJ-a i IO KPJ«.

Do tada je Savez radničke omladine djelovao pod okriljem Nezavisnih sindikata, jer je policija zabranjivala stvaranje posebnih omladinskih radničkih organizacija.

52 Protiv ove masovne, javne skojevske organizacije prvi se pokrenuo policijski aparat u Sarajevu. Nepunu godinu poslije osnivanja Saveza mladih radnika (SMR) u Sarajevu, policija je, početkom 1923, ustvrdila — prateći aktivnost Saveza — da je »osnovan radi ostvarenja ponovnog komunističkog pokreta, jer njegov glavni pokretač i spiritus agnes je Sabrija Nurkić, koji je izraziti komunista«. Sa Savezom je stalne veze održavao i član IO CK KPJ Đuro Đaković, kao i drugi poznati komunisti, pa je i to podstaklo sarajevsku Pokrajinsku upravu da 15. marta 1923. zabrani SMR.

Organizacija mladih radnika u Hrvatskoj se počela kasnije nego u Bosni i Srbiji konstituisati zbog sukoba u skojevskom rukovodstvu, ali kad je u drugoj polovici 1922. rukovodstvo prestalo da se svađa, i međusobno i s partijskim komitetom, akcija se uspješno odvijala: od kraja 1922. do oktobra 1923, kad je Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Sloveniju zabranila SROJ, ova legalna skojevska organizacija je okupljala samo u Zagrebu preko 200 radnika. Za uspješno djelovanje SKOJ-a u Hrvatskoj, i posebno u Zagrebu, bilo je presudno što je novoizabrano pokrajinsko rukovodstvo (dr Pavle Gregorić, mladi stolar iz Like Andrija Žaja, Antun Pletikosa, Pavao Hajnić, Stjepan Kostenjak i Štefek Cvijić, koji je ujedno bio i u IO CK), izmirilo sve grupe, prihvatilo u svoje redove Mavrakove disi-

dente i njegovu »Omladinsku borbu« kao list organizirane radničke klase i odstranilo sve one koji su kočili rad ili djelovali likvidatorski. Među onima koji su tada isključeni bio je i član prve sekretarske trojke, Antun Šmit, koji je od najavangardističkog mladog komunista postao socijalist i poslije žučne polemike sa Štefekom Cvijićem napustio je Zagreb i nastanio se u rodnom Sarajevu, gdje je uskoro bio jedan od osnivača neznačajne socijaldemokratske omladinske organizacije.

Zabrana SMR u Bosni je poučno djelovala na skojevsko rukovodstvo u Zagrebu. Bili su to mladi, nesuspregnuti ljudi, uvjereni — kao što su 1923. i pisali u prvomajskom plakatu — da rukovode onim dijelom omladine koji je »najrevolucionarniji dio proleterske armije, dio koji ni u danima najbjesnijeg terora nije klonuo«. Njihova borbenost, izražavana i u tekstovima, ali i u akcijama, stalna beskompromisnost, ponekad neusklađena s realnim odnosom snaga, postupno je dobivala pravu mjeru određenu praktičnim mogućnostima. Revolucionarne parole, pa i akcione zalete avangardističke naravi, »urazumljivala« je praksa: počeli su, mjereći sve realnije prilike i odnose u društvu, nalaziti zbiljske miere između željenog i mogućeg. To razdoblje je za Đuku Cvijića bio period u kojem su skojevci »konačno počeli prakticirati teoriju«. Ta realnost komiteta kojim su rukovodili uglavnom Gregorić, Žaja i mlađi Cvijić, uz podršku Mišića i Šnaidera, koji su rukovodili CK SKOJ-a i Centralnom SROJ-a prešavši u Beograd, očitavala se naročito u pripremanju javnih manifestacija za »omladinski dan«. Manifestacije su predviđene za čitavu sedmicu, od 27. avgusta do 2. septembra pod nazivom »Gvozdena nedjelja«. Mavrakova »Omladinska borba«, koja je postala organ SKOJ-a, objavila je još početkom avgusta program proslave »Gvozdene nedjelje«: nisu predviđene nikakve političke akcije, ništa izvan zakonskog dopuštanja — samo apel za organizaciono učvršćenje legalne skojevske organizacije. Izo-

perioda. Za 2. septembar, posljednji dan »Gvozdena nedjelje«, u kinu »Olimp« bio je zakazan sastanak zagrebačke radničke omladine. Ali policija, koju je »Omladinska borba« nazivala vlastodržačkim »prirepinama iz Petrinjske ulice«, nije dopuštala ni mirni zbor: bilo je opasno svako radničko okupljanje. »Prirepine iz Petrinjske ulice« su imale nalog Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju da »istaknutije omladince drže stalno na oku« i da ih hapse »kod svakog protuzakonitog postupka«. U »Olimpu« 2. septembra nije bilo »protuzakonitog postupka«. Sve bi se u redu završilo, da agenti nisu počeli provocirati. Izaivali su mlade radnike, a izazivali su ih postupno i rafinirano. I čim je prva iskra planula — planula je čitava, krcata dvorana »Olimpa«: došlo je do nesmiljene tučnjave. Rastjeravši agente, koji su se povukli krvavih lica, omladinci su izašli na ulice i demonstriali sve do 19 sati.

Ove demonstracije, neplanirane, izbivši kao izazvana reakcija, bile su povod za zabranu SKOJ-a u Hrvatskoj. Kad je »Omladinska borba« protestirala »najenergičnije protiv ovih nasrtanja na osnovna prava radničke klase«, poručujući »današnjim vlastodržcima i njihovim prirepinama iz Petrinjske ulice, da se ne igraju sa strpljenjem radništva, jer tjerajući lisicu istjerat će vuka«, onda je i taj list zabranjen, kako se više ne bi mogli pojavljivati tekstovi u stilu skojevskog članka »Hajdučki napadaj zagrebačke policije na radničku omladinu«.

Legalne organizacije komunističke omladine su i u Sloveniji zabranjivane, a članstvo proganjano. U Jesenicama, Zagorju, Trbovlju i Hrastniku svi skojevci su 1923. bili zatvarani. Proslave omladinskog dana, zakazane u Litiji i Ljubljani, policija je zabranila. Zbor je uspio samo u Mariboru. Nešto kasnije, krajem godine, u Ljubljani su bile zabranjene i protestne manifestacije šegrta protiv školarine i za uračunavanje školskih časova u radno vrijeme, ali je ipak preko 500 šegrta izašlo na ulice s parolama: »Novac za škole neka maj-

stori, zelenaši i bankari uzmu iz svojih punih džepova!«.

Savez radničke omladine najuspješnije je i najupornije djelovao u Srbiji. U Beogradu je bila i centralna uprava SKOJ-a u kojoj je najodgovorniju dužnost imao Janko Mišić. Beogradska organizacija SROJ-a je sudjelovala na prvomajskom zboru, kad je, pred 5000 radnika, u ime SRO, govorio Milijan Danilo-
vić. Drugi veliki zbor održan je u Beogradu prilikom proslave »Gvozdene nedjelje proleterske omladine«, a slični zborovi su održavani i u mnogim drugim mjestima gdje je radnička omladina tek organizirana u SROJ.

Poslije proslave »Gvozdene nedjelje«, u jesen 1923. godine, počele su pripreme za kongres SROJ. Partijsko rukovodstvo, odnosno rukovodstvo NRPJ, koja je bila javni izraz ilegalne Kompartije, tada je pripremalo svoju III zemaljsku konferenciju u Beogradu. Uoči konferencije, Partija je imala oko hiljadu članova i već je bila izgradila svoj ilegalni aparat i čvrsto povezala organizacije na svim nivoima rukovodstva. Treća konferencija, značajna po rezoluciji o nacionalnom pitanju, učvrstila je uvjerenje o potrebi izgradnje ilegalne kadrovske partije čiji »članovi moraju nastupati kolektivno i jednodušno«. Da bi zaista mogla biti predvodnik radničke klase i svih radnih slojeva društva u borbi za socijalno i nacionalno oslobođenje, Partija je — po stavovima III konferencije — trebala kombinirati masovni legalni rad sa ilegalnim.

Predstavnici SKOJ-a su na ovoj povjesnoj konferenciji odigrali vanredno značajnu ulogu u smirivanju sve razbuktalije frakcijske borbe u partijskom vođstvu. Skojevcima, delegatima na konferenciji, predstavljali su naizdravije jezgro Partije. Ustvrdivši »da se želje II partijske konferencije o konsolidaciji Partije nisu ispunile« i »da je krajnje vrijeme da se sa ovim prestane«, predstavnik SKOJ-a je izjavio da se »omladina više neće zadržavati na platonskim izjavama o sređivanju prilika u Partiji na mjerodavnim forumima. već će povesti energičnu borbu da se ovakvo stanje likvidi-

ra«. Skojevcima su, »stojeći na principima KI a i zbog opšte situacije u zemlji« tražili »da NRPJ bude legalni organ KPJ«, a KPJ da bude »vođa cjelokupnog radničkog pokreta« — ali ne »organ ove ili one koterije, već ona mora biti organizovana od prekaljenih boraca«.

56 Novom partijskom rukovodstvu, u kojem su među ostalima bili i Simo Miljuš, i Vladimir Čopić, i Kosta Novaković, SKOJ je dao punu podršku, a legalna skojevska organizacija — SROJ — sudjelovala je u svim partijskim akcijama, kao što je novo partijsko rukovodstvo pomagalo skojevcima i u organiziranju ilegalnog SKOJ-a i javnog SROJ-a i u pripremama kongresa SROJ-a, koji je, poslije dvodnevnog odlaganja, održan u Beogradu 10. februara 1924. godine. Kongres su, uglavnom, pripremili Zlatko Šnajder i Janko Mišić. Na Kongresu je bilo 19 delegata — iz svih krajeva zemlje. Po kongresnim dokumentima vidljivo je da je SROJ izrastao u proletersku revolucionarnu omladinsku organizaciju, iako pravila, tada prihvaćena, prikrivaju pravi cilj i zadatak organizacije. Samo po djelu jedne rečenice iz pravila vidi se jasna politička orijentacija SROJ-a koji ima »veze sa proleterskim organizacijama koje stoje na temelju nepomirljive klasne borbe«.

Za predsjednika SROJ-a izabran je student Nikola Kotur, za sekretara izvršnog odbora SROJ-a Janko Mišić, za blagajnika radnik Nemanja Lazarević, a za redaktora centralnog organa student iz Valjeva Milan Arsenijević. Izbor je izvršen prije Kongresa, na plenarnoj sjednici Centralne uprave, u prisustvu skojevskih rukovodilaca koji nisu bili direktno angažirani u SROJ-u. Tada je odlučeno da se formira i oblasni sekretarijat SROJ-a za Makedoniju, a u Vojvodini je — radi obnove omladinskih organizacija — upućen radnik Miroslav Pintar. Imenovanje sekretara za Srbiju je odgođeno, a za Hrvatsku je imenovan Andrija Žaja. Oblasni sekretarijat za Dalmaciju, u kojem je jedan od ključnih ljudi bio Dalibor Jakša, koji će kasnije, u NOB-u, ući u povjest

kao legendarni obavještajac Maljčić, bio je već ranije izabran.

Omladinski rukovodioci nisu bili zadovoljni postignutom organizacijom. Prihvaćen je prijedlog Zlatka Šnajdera da se »ima raditi analogno kao što to radi i Partija«, jer su u proteklih godinu i po dana »stvoreni uslovi za stvaranje jednog jakog i solidnog omladinskog pokreta«. Ali ako su i zaključili da se »ima raditi analogno kao što radi i Partija«, ako su — očito — i željeli uzor Partije, ipak, ustvrdivši da »ne postoje ni partijske ni sindikalne ćelije po preduzećima«, skojevsko-srojevski rukovodioci su avangardistički ustvrdili da »omladinske ćelije rade posve samostalno« i da u poduzećima »omladina treba da predvodi« a da pri tome »omladinska ćelija ne sme nikad da se istovetuje ili spoji sa partijskom ili sindikalnom ćelijom«.

Ali ako te rečenice i zvuče avangardistički, one su to u zbilji mnogo manje: ne stoga što je »otimao« prioritet Partiji, nego zbog toga što često partijske akcije nije bilo, pa ni partijskih organizacija. SKOJ je preuzimao njihovu ulogu. Zlatko Šnajder nije bez razloga obavjestio CK SKOJ-a u februaru 1924. da je »ceo pokret u Hrvatskoj pao na SKOJ, jer su stariji drugovi gotovo svi prognani«. Možda zbog toga rukovodstvo SKOJ-a u januaru 1924. i pored prihvatanja odluka III konferencije KPJ, nije znalo, odnosno nije moglo »prići Partiji« kao što je na II konferenciji BKOF-a u Beču (24—27. I 1924) tražio od Milana Arsenijevića sekretara Federacije Rade Vujović, nego je odlučio da SROJ čak izađe iz sindikata, da se osamostali i da se ne potčini Partiji.

Začudo, Balkanska komunistička omladinska federacija (BKOF), iako je njen sekretar bio predstavnik SKOJ-a Rade Vujović, znatno stariji od ostalih članova IOCU SKOJ-a, nije SKOJ-u pružala zapaženiju pomoć. Skojevsko rukovodstvo je ocjenjivalo da je to zbog toga što je Rade predugo u inozemstvu i da ne zna prilike u zemlji. Na bečkoj konferenciji BKOF-a januara 1924, ondašnji

sekretar SKOJ-a, Arsenijević je zbog toga tražio da se Vujović vrati na rad u Jugoslaviju, a da ga u BKOF-i zamjeni Janko Mišić. Predstavnik KOI je Arsenijeviću diskusiju ocijenio negativno — da je lična i neprincipijelna. A skojevske rukovodstvo u zemlji mu je dalo punu podršku, pri čemu je France Klopčić protestirao i protiv sastava delegata konferencije (»samo dva delegata sa Balkana«), i protiv načina izbora funkcionera (»birokratsko određivanje ličnosti unaprijed«), a i protiv toga da sva tri brata Vujović budu u internacionalnim rukovodstvima (Vojo, sekretar IK KOI, Grgur je upravo bio iz Beča prešao na rad u IK Kominterne, a Rade — sekretar BKOF). Klopčić je tražio u pismu Egzekutivi Kominterne da »protiv dinastije Vujović treba ustati!«

Svi ti odnosi, i između Partije i SKOJ-a, i između međunarodnih omladinskih foruma i skojevske Centralne uprave, često su odvajali skojevce od omladinskih masa a organizacije SROJ-a su se sporo širile, sporije nego što su to uvjeti dozvoljavali, tako da dva mjeseca poslije Kongresa — aprila 1924. — SROJ ima samo 863 člana. SROJ se, u stvari kao i SKOJ, razvijao kao kadrovska organizacija. Njen sastav nije bio front, nego probrani inicijatori, pokretači akcija, uglavnom u radničkim sredinama (jer su članovi pretežno mladi radnici), ali i među studentima, koji su u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Skoplju imali skojevske klubove. Masovnije organizacije SROJ-a bile su sportska udruženja u kojima je do maja 1924. bilo 1.340 aktivista: Dalmacija, 4 kluba (417), Hrvatska, 3 kluba (290), Vojvodina 2 kluba (145), Bosna, 1 klub (70), Srbija, 5 klubova (218) i u Sloveniji 4 kluba sa 200 članova.

SROJ je uza sve režimske pritiske mogao javno djelovati do 12. jula 1924. godine, kad je ministar unutrašnjih poslova u sedmoj Pašićevoj i drugoj Pašić-Pribićević vladi radikal Milan Srškić zabranio sve organizacije koje su na bilo koji način pod utjecajem ili u doticaju sa komunistima. Zabranio je i NRPJ, i SROJ,

i Nezavisne sindikate, a i njihove listove, pa tako i organ SKOJ-a »Iskru« koja je u 2.500 primjeraka, poslije »Omladinske borbe«, izlazila u Zagrebu i imala vrlo značajan utjecaj na omladinu.

Srškićev dekret nije za članove zabranjenih organizacija bio ni približno šokantan ni poguban kao Vesnićeva Obznana. Komunisti i skojevci su sad već imali troipogodišnje iskustvo ilegale i široku mrežu različitih oblika javnog djelovanja. Umjeli su se oduprijeti. A i čitava unutrašnja-politička situacija je bila takva, da režimska operativa naprosto nije mogla funkcionirati dovoljno brutalno, kao što je to tražio Aleksandar. U takvim prilikama legalna djelatnost zabranjenih organizacija se produžila. U nekim krajevima i SROJ i NRPJ djeluju još mjesecima, iako je sredinom jula sve službene prostorije SROJ-a policija zabranila. Ponavljali su se obznanski prizori: pretresi, maltretiranja, hapšenja... Kao vuci, agenti su provalili u beogradske prostorije Centralnog odbora SROJ-a, pretresli su sve, tu zatečene, omladince, a onda pomno pregledali čitavu arhivu. Uprava grada je obaviještena da nije otkriven »nikakav važniji materijal«. Ali ono što agenti nisu našli — i ne znajući što konkretno traže (važno je bilo da je u vezi s komunističkim pokretom!) — u CO SROJ-a, našli su u prostorijama NRPJ. Kad su agenti provalili u centralni odbor NRPJ, tamo su s grupom starijih drugova zatekli i predsjednika SROJ-a, dvadesetpetogodišnjeg Nikolu Kotura, koji je već imao šestogodišnje partijsko i skojevsko iskustvo. Prethodne jeseni bio se vratio sa studija arhitekture u Pragu i odmah je uključen u najuže skojevsko rukovodstvo. Kad je primijetio agente, Kotur se pokušao izvuci i nestati, ali je na izlazu zadržan.

— Ja sam tu slučajno! — navukao je na lice osmijeh nedužnosti, ali imao je nesreću da to kaže tupoglavom Kosmajcu, koji ga je svojom snažnom šakom oborio na pod. Trenutak kasnije agenti su iz Koturovih džepova počeli izvlačiti kompromitantne dokumente:

gotovo u svim listovima spominjan je SKOJ. Tu je bilo i letaka, i dopisa, i obavještenja, a utvrđena je i Rezolucija SKOJ-a o antimilitarističkoj propagandi. Bilo je imena, više ili manje, bolje ili lošije kamufliranih pseudonima, ali — dovoljno da u nekoliko narednih dana bude uhapšeno oko 200 rukovodilaca i članova SROJ-a.

Ipak, napredni omladinski pokret nije bio razbijen: sad je samo trebalo tražiti nove oblike javnog djelovanja i nove forme organiziranja. Ako SROJ — kao javna organizacija više i nije postojao — ostale su nerazbijene organizacije, okupljene na izletima, ili u sportskim i kulturnim društvima. O tome svjedoči i jedan izvještaj iz Dalmacije pisan dva mjeseca poslije dvanaestojulskih progona:

»Zbog stalnog ilegalnog rada nazad već nekoliko godina, udarac od 12. jula nije se ni osjetio. Reorganizacija pokreta je sasvim uspjela, tako da u samom Splitu ima 40 ćelija koje rade vrlo uspješno. Osim toga Oblasni sekretarijat je uspio da u provinciji proširi svoju djelatnost i osnuje šest manjih udruga«.

60

U augustu, poslije pada vlade Pašić-Pribićević, pritisak na radničke organizacije je pomalo jenjavao. Nastas Petrović, disident Pašićevih radikala, ministar unutrašnjih poslova u vladi demokrate Ljube Davidovića Mrava, već je 1. augusta odobrio djelovanje Nezavisnim sindikatima, a SKOJ-u je — ne znajući, dakako, da je SKOJ pokretač — dopustio izdavanje nedjeljnog lista »Mlada garda« kojeg je uređivao beogradski krojač Stevan Tintar, a kao vlasnik je naveden dvadesetčetvorogodišnji Nikola Petković Seljak (nekoliko godina kasnije, iako član biroa CK SKOJ-a, postao je agent, pokazao je ilegalni stan Barice i Josipa Debeljaka, a onda od SKOJ-a osuđen — prebačen u SSSR i tamo strijeljan). Već u navodniku 1. broja »Mlada garda« je upozorila da »Savez radničke omladine Jugoslavije ne može i ne sme da prizna te zločinačke naredbe već pokojnog nasilnog i zločinačkog PP režima«. Nastupajući kao »predstraža sveg

svesnog proletarijata» SROJ-evska »Mlada garda« je tražila da »mlada garda proleter-ska« bude »prva u toj teškoj borbi za osnov-na prava radnička« i upućivala je »bojni po-ziv na borbu, na odvažnu borbu za naša prava«.

Rukovodstvo SKOJ-a je u »Mladoj gardi« — kao stavove redakcije — objavilo svoje os-novne zahtjeve:

- nesmetan rad SROJ-a;
- zakon protiv neograničene eksploataci-je mladih radnika;
- amnestija političkih zatvorenika;
- rješenje agrarnog pitanja;
- pravo na samoopredjeljenje za sve na-rode Jugoslavije;
- ukidanje Zakona o zaštiti države.

Omladinski internacionalni dan je SROJ slavio i 1924. godine, ali manifestacije za »dan borbe i akcije radničke omladine« — kako je to 28. septembra komentirala »Mlada garda« — gotovo u svim mjestima »zabranila je laž-na demokratska vlada g. Lj. Davidovića«. Bilo je i uhapšenih omladinaca. Među mladim radnicima u »Glavnjači« se prvih dana septem-bra našao i odgovorni urednik »Mlade garde«, kojeg je odmah zamjenio već iskusni Cvetin Mihailović, a mladi metalac Anđelko Gaeti, je naveden kao vlasnik. Proslava »internacio-nalnog omladinskog dana« najbolje je 1924. organizirana i potpuno je usjela samo u Za-grebu, gdje je — i pored Šnajderove ocjene da »se kontakt između nas i masa omladin-skih prekinuo« — skojevsko agilno i borbeno rukovodstvo u najužem centru grada, na Jela-čić placu okupilo više stotina omladinaca, koji su na izletu u Svetom Šimunu svoj praznik pro-slavili zajedno sa sto-dvijesta selskih omladina-ca. Donekle su uspjeli i zborovi u Osijeku (100 omladinaca na izletu) i u Beogradu, gdje se s mladim radnicima u kavani »Stara skup-ština« obračunavalo pedesetak naoružanih žandara, Nišu, gdje je Triša Kaclerović govo-rio pred 200 mladih radnika, Ljubljani i Splitu.

Za 5. oktobar je SKOJ zakazao nove zborove pozivajući omladinu da ide »ponosno i hrabro, svemu u prkos, u borbu za našu organizaciju«, da Savez radničke omladine buržujji »ne otmu kao što su to učinili 1920. godine sa Savezom komunističke omladine Jugoslavije«. Izvršni odbor SROJ-a je od omladine tražio da 5. oktobra manifestira svoju »revolucionarnu svijest« rođenu »u teškoj borbi, u neželjenim patnjama, pod divljim progonima«. Ali poziv »Doviknimo na zborovima 5. oktobra, Gospodine Davidoviću, ne priznajemo naredbu PP režima, zahtjevamo slobodu rada za Savez radničke omladine!« nije bilo moguće izvršiti, jer su svuda, a u Beogradu posebno, omladinske grupe dočekane žandarmerijskim bajonetima i kundacima. U demonstracijama na beogradskim ulicama i hici su odjeknuli, a deset radnika, među kojima je bio i teško izbatinani glavni urednik »Mlade garde« Cvetin Mihailović, zatvoreno je u zloglasnu »Glavnjaču«.

Naredni juriš zbijenih kordona policajaca i žandarma izveden je 4. decembra 1924. godine. Policija je ovoga puta napala studente Beogradskog univerziteta, a dva dana kasnije i zabarikadiranu zgradu Zagrebačkog sveučilišta. Tada je već po treći put bila formirana PP vlada u kojoj je ministar prosvjete Svetozar Pribićević primjenjivao u tom resoru iskustva ministrovanja u resoru unutrašnjih poslova. PP vlada je dotadašnje petomjesečno, mada dekretom zabranjeno djelovanje NRPJ i SROJ-a definitivno onemogućila.

Posljednja akcija SROJ-a u Beogradu izvedena je treće nedjelje u decembru 1924. godine: tada je IO SROJ-a štampao letak »Dželiti na poslu«.

Krajem 1924. i početkom 1925. Centralno rukovodstvo SKOJ-a je bilo bez čvrstih veza s organizacijama, finansijsko stanje je bilo katastrofalno, a mnogi komunistički omladinci su bili zatvoreni. Snajder se na partijskom plenumu 20. novembra 1924. žalio da je o SKOJ-u »nemoguće dati jedan pozitivan izveštaj«. Predstojao je ponovni napor povezivanja

ilegalnih ćelija i mjesnih udruženja. U ljetnim mjesecima, odmah poslije Srškićeve zabrane SROJ-a, bilo je teško povesti poduzet-niju aktivnost na obnavljanju i povezivanju ilegalnih organizacija i zbog toga što je veći dio rukovodstva bio zatvoren, a sekretari SKOJ-a i SROJ-a, Arsenijević i Mišić su bili u Moskvi na IV kongresu KOI zajedno s Asimom Behmenom, koji je u Moskvi ostao i umro 1924, Dušanom Kermaunerom, koji je zamjenjivao zatvorenog Klinca, i Čižinskim, koji se posle jednogodišnje emigracije s njima u septembru vratio u Beograd. Tako su, do oktobra, sve poslove obavljali Zlatko Šnajder, Pero Popović Aga, Sima Stefanović i Vlada Milenković. U Zagrebu je stanje bilo najteže. Štefek Cvijić je bio otišao na školovanje u Moskvu, a ostali drugovi iz rukovodstva, poslije zabrane SROJ i NRPJ, kad je »vlast dobila dosta jak materijal naročito o komunističkim frakcijama i nelegalnim organizacijama SKOJ-a«, su uhapšeni. Najuspješnije su djelovale skojevske organizacije u Dalmaciji: u 9 udruženja bilo je preko 600 članova. U Makedoniji su djelovala dva udruženja — u Skoplju i Tetovu, a i u Srbiji je krajem godine već bilo obnovljeno 9 udruženja od kojih je beogradsko imalo 15 ćelija sa 150 članova, mahom radnika. U Hrvatskoj, osim Dalmacije najagilnija udruženja su djelovala u Sisku, Varaždinu, Osijeku i Slavonskom Brodu. Jedino tada još nije bila uspostavljena veza sa Oblasnim sekretarijatom za BiH.

U januaru 1925. godine, o proslavi nedjelje Lenjin — Libkneht — Luxemburg, (LLL) centralno rukovodstvo SKOJ-a, pozivajući na javnu proslavu, imalo je veze i s oblasnim sekretarijatom u Ljubljani i s mjesnim udruženjem u Novom Sadu. Apel za proslavu LLL nedelje, potpisan imenom već zabranjenog SROJ, pozivao je na »otvorenu revolucionarnu borbu protiv kapitalističkih nasilnika«, za »radničko seljačku republičku vlast« i za »slobodnu federaciju naroda« uz puno »pravo samoopredjeljenje svakog naroda«.

Do kraja januara 1925. održane su i dvije oblasne konferencije — za Srbiju i za Hrvatsku i Slavoniju. Prilike u organizacijama u Srbiji su bile povoljnije, iako je tek predstojalo »organizovanje jakih disciplinovanih mesnih udruženja u svim mestima u kojima su ranije postojala« uz »izgradnju novih organizacija na osnovi fabričkih i radioničnih ćelija«. A u Hrvatskoj i Slavoniji bez »starih oporobanih funkcionera, koji su dijelom pošli u Partiju i u sindikalni pokret, a dijelom potpuno otpali od radničkog pokreta« i pri »slaboj aktivnosti sadašnjih neših funkcionera«, bez veza izvršnog odbora i Oblasnog sekretarijata sa mjesnim udruženjima stanje je ocjenjeno kao vrlo loše, što se — uz neaktivnost — očitovalo i »u nepravilnom postavljanju i neshvatanju pojedinih pitanja, kako sa strane mjesnih organizacija, tako i sa strane najviših foruma Saveza«. Delegati konferencija su tražili da se uspostavi »najtešnja saradnja sa Partijom« — od ćelija do najvišeg nivoa.

Kompartija, razdirana sve uskogrudnijim frakcionaštvom, malo je mogla pomoći SKOJ-u. SKOJ je zdušno podržao odluke III konferencije, ali partijsko rukovodstvo te odluke nije sprovodilo. U vrhovima NRPJ i Izvršnom odboru Nezavisnih sindikata bili su ljudi iz desne, Markovićeve frakcije, koji su — budući da se rukovodstvo SKOJ-a jasno izjasnilo protiv njih i frakcionaštva uopće — činili »na svakom koraku smetnje SKOJ-u«. Sekretar SKOJ-a za Srbiju je, analizirajući na januarskoj oblasnoj konferenciji te odnose, ustvrdio da »nema subjektivnih uslova za revoluciju«, jer »nema jake KPJ koja bi poveća mase u borbu«. Upravo stoga su skojevci smatrali da je njihov »prvi zadatak... rad na stvaranju jake KPJ i omladine«.

Rajko Jovanović je u februaru 1925. na sjednici CK SKOJ-a, u ime najvešeg partijskog rukovodstva, analizirajući stanje u Partiji, rekao da je »postojalo nekoliko tendencija (krajnja desničarska, centar itd)« i da je upravo SKOJ zastupao ispravan put, kojim »Partija još nije pošla«. Vilim Horvaj, dva-

desetčetvorogodišnji skojevski rukovodilac iz Zagreba, uoči odlaska u Moskvu na rad u KOI, izjavio je na sjednici CK SKOJ-a 1. februara 1925. da »jedan solidan temelj SKOJ-a imamo«, a »Partije nemamo«, naime da u Partiji još niti nema pokušaja za stvaranje kompartije«.

Onog februara, kad je skojevsko rukovodstvo tako radikalno, i avangardistički kritikovalo djelovanje ili sudjelovanje rukovodstva KPJ po kojem je »ideološki proces u smislu stvaranja jedne nove organizacione boljševičke ideologije zamenjen čisto mehaničkim procesom (Cirkularni itd)«, SKOJ je već imao 1300 članova i mogao je — kao što je to tad govorio Rajko Jovanović — »da da inicijativu za inaugurisanje jedne nove organizacione politike — za jedan nov i solidan komunistički pokret«.

Sve to vrijeme, od osnivačke konferencije pa dalje, ne samo do 1925. godine, nego još čitavu deceniju i više, SKOJ »je ostao uska, sektaška organizacija, prava kopija Kompartije, sa 1000 do 2000 članova, bez veza sa širokim masama radničke omladine«. To su Titove ocjene iz 1940. godine. Ali i ovo: »Njegov osnovni kadar je bio zdrav, vjeran Partiji i radničkoj klasi.« Skojevcu naprosto nisu mogli biti suštinski drugačiji od onoga što je uvjetovalo djelovanje Komunističke partije. Idejni sukobi u Partiji, bilo da je riječ oko pitanja revolucije, proletarijata i njegovih saveznika, ili seljačko, nacionalno, pa i omladinsko pitanje, bili su izazov za plejadu mladih revolucionara rođenih u prvoj deceniji dvadesetog stoljeća, i taj izazov je za njihov program bio podsticaj za još veću revolucionarnost, za avangardizam. U tim sukobima u Partiji, najprije idejnim, znatno naslijeđenim od socijaldemokratskih stranaka i njihovih lidera, koji se samom činjenicom stvaranja Partije kao sekcije III internacionale nisu mogli osloboditi građanskog i socijaldemokratskog opterećenja, a zatim u sukobima frakcija, SKOJ je ipak češće bio na putu prema marksističko-lenjinističkom konceptu osnovnih pitanja

partijske politike i taktike, nego rukovodstvo KPJ.

66 Skojevske ocjene o revolucionarnoj situaciji, o besmislu ikakve diskusije s centrumašima ili o neizlasku na izbore, na čemu je posebno rezolutno insistirala zagrebačka skojevska grupa, ostavljaju prostora za misao o avangardizmu. Ali, u suštini, riječ je o omladinskom nezadovoljstvu što se ondašnja, objektivno revolucionarna situacija nije koristila za revolucionarnu akciju. Tu su oni bliski partijskoj ljevici, ne frakciji nego idejama koje su iznosili pripadnici te frakcije. Uvijek kad su se u Partiji javljale »otvoreno oportunističke tendencije, koje imaju svoj korijen u pogrešnoj i oportunističkoj procjeni političke situacije i zadataka koje ona nameće Partiji«, skojevsko rukovodstvo je tražilo beskompromisnu »borbu protiv svih ostataka oportunizma«. Oni možda i nisu shvatili neumitnost »da radom u masama i vođenjem akcija za svakodnevne ekonomske i političke zahtjeve tih masa okupe mase i prevladaju unutrašnju krizu, kako bi Partija postala faktički predstavnik radnog naroda i osposobila se da ga vodi i u najtežim momentima«, kao što je to shvatio metalac Broz, sekretar MK KPJ za Zagreb. Suprotstavljajući se frakcionaštvu i pojavama sektaštva, u partijskim, ali i vlastitim redovima — nisu shvatili kao Broz »da se borba protiv frakcionaštva, sektaštva, koterijaštva i oportunizma treba voditi radom u masama«, ali su osjećali potrebu — i stalno je naglašavali u raspravama sa svojim starijim drugovima — da se već »jednom od revolucionarne frazeologije pređe na stvaran revolucionaran rad«.

Ovi mladići iz skojevskog rukovodstva sredinom dvadesetih godina — Nikola Kotur, Mićo Arsenijević, Janko Mišić, Zlatko Šnajder, Simo Stefanović, Vilim Horvaj, Štefek Cvijić, France Klopčič, Andrija Žaja, Antun Mavrak, Nemanja Lazarević, Pajo Marganović, Josip Čižinski, Vladislav Klinc, Vlado Milenković, Dušan Kermauer, Pero Popović Aga, Vlado Milenković, i drugi — bili su mla-

di od 25 pa i od 20 godina, ali to ipak nije »grupa mladih zanesenjaka«, već revolucionarno jezgro, koje je dokazalo — da još jednom ponovimo ocjenu druga Tita iz 1940. godine — »da ga je nemoguće uništiti strijeljanjem, ubijanjem i u Glavnjačama i dugogodišnjom robijom«. Njihove ocjene Partije, i uopće ocjene prilika u kojima su djelovali, često su smatrane avangardističkim, nerealnim. Ali kad osamnaestogodišnji Sima Stefanović u junu 1924. godine na sjednici skojevskog rukovodstva Hrvatske govori o tome kako je »Omladinska Centrala jednodušna u tome da je potrebno da se konačno i likvidiraju sporovi u Partiji i da se razbiju takozvane desničarske tendencije u našem partijskom pokretu«, ili kad dvadesetogodišnji Horvaj kaže da će proletarijat »znati očuvati jedinstvo pokreta pa makar i preko glava nerazboritih foruma«, onda to nije puki avangardizam, nego otvaranje prostora za akciju jedinstva: postupno pripremanje uvjeta za uništenje frakcija, ili kako to 1924. reče Janko Mišić, »protiv sviju svađa i netrpeljivosti za punu saradnju svih sposobnih snaga u pokretu«.

67

Bili su zaokupljeni mislima o organizaciji koja može »odgovoriti svim dužnostima jedne revolucionarne omladinske organizacije«, kao »deo političke partije proletarijata«, ali su ostali samo kod želja, više zatočenici revolucionarnih ideja, nego pokretači revolucionarne akcije. I želja za snažnijom organizacijom, i revolucionarna nestrpljivost, i potpuno neslaganje sa sve žešćim frakcionašenjem u Partiji, dolaze do izražaja i u pripremama III kongresa SKOJ-a. Uoči toga kongresa, tokom 1925. godine, održane su oblasne konferencije za Hrvatsku, Dalmaciju, Sloveniju, Srbiju i Makedoniju.

Na konferencijama je ocjenjivano stanje i analizirani uzroci slabosti organizacije, koja je, kao i partijska, sporo prelazila iz teritorijalnih, zastarjelih, socijaldemokratskih formi u ćelijsku povezanost s uticajem u omladinskim masama. U tim pretkongresnim raspravama vođenim u mjesnim organizacijama

ili na pokrajinskim konferencijama bilo je govora »da su neki funkcioneri radili na stvaranju omladinske frakcije u Partiji«. Takva je ocjena iznesena i u rezoluciji oblasne konferencije za Hrvatsku 25. decembra 1925. godine, iako je konferencija održana u godini kad je mlado, borbeno rukovodstvo SKOJ-a u Hrvatskoj imalo znatno više uspjeha nego partijsko rukovodstvo u političkim akcijama (samo je SKOJ borbeno reagirao kad su poništeni poslanički mandati privremeno zabranjene RSS, kao što je jedini poveo akciju protiv korupcionaškog ministra Ede Lukinića, koji je bio, navodno bez znanja ministra predsjednika Pašića, skinuo sekvestar nad Thurn Taxisovim veloposjedom) i u stalnom isticanju antifrakcijskih stavova. Sekretar skojevskog rukovodstva u Hrvatskoj Vilim Horvaj jeste isticao kako u konkretnim akcijama »partije nemamo« i kako se Oblasni sekretarijat SKOJ-a suprotstavljao stalnim neprincipijelnim sukobima pojedinaca u Oblasnom sekretarijatu partije, kao i neaktivnosti Partije u izborima (»naš OS bavio se pitanjima agitacije za vreme izborne kampanje — partijski OS izgubio je glavu«), ali očito to nije bio izraz nastojanja da se SKOJ pretvori u »busiju protiv gledišta partijskog Oblasnog sekretarijata«, nego želja da Partija sredi svoje redove u rukovodstvu i pređe u akciju. Na toj konferenciji je, očito, netko s partijskim autoritetom inicirao rezoluciju u kojoj je ustvrđeno da skojevska rukovodstva »nisu vodila realnu politiku«, da su mladi komunisti »zapađali u romantizam i nadmetanje, ponavljajući greške od pre Obznane, da se... pokažu jačima nego što u stvari jesu«. CK SKOJ-a je tu rezoluciju odbacio: nije prihvaćena ni analiza ni ocjene jer »omladinci su uvijek na svakom mjestu podupirali rad Partije« i skojevska organizacija je »uvijek vodila i vodiće borbu protiv frakcija« da bi izborila »stvaranje jedne jedinstvene boljševičke partije«. A ako SKOJ i ima — a imao je — svojih unutrašnjih kriza, ako u organiziranju i djelovanju ima propusta, ako se u nekim »ćelijama zane-

marivao agitacioni rad« i ako su se u njima »vodile diskusije o rezolucijama i tezama koje nisu odgovarale niti ovdašnjim prilikama, niti stupnju razvitka članstva »onda su za sve to uzroci — ocenjivao je CK SKOJ-a — u poštrenom teroru i odlasku čitave plejade izgrađenih revolucionara iz SKOJ-a ili na školovanje u Moskvu ili na rad u Partiji i sindikatima, a ujedno i u sve većoj nezaposlenosti i ogromnoj fluktuaciji radnika. Uzroke kriznih stanja CK SKOJ-a je vidio i u nedovoljnoj pomoći Partije.

Treći kongres Partije, održan u Beču od 17. do 22. maja 1926. u prisustvu dvojice skobjevskih predstavnika — Zlatka Šnajdera i Mije Oreškog — ocijenio je da je SKOJ »zauzimao pravilno gledište... i u poslednjoj godini« i da je »stupio u period svoje ideološke i organizacione izgradnje«, mada »duh sektaštva koji je vladao u Partiji nije ostao bez uticaja na SKOJ«.

Mladi komunisti su bili oduševljeni i duhom i rezolucijom Trećeg kongresa KPJ, jer je — pisao je odmah poslije Kongresa Centralni komitet SKOJ-a oblasnim sekretarijatima — »izvršio jedno epohalno delo, *likvidirao frakcije*, ukazao u čemu je do sada *sektaška bit partije* i jednoglasno utvrdio *liniju daljnje partijske politike*«.

Međutim, iako »na ovome Kongresu nije pobedila ni jedna frakcija, nego Partija i partijska politika i linija Komunističke internacionale«, u najvišem rukovodstvu u kojem su bili i levičari (Rajko Jovanović), i desničari (dr Simo Marković) i neutralni (Rade Vujović) izbio je sukob i rascijep. Zlatko Šnajder, koji je u Politbirou CK KPJ predstavljao SKOJ, tri mjeseca poslije Kongresa pisao je Izvršnom komitetu Komunističke omladinske internacionale da je »stanje u Partiji nezadovoljavajuće« i da je stalno prisutna »opasnost ponovnog razbuktavanja frakcijske borbe«. Šnajder je kritikovao »nesposobnosti današnjeg Politbiroa da zauzme jasan stav po nizu važnih političkih pitanja (taktika jedinstvenog fronta pri opštinskim izborima, proces razla-

ganja buržuaskih partija, sindikalna politika i jedinstvo sindikata) kao i po čitavom nizu organizacionih pitanja».

Zbog kriznih situacija u organiziranom radničkom pokretu Jugoslavije, a posebno zbog stanja u omladinskom pokretu, KOI je 1925. i 1926. u više navrata slala u Jugoslaviju svoje instruktore. Kako je 1926. godine jedan od najuticajnijih rukovodilaca KOI Vojo Vujević bio u Moskvi partijski kažnjen i odstranjen iz IK kao trockist, postojala je opasnost da zbog njegovog utjecaja u Jugoslaviji ne dođe do rascjepa u SKOJ-u, pa su dolazili predstavnici IK koji su na to posebno pazili. Instruktori Omladinske internacionale su krizu SKOJ-a vidjeli u jačanju »sektaškog duha i nepovezanosti sa masama«, pa je KOI u svojoj rezoluciji, koja je »poslužila kao baza za rad Kongresa SKOJ-a i povlačila se kao crveni konac kroz sve odluke«, naglašavao da je »osnovni zadatak: kurs na osvajanje masa — radničko seljačke omladine«.

70

Skojevski Treći kongres održan je mjesec dana poslije III kongresa KPJ, u Guštanju, krajem juna 1926. U prisustvu 32 delegata koji su predstavljali 1500 skojevaca iz svih pokrajina Jugoslavije, Kongres mladih komunisti »odisao je duhom partijskog kongresa«. Kongres je »naložio CK da radi sa svom energijom na likvidiranju frakcijaštva u Partiji na bazi odluka Trećeg kongresa KPJ«. Akcioni program, donesen na Trećem kongresu, nalažao je: organizacionu izgradnju SKOJ-a, rad u masovnim organizacijama; rad na selu; provođenje antimilitarističke propagande; prosvetnu aktivnost; aktiviranje omladine u suprotstavljanju nacionalnom ugnjetavanju: prelazak na konkretan rad u sindikatima i borbu za sindikalno jedinstvo; sudjelovanje u ekonomskim akcijama koje je trebalo — pribivajući za to mlade radnike — prenijeti u poduzeća.

Organizirati mlade radnike, značilo je organizirati preko 42 posto svih osiguranih radnika, jer je među 475.860 osiguranih radnika bilo 199.862 mlađih od 22 godine, a upravo su

oni — taj radnički podmladak — bili katastrofalno plaćani. Zaposleni dječaci, mlađi od 19 godina imali su čak po 20 dinara nadnicu manju od svojih starijih drugova. Oko 200.000 šegrta živjelo je u strahovitoj bijedi, gotovo nikako plaćeni, s radnim danom bez ograničenja, bez prava na odmor i bez praznika.

Odmah poslije Kongresa, početkom jula, održana je plenarna sjednica CK. Tada su u Biro CK SKOJ-a izabrani Zlatko Šnajder, Grgur Vujević, Nikola Petković i Mijo Oreški. Već u septembru, rukovodstvo je ostalo bez dvojice: Šnajder je bio uhapšen, a Vujović je na duže vrijeme napustio zemlju. Petković je već tad — što će se utvrditi dvije godine kasnije — bio zavrbovani agent policije. Sav teret ogromnog rada pao je na Miju Oreškog. Janko Mišić je u to vrijeme bio kao i Štef, na školovanju u Moskvi, na komunističkom univerzitetu »Sverdlov«, a Rade Vujović je još prije skojevskog kongresa prešao u partijsko rukovodstvo kao org. sekretar CK KPJ. U Biro je tada kooptiran Nikola Kotur, koji je postao politički sekretar, ali on je u velikoj provali beogradske partijske i skojevske organizacije u jesen 1927. godine, kad je policija otkrila i ilegalni kurs za omladinske aktiviste, bio uhapšen. Zajedno s Koturom od članova CK SKOJ-a uhapšeni su i Jozo Radobolja, Ivan Brijaček, Grgur Vujović i Tomislav Stakić, te pokrajinski rukovodioci Otokar Keršovani, Pavle Kovačević, Josip Cazi i još četrdesetak najagilnijih aktivista. Tada su uhapšena i oba sekretara CK KPJ — dr Simo Marković i Rade Vujović, pa je na čelo Partije došao vođa lijeve frakcije Đuka Cvijić.

Uza sve to, skojevska organizacija je 1927. a još više naredne 1928, stalno rasla, tako da je uoči diktature kralja Aleksandra imala u Bosni i Hercegovini tri organizacije sa 50 članova, u Sloveniji 7 organizacija sa 93 člana i 9 industrijskih ćelija, u Crnoj Gori 6 (61), u Makedoniji 8 (94), 4 industrijske i jednu seosku, u Vojvodini 8 (79) i dvije industrijske ćelije, u Srbiji 12 (203) i 11 industrijskih ćelija, u Hrvatskoj 11 (163) i najviše u Dalmaciji —

31 organizaciju sa 16 industrijskih, 45 uličnih i radničkih i 26 seoskih ćelija u kojima su bila 722 člana. U to vrijeme, međutim, suprotno prvom razdoblju djelovanja organizacija mladih komunista, u njenim je redovima sve manje školske i studentske omladine, jer je — po Statutu donesenom na Trećem kongresu — SKOJ bio »jedina organizacija radničke i seljačke omladine koja zastupa i bori se za političke, ekonomske i kulturne interese radne omladine grada i sela i za njeno potpuno oslobođenje ispod jarma kapitalizma«. Studenti — komunisti su bili organizirani u svojim »komunističkim frakcijama« u tzv. Kostufri, a đачка omladina je tek samo u rijetkim mjestima bila skojevski organizirana, kao na primjer u Ljubljani, gdje je gimnazijalac Boris Kidrič osnovao skojevsku grupu učenika i mladih radnika.

Od pojave frakcija u Partiji, skojevci su bili izrazito protiv frakcija, ali su u načelnim pitanjima pokreta — o nacionalnom, seljačkom i sindikalnom — prihvatili stavove revolucionarne ljevice koja je »osnovni zadatak videla u izgradnji KPJ kao revolucionarne partije radničke klase, u izgradnji Nezavisnih sindikata kao njenih klasnih borbenih organizacija, u pridobijanju seljaštva i ugnjetenih nacija kao prirodnih saveznika proletarijata u revolucionarnoj borbi i u jačanju uticaja Partije na najšire slojeve radnih ljudi«. Pa kao što će Tito, — ocjenjujući da su »vođe ljevice, Moša Pijade, Kosta Novaković, Đuro Cvijić, Rajko Jovanović i drugi« i u teoretskom i u praktičnom djelovanju Partije »dali značajan doprinos« naročito »u raščišćavanju nacionalnog pitanja, kao i pitanja vezanih za organizacionu izgradnju Partije«, po čemu je »ljeвица bila revolucionarna« — reći da se i on i ostali radnici komunisti »tu revolucionarnost prihvatili«, tako su je prihvatili i skojevci, sve dok se nije »ljeвица docnije i sama zaplela u frakcionaški obračun s rukovodstvom desničara«. Lijeva frakcija se formalno, kao organizirana grupa, u Partiji javlja od novembra 1924. godine. Pa kad su se jasno iz-

jašnjavali — slijedeći misao oktobarca Vlade Capića — da su protiv »autokratske organizacije« u kojoj »nema diskusija«, protiv pokreta u kojem »je inicijativa mase ugašena«, smatrajući da je »borba za pravo gledište potrebna«, oni su se izjašnjavali za konstruktivnu raspravu, a ne za »frakcionaški obračun«.

U omladinskom rukovodstvu gotovo da je na svim sjednicama prisutno pitanje Partije. Skojevcima se uporno zalažu »za jedan nov i solidan komunistički pokret«. Treći Kongres KPJ je te stavove ocijenio kao »pravilno gledište« ustvrdivši da je SKOJ »u principijelnoj borbi unutar Partije« kao i u svim akcijama »predano i najpotpunije pomagao Partiju«.

U tumačenju da se »spor u Partiji može riješiti samo izmjenom organizacione politike, a ne nekakvim »sporazumima frakcija«, naročito je bio uporan Zlatko Šnajder. On, a prije njega Radomir Vujović, pa i Mišić, Cvijić, i Oreški, tvrdili su da Partiju treba lišiti okoštalošću »koja onemogućava izmenu socijalnog sastava Partije« i sprečava joj »put k industrijskom proletarijatu«. To je Josip Broz, boreći se najupornije među svima »za Partiju idejno i akciono jedinstvenu, modernu Partiju radničke klase«, (jedini koji je već 1927. i 1928. mogao — kako to reče Krleža — »dati lenjinskim mislima krajnju sadržinu«) precizirao na Osmoj zagrebačkoj konferenciji ustvrdivši da se frakcionaštvo, sektaštvo i koterijaštvo u komunističkom pokretu mogu izbjeći »samo praktičnim radom u masama, povezivanjem naše Partije sa širokim masama industrijskih radnika, u podizanju ideološkog nivoa partijskog članstva«.

U skojevskom rukovodstvu frakcijskih opredjeljenja nije bilo do augusta 1927. godine, kada su članovi Biroa SKOJ-a preuzeli gotovo sve tehničke poslove Partije. Tog ljeta je izbila kriza u Birou CK SKOJ-a. Simo Stefanović, koji je posle Zlatka Šnajdera i Grgura Vujovića predstavljao SKOJ u CK KPJ, opredijelio se prilikom glasanja u Politbirou za stav ljevičara, odnosno za Rajka Jovanovića, kojeg su desničari odavno nazivali vođom

omladine. Ali u Birou CK SKOJ-a, Stefanović je ostao usamljen, što se vidjelo na Februar-skom plenumu CK SKOJ-a 1928. godine, kad je odbačen njegov referat »o unutarpartijskim odnosima«. Inače, u ono vrijeme, bilo je — kaže jedan od članova CK SKOJ-a, a kasnije i član Biroa, Jozo Radoboja — »veliki rizik zalagati se za neka rješenja i boriti se protiv frakcija. Svaka kritika izazivala je grdnje i sumnjičenja. Kad sam na jednoj od sjednica Politbiroa CK KPJ rekao u jednoj diskusiji da mi diskusija nalikuje na mlaćenje prazne slame (radilo se o diskusiji da li parcijalno ili frontalno sindikalno ujedinjenje) svi su me napali, ljevica i desnica.«

U vrijeme održavanja VIII mjesne konferencije zagrebačkih komunista, kada je Josip Broz na najšira vrata ušao u povijest radničkog pokreta dajući »lenjinskim mislima trajnu sadržinu« Skojem su rukovodili Sima Stefanović, Vilim Horvaj i Matija Brezović, jedan od starijih, učesnik Oktobra, koji se u Jugoslaviju vratio 1927. i poslije Koturevog hapšenja postao politički sekretar SKOJ-a. Stefanović je, čini se pod utjecajem »vođe omladine« Rajka Jovanovića, prihvatio frakcijske odnose, a Brezović i Horvaj su bili za Brozovu liniju — protiv frakcija, a za rad u masama. Stefanović je pokušao svoje frakcijske stavove nametnuti nižim rukovodstvima. Uspio je u zagrebačkom Mjesnom komitetu SKOJ-a, gdje je sekretar bio Mato Matok, koji se i na povijesnoj Osmoj konferenciji zagrebačkih komunista 26. februara 1928. izjasnio za lijevu frakciju, protiv klasno revolucionarne linije Josipa Broza, koji je — kao što će sam kasnije pisati — tražio »jedinstvo i novu ulogu Partije« započevši borbu koja je bila »puna neizvjesnosti i velikog rizika«.

Odmah poslije Osme zagrebačke konferencije i Savjetovanja u Kominterni u aprilu 1928, uslijedilo je Otvoreno pismo, u kojem se potvrđuje ispravnost Titove »zagrebačke linije«. Kominternu je pisala — misleći na Titove stavove — da »takva istupanja... pokazuju da KPJ ima zdravo članstvo, koje zna da

čvrstom radničkom rukom zavede poredak u Partiji«.

Kad je Otvoreno pismo provođeno u partijskim i skojevskim organizacijama, u Birou je bio i Matok. On i Stefanović u prvi mah su se izjasnili protiv Otvorenog pisma, ali su uskoro prihvatili antifrakcijske stavove, tako da je rukovodstvo ponovo u drugoj polovini 1928. godine bilo jedinstveno.

**MLADOST PRED
ŽANDARMERIJSKIM BAJUNETIMA
(1929—1931)**

- 76 Kraljevina je za to vrijeme iz parlamentarne plovila u kraljevsku diktaturu. Kralj je sad uistinu postao sistem: jedina politička ličnost države, koja se mogla zvati i Karađorđevićada. Kraljevu diktaturu s generalima komunisti su davno najavili. U februaru 1928. godine javni partijski list slovenske partijske organizacije »Enotnost« formiranje vlade Korošec—Vukičević ocjenjuje da je »samo prijelazna etapa k uvođenju vojnofašističke diktature«. A Tito također piše o »otvorenom pripremanju generalsko-fašističke diktature« u februaru 1928: to je podatak iz preambule »Direktiva delegatu zagrebačke organizacije«, gdje Broz tumači »opšte uslove za rad našega pokreta«: »sve veća ekonomska kriza i besposlica, osiromašenje najširih slojeva siromašnog i srednjeg seljaštva, uslijed čega se te mase oslobađaju presudnog utjecaja buržoazije i kreću ulijevo: nacionalno ugnjetavanje svih nesrpskih nacija sa strane vladajuće krupne srbijanske buržoazije i dvora, pred kojima

uprkos kapitulaciji buržoaskog i sitnoburžoaskog vodstva ugnjetenih nacija neće da kapituliraju mase; sve veća opasnost (od) rata, naročito na Balkanu, i s time u vezi otvoreno pripremanje generalsko-fašističke diktature — to su glavni momenti koji karakterišu opću privrednu i političku situaciju u Jugoslaviji.

To je odgovaralo Kraljevim ekonomskim i političkim patronima, Engleskoj i Francuskoj iako su njihovi interesi često suprotstavljeni. Londonski »Times« je bio precizan (21. oktobra 1928) — »Potrebno je da Jugoslavija dobije svoga Mussolinija!« Isto takve stavove, drugim riječima i bez imena šefa talijanskih fašista, izražavali su i francuski buržoaski listovi.

Anglo-francuski imperijalisti željeli su dvoje:

- U Evropi mir;
- Na Balkanu čvrste vazalne države.

Kralja su držali u šakama. Bio je ovisan. Dan prije nego je u Zagrebu počeo »bombaški proces«, kad je Josip Broz osuđen na petogodišnju robiju, Njegovo Veličanstvo Aleksandar Karađorđević krenuo je u posjet svojim »pouzdanim prijateljima« u Francuskoj. Rekao je da putuje na liječenje, a zapravo je trebalo utanačiti proširenje francusko-jugoslovenskog vojnog ugovora.

Šefovi seljačko-demokratske koalicije tih su dana (ima o tome dosta zapisa) komentirali da je »Kraljev put odlučan za našu politiku« jer — piše na primjer Vječeslav Vilder — anglo-francuska buržoazija »pravi red na Balkanu«. I iskusni Ante Trumbić, koji one jeseni boravi u Parizu, piše o Kralju u Francuskoj, o tome da ga Francuzi smatraju »jedinim autoritetom«, koji može zavesti red u Jugoslaviji.

Poslije Aleksandrova povratka u zemlju ubrzana je kriza Korošćeve vlade, a zatim i njen pad: ujutro 6. januara Njegovo Veličanstvo su mogli (»najviši narodni i državni interesi i njihova budućnost zapovedaju«) ukinuti svako posredništvo između Naroda i Kralja. Jer — pisao je »Mome dragom narodu« —

»U toku tolikih prošlih napora i tolikog strpljenja koje sam pokazao u vršenju Svojih visokih dužnosti, Moju je dušu razdirao vapaj Naših narodnih masa... koje su rukovođene svojim prirodnim i zdravim rasuđivanjem već odavno nazirale da se više ne može ići putem kojim se do sada išlo...«

I poče diktatura.

Godina tisuću devetsto dvadeset i deveta — godina gladi i smrti, godina ubojstava i nezakonja, godina nezaborava, teža, besramnija, krvavija od prethodnih.

Kraljevina SHS je proglašena Kraljevinom Jugoslavijom s novim banovinama, srezovima i općinama. U njoj »kralj izdaje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove.«

A zemlja, na rubu gladi, tone sve dublje.

Umire se od gladi, ali i od policijske bičovače.

78 Odmah poslije proglašenja diktature Aleksandra Karađorđevića, onda kad su zatvarani svi politički dućani svih političkih stranaka, vezan, u pratnji dvojice žandara, Josip Broz je otpraćen u lepoglavsku robijašnicu, koju je August Cesarec nazvao »klaonicom ljudskih duša«. Broz je u 1928. godini bio samo jedan od 1477 političkih uhapšenika. Te godine policija je izvršila oko 40 političkih ubojstava, a 1974 člana obitelji lišena su hranitelja. Policija je zbog političke aktivnosti prognala 203 građanina — ukupno: 804 godine izгона. Osim Josipa Broza 1928. godine bilo je još 130 politički osuđenih. Ukupna presuda: 327 godina robije.

Prve godine diktature u Jugoslaviji je bilo više od 22.000 političkih hapšenja, »a od toga je premlaćivano po zatvorima 19.708, ranjavano ih je 3270, tj. oni su izvukli teže povrede«. Sudeći po policijskim dokumentima, u Jugoslaviji je iz političkih razloga od 1929. do kraja 1932. ubijeno oko 300 osoba: 1929: 156; 1930: 43; 1931: 38; 1932: 65.

Prve godine diktature bilo je 1530 osuda: 4940 godina robije.

Karađorđevićevska diktatura je u odnosu na radnički pokret, posebno na komuniste i komunističke omladince, samo nastavila s terorom. Koliko je teror bio žešći, toliko je i otpor bio borbeniji. Diktatura je skojevsku organizaciju zatekla u usponu. Desetak dana prije nego što je Aleksandar odlučio da se »kao Vladalac i kao sin ove zemlje... otvoreno i iskreno« obrati »Mome dragom narodu« (»Nastupio je čas, kada između Naroda i Kralja ne može i ne sme više biti posrednika«), njegov dotadašnji ministar-predsjednik i ministar unutrašnjih poslova, zloglasno reakcionarni Anton Korošec upozoravao je »na uzroke jačanja ilegalne komunističke akcije«, i korio velike župane što nisu organizirali pritisak tako »da se potpuno stane na put komunističkoj akciji«, već je »postignuto suprotno dejstvo, jer su se komunisti toliko moralno ojačali, da izlaze iz dosadašnjeg ilegalnog stava i otvoreno agituju živom i pisanom rečju«. Ministarstvo unutrašnjih poslova je uoči diktature ocjenjivalo »da su se komunisti iz dana u dan moralno i stvarno ojačali toliko, da su za svoje svrhe pridobili ne samo sve neprijateljski raspoložene elemente prema sadašnjem ustavnom poretku, već i priličan broj seljačkog življa, i to poglavito u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Vojvodini«.

79

Na »moralno i stvarno« ojačane komunističke snage diktatorski režim je udario najnemilosrdnije.

Kominternu, Komunistička partija Jugoslavije, pa i rukovodstvo SKOJ-a, ocijenili su prilike u zemlji zrelim za revoluciju i zbog takve procjene pozvali narod na oružanu borbu. Takvih poziva je bilo i prije diktature. Odjeljenje za državnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova 29. decembra 1928. obavijestilo je sve velike župane o poplavi komunističkih letaka »potpisanih od CK KPJ i CK SKOJ, kojima se na najpogrdniji način napada sadašnji društveni poredak«, a u letku »Drugovi, radnici i siromašni građani grada Zagreba« — po svjedočenju Odjeljenja za dr-

žavnu zaštitu — »otvoreno se poziva narod »Na ustanak oružjem«, radi obaranja sadašnjeg ustavnog poretka u cilju stvaranja Sovjetskih Federativnih Republika«.

Izvršni komitet Komunističke internacionale je smatrao da je ustanak 1929. moguć i da treba ići na ustanak. U jednom letku, IK Kominterne je pozivao radničku klasu na »zbijanje oko KPJ« u očekivanju »široke i energične organizacije masovnog otpora zvjerskom fašizmu i priprema oružanog svrgavanja diktature«.

80 Centralni komitet KPJ je uvođenje diktature ocijenio kao potpunu krizu sistema iz kojeg postoji samo jedan izlaz: obaranje diktature oružanim ustankom. Takvo shvatanje je izraženo i na sjednici CK KPJ koja je održana odmah poslije vijesti o kraljevom proglasu, 6. januara. Mjesec dana kasnije CK KPJ je zajedno s CK SKOJ-a u proglasu »Radnom narodu grada i sela sviju nacija Jugoslavije« pozvao »sav radni narod na oružanu revolucionarnu borbu i obaranje dotadašnjeg absolutističkog krvavog režima, a za vlast radnika i seljaka«. Najpoznatiji jugoslavenski komunist onog vremena, član IK Kominterne i prvi sekretar Partije, Filip Filipović je smatrao »da vojna diktatura otvara perspektivu oružanog ustanka u Jugoslaviji« i objašnjavao je da je KPJ upravo stoga i »uzela kurs na pripremu masa za svrgavanje vojne diktature putem oružane revolucionarne borbe«.

Gotovo tokom čitave 1929. godine Partija ostaje pri shvatanju da radnička klasa treba da »stupi u otvorenu uličnu borbu«. Istina, pozivi su češće usmjereni na »pripreme za oružani ustanak ugnjetenih masa«, nego na neposredne ustaničke akcije — tek treba »spremati mase i Partiju za oružanu borbu«, jer se »proces sazrijevanja neposredne revolucionarne situacije brzo razvija«.

Partijske parole su i u skojevskim proglasima: beskompromisni apeli »za borbu i oružano obaranje generalsko-kapitalističke diktature« (prvomajski proglas PK SKOJ-a za Srbiju), »na osvetu«, koja će »biti požar oruža-

nog ustanka» (Biro CK SKOJ-a), na »uništenje krvavog režima masovnim i oružanim ustankom radnika, seljaka i svih potlačenih naroda i klasa» (PK KPJ i PK SKOJ-a za Hrvatsku).

Procjena partijskog i skojevskog rukovodstva bila je za još neočvršli revolucionarni pokret kobna. O »neposrednoj revolucionarnoj situaciji« nije moglo biti ni govora. Jedan od ondašnjih skojevskih rukovodilaca, Edvard Kardelj — analizirajući odnose i akcije 1929. godine — ustvrdio je da su »revolucionarne parole u nerevolucionarnoj situaciji Partiju više odvajale nego spajale s masama«. U svojoj borbenoj jarosti jugoslavenski revolucionari to 1929. godine nisu vidjeli i nisu ni slutili da će ih njihovo uzaludno herojstvo učiniti usamljenim, odvojenim od masa, stalno izloženim najstrašnijim napadima režima.

Biro CK SKOJ-a je početkom 1929. godine djelovao u Zagrebu. Politički sekretar, izabran na 4. plenumu CK SKOJ-a bio je Pajo Marganović, dvadesetpetogodišnjak, poznat još od 1923. godine kao komandant radničkih odbrambenih grupa u Zagrebu. Na IV kongresu KPJ u Drezdenu, u novembru 1928. izabran je i u CK KPJ. Organizacioni sekretar je bio Mijo Oreški, izabran na III kongresu 1926. godine. U Birou su još bili Štefek Cvijić i — najstariji među njima — Janko Mišić. U vrijeme reorganizacije Partije i SKOJ-a, poslije akcije zagrebačke partijske organizacije za jedinstvom i boljim radom u masama, kad je uslijedilo Otvoreno pismo Kominterne, 1928. godine, Marganović, Mišić i Cvijić su se u zemlju vratili sa školovanja iz Sovjetskog Saveza, a Oreški — iz Njemačke.

Uveče 6. januara Oreški i Cvijić su se sastali s organizacionim sekretarom CK KPJ Đurom Đakovićem. »Sve je uzavrelo. Tren je za revoluciju« — zanosno je govorio Štefek Cvijić stišćući čvrsto pištolj u džepu. Oreški je bio isto tako žustar. Citira Marksa: kako više nitko »razuman« ne smije »u bijedi vidjeti samo bijedu« već »njenu revolucionarnu, prevratničku stranu, koja će srušiti staro dru-

štvo«. Zavjerenički šapat mladih drugova ponio je i Đakovića, iskusnog borca iz plejade prvih jugoslovenskih boljševika. I on je govorio gorljivo, borbeno:

— Nećemo ponoviti greške iz obznanaških dana. Kurs je jasan: revolucija!

Sutradan, 7. januara, članovi Biroa CK SKOJ-a su imali kratak sastanak s političkim sekretarom CK KPJ Jovanom Mališićem, a 8. januara su u jednom od svojih ilegalnih skrovišta održali sjednicu na kojoj su se jednoglasno opredjelili za kurs Partije — za oružanu revoluciju. Znali su, pa su i pisali da »ustanak ne može biti delo ruku jedne relativno male konspirativne organizacije«, odnosno da su za ustanak potrebne borbeno organizirane mase — ali 1929. nisu znali otkriti put do tih masa.

82 Skojevsko rukovodstvo, a uglavnom i svi ondašnji skojevci — to je bila plejada nevjerovatno smionih mladića; bili su spremni da jurišaju na zvijezde, bili su orni za svaku akciju, ali sve su njihove akcije završavale uglavnom na usamljenim hicima, na parolama i lecima, pa na stratištu ili u zatvorima.

Prvi mjeseci 1929. godine proticali su u gorljivim pripremama ustanka. Čitava malobrojna skojevska organizacija bila je mobilizirana. Gotovo svi skojevci su bili naoružani pištoljima. Neki od njih, uglavnom svi ilegalci, od oružja se nisu odvajali. Sukoba s Partijom nije bilo: akcija je tekla usklađeno. Nekadašnji skojevski »avangardizam« je nestao: ta i Partija 1929. nastupa avangardno.

Biro SKOJ-a je gotovo redovno bio pozivan na dogovore najvišeg partijskog rukovodstva, a održano je i nekoliko zajedničkih savjetovanja. Najznačajnije od njih je bilo krajem februara u nekoj gostionici podno Sljemena, na sjevernom rubu Zagreba, u Šestina-ma. Na prilazima gostionici stražarile su skojevske grupe, kojima su rukovodili članovi Mjesnog komiteta Antun Češnjak i Josip Poje. Savjetovanju je predsjedavao politički sekretar CK KPJ dvadesetsedmogodišnji Jovan Mališić Martinović, učitelj iz Crne Gore, koji

se poslije petogodišnje emigracije u zemlju vratio tek 1928. godine. Revolucionarno obrazovan na kominternskim brošurama, analizu je zasnivao na općem, svjetskom, a ne na konkretnom odnosu snaga. U jednom trenu, uza svu discipliniranost, Oreški i Cvijić su protestirali:

— Treba vidjeti naše konkretne mogućnosti, moram odrediti našu neodgodivu akciju...

Skojevce je podržao i Đuro Đaković.

Pajo Marganović je obavijestio učesnike savjetovanja da je skojevsko rukovodstvo na najboljem putu da u najskorije vrijeme uspostavi čvrste veze sa svim organizacijama na terenu i da će biti u prilici »u pravi čas mobilizirati sve mlade skojevce kao prvi borbeni odred revolucije«. Biro CK SKOJ-a je tada imao veze s pokrajinskim komitetima za Srbiju, Sloveniju, Dalmaciju i Hrvatsku i Slavoniju. Još nisu bile uspostavljene, provalama prekinute veze s Makedonijom, Crnom Gorom, Vojvodinom i Bosnom i Hercegovinom. PK SKOJ-a za Hrvatsku i Slavoniju — Edo Kunštek, Grga Jankes i Stjepan Cvijić — djelovao je zajedno s Biroom CK SKOJ-a. U Sloveniji su SKOJ-em rukovodili Vinko Preželj, Boris Kidrič, Maks Strmecki, Silvo Furlan i, od kraja godine, Edvard Kardelj. Rukovodstvo u Srbiji je uhapšeno u januaru (Aleksandar Ranković, Bane Andrejev, Miloš Matijević Mrša, Petar Grubor). Tada je u Beograd otišao Janko Mišić i obnovio organizaciju. Radnika Miću Markovića je imenovao za političkog, a studenticu Zlatu Miler za organizacionog sekretara PK za Srbiju. U Dalmaciji je došlo do rascjepa, i u SKOJ-u i u Partiji. Zbog toga je u Split poslan član CK SKOJ-a Pero Popović Aga. Smjenio je dotadašnjeg političkog sekretara Oblasnog komiteta za Dalmaciju Jozu Čulića i osnovao novi komitet na čelu s mladim radnikom Vickom Krstulovićem. Ali prije nego su organizacije obnovljene i potrebne veze uspostavljene, policija mu je ušla u trag i morao je 19. marta bježati. Dva mjeseca kasnije u Split je otputovao Šte-

fek Cvijić, ali u julu je i njega policija otkrila.

Ocjenjajući da je diktatura izraz »duboke opšte privredne i državne krize, kukavičluka vodstva Seljačko-demokratske koalicije i porasta revolucionarne aktivnosti proleterijata i seljačkih masa potlačenih naroda«, Biro CK SKOJ-a je početkom godine bio uvjeren da će se organizacije mladih komunista brzo širiti i jačati. Zbog toga se opredjelio protiv »taktike povlačenja na ilegalne pozicije«, odnosno za taktiku povezivanja sa čitavom radničkom i seljačkom omladinom u revolucionarnoj borbi. Međutim, bio je primoran da se povlači u sve dublju ilegalu, a borbenost da plaća najvećim žrtvama. Velike, javne akcije bilo je naprosto nemoguće organizirati. Do njih je došlo samo u nekoliko slučajeva: u Beogradu 17. oktobra demonstrirali su studenti protiv zločina talijanskih fašista (ubojstvo Vladimira Gortana), ali ih je policija razjurila; uoči 1. maja u Zagrebu su pred radionicama i tvornicama održavani »leteći« protestni zborovi, koje su od policije šttili naoružani skojevci (javno je dijeljen »Mladi boljševik«); u Kumanovu kad je policija vodila na suđenje u Beograd petnaestoricu uhapšenih skojevaca i članova Partije, na ulice je izišlo nekoliko hiljada građana (»Vezane duplim lancima, mladiće je pratio čitav vod žandarmerije. A špalir sveta, dug čitav kilometar, mahao je zatvorenici-ma, dok su stariji prilazili žandarmima i tražili da »osuđenima« pruže po koju jabuku«).

Sve skojevske akcije su karakteristične po hrabrosti. Ali posebnu hrabrost i zavidnu domišljatost su ispoljili zagrebački skojevci, kad su provalili u Sudbeni stol i otuda spasili uhapšenog člana CK SKOJ-a Vilima Horvaja. Ta je akcija nedjeljama pripremana. U sudskom zatvoru jedan od stražara je bio partijski simpatizer — Petar Brčić. S njim se povezao uhapšeni sekretar MK Partije Josip Broz Georgijević. Po zadatku člana Izvršnog komiteta Kominterne Filipa Filipovića, Blagoje Parović je trebao organizirati udarne grupe za spašavanje zatočenog Broza i drugih komu-

nista. Spasavanje Broza nije uspjelo: uoči planiranog bijega bio je odvezen iz Sudbenog stola u Lepoglavu. Tada je odlučeno da Štefek Cvijić organizira spasavanje Horvaja. Akcija je izvedena 19. marta. O tome priča Mihajlo Vraneš:

»Horvaj je još bio pod istragom. Nekako je uspjelo izdejstvovati da ga posjeti »sestra« — to jest Jaga Oreški, supruga druga Mije Oreškog. Odmah iza »sestre« u hodnik su ušli i Štefek Cvijić i skojevac Antun Jelenc. Čim se Jaga rastala s Horvajem, stražar ga je poveo u ćeliju. Jelenc je u taj mah stražaru u oči bacio šaku bibera. Stražar je počeo vrištati i oko njega se stvorila gužva. Grupi stražara je priskočio Štefek i uperio na njih pištolj... Tako je Štefek štitio svojim drugovima odstupnicu sve dok nisu izišli iz sudskog zatvora. Za njima se i on povukao, brzo uskočio u pripremljeni auto i nestao...«

Inače, osnovna aktivnost SKOJ-a bila je usmjerena na izdavanje i rasturanje ilegalnih letaka: noću su ih bacali po ulicama, pred fabrikama ih dijelili radnicima, ponekad čak, u letu, usred grada na ulicama davali su ih prolaznicima, ostavljali ih u džepovima po garderobama ili na sjedalima u tramvajima, slali ih poštom, ubacivali kroz otvorene prozore u stanove... Samo od januara do maja 1929. godine sva skojevska rukovodstva u Jugoslaviji su izdala oko 300.000 primjeraka štampanog materijala. Upravnik zagrebačke policije dr Janko Bedeković je u jednom pismu državnom tužiocu u oktobru 1929. godine pisao kako »nije bilo gotovo ni jedne nedjelje, a da se na ulicama grada Zagreba nisu pojavili leci protudržavnog sadržaja, koji su pozivali radništvo na ustanak, na demonstracije protiv sadašnjeg državnog poretka, protiv vojske, protiv dinastije, protiv vlade«.

Partijske i skojevske tehnike bile su skućene i u jednoj tehnici bilo je gotovo nemoguće štampati veće tiraže. Leci su zbog toga od viših do nižih rukovodstava slani u nekoliko primjeraka, a onda ponovo štampani — rukom, pisaćom mašinom ili ciklostilom i ge-

štetnerom, a vrlo, vrlo rijetko u štamparijama.

Prvi letak koji se pojavio poslije uvođenja diktature bio je crveno obojen: proglas Pokrajinskih komiteta Partije i SKOJ-a za Srbiju, dijeljen u Beogradu u noći 11. i 12. januara. Letak su štampali abadžijski radnik Ranković i novinar Bilbija. Noć kasnije letak gotovo identičnog sadržaja, iako pisan bez dogovora s drugovima iz Beograda, dijelila je Ljubljanska skojevska organizacija.

U februaru je u svim većim gradovima, a i u mnogim manjim mjestima, dijeljen zajednički proglas centralnih komiteta Partije i SKOJ-a: poziv na odlučnu, oružanu borbu, poziv za rušenje »krvavog apsolutističkog režima«. Poslije hapšenja skojevskih aktivista Mladena Antića, Grge Jankesa, Antuna Klemenčića, Milana Marinkovića, Vinka Škorde i desetina njihovih drugova, koji su pali u proljeće ili početkom ljeta 1929. godine, jedan od policijskih istražitelja je ustvrdio kako su »leci, štampani na najrazličitije načine, dospjevali i u najzabačenija mjesta«.

86

Osim ovog letka, u Zagrebu je u februaru rasparčavan i letak s proglasom mjesnog partijskog i skojevskog rukovodstva. I ovoga puta — uzaludni smioni poziv na ustanak.

Aprila 1929. pojavili su se leci s Aleksandrovom karikaturom i krunom, a pod karikaturom paragrafi — na njima obješeni radnici. Sav tekst je bio složen u jednoj rečenici, iz diktatorovog šestojanuarskog dekreta: »Rešio sam da između mene i naroda više ne bude posrednika!« U isto vrijeme u Zagrebu je štampan još jedan letak s karikaturom: kruna koju radnici iznutra čekićima razbijaju. Oko krune su bila vješala, a na njima obješeni radnici. Tekst kao u prethodnom. Takve letke je Đuro Pucar dobio od Đure Đakovića i prenio ih u Vojvodinu. Dijeljeni su istovremeno kad i prvomajski proglasi Partije i Skoja. Partija i SKOJ su pozivali radničku klasu da se okupi oko svoje avangarde i da »gde god postoji ma i najmanje uslova za to, stupi u otvorenu uličnu borbu za interese proleta-

rijata«. List »Torontal« je pisao da su leci »bacani u dvorišta i stanovnici su ih izjutra nalazili«. Novine su javljale da se uoči 1. maja pojavila »kiša letaka« i da se po mnogim »opštinama uzalud traga za raznosačima letaka«.

Politički sekretar CK SKOJ-a Pajo Marganović je uhapšen u trenu kad je pripremao za štampu prvomajski proglas skojevskog rukovodstva. Oreški, Mišić i Cvijić više nisu stigli štampati novi letak, ali su zato objavili »Mladog boljševika« i razaslali ga svim skojevskim rukovodstvima s kojima su bili povezani.

Uoči 1. maja centralna i pokrajinska partijsko-skojevska rukovodstva su štamपालа i protestne letke u povodu ubistva Đure Đakovića i Nikole Hećimovića. Pokrajinsko rukovodstvo SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu je tada od svih radnika tražilo da svoje tvornice i radionice pretvore u »tvrđave ustanka i revolucije«.

Uoči praznika koje je slavila radnička klasa (1. august — Međunarodni antimilitaristički i antiratni dan, 1. septembar — Međunarodni omladinski dan, 7. novembar — godišnjica Oktobra) i Centralni komitet i pokrajinski, kao i neki mjesni komiteti su štamपालи i organizirali rasparčavanje letaka. Skojevsko rukovodstvo je sve poduzimalo da se, ostajući uporno u zemlji, stalno javlja i da ugnjetene narode uvjeri u svoju neprestanu borbenost. General Živković, ministar—predsjednik Aleksandrove vlade, tražio je krajem jula, dva dana poslije krvoprolića u Ulici Šmidthenovoj u Somboru da u borbi protiv komunista »upotrebe sve sile«, da ih nemilosrdno gone i hvataju. Uporedo s terorom diktature — rastao je nepokolebljivi otpor diktaturi: i tu za skojevce ni jedna žrtva nije bila suvišna. O toj nevjerovatnoj hrabrosti u maju su pisali Oreški i Mišić: kako je jedna zagrebačka grupa htjela po svaku cijenu prodrijeti u policiju i spasiti Đakovića i Hećimovića. Tekst je objavljen u majskom broju »Mladog boljševika«:

»Kada su dolazile vijesti iz Petrinjske kako Đakovića i Hećimovića zvjerski muče, pale im tabane usijanim gvožđem i zabijaju čavle pod nokte, bilo je drugova, koji su htjeli da provale na mjesto inkvizicije i da silom išćupaju neke drugove iz krvničkih pandža. Trebalo je napora da se odvрати te drugove od tog bezumnog pothvata, koji nije imao nikakvog izgleda na uspjeh.«

Od aprila do kraja 1929. godine u zatvorima ili u sukobu s policijom ubijeno je 12 partijskih i skojevskih rukovodilaca. Među prvim je pao jedan od trojice prvih sekretara Saveza komunističke omladine Nikola Hećimović, koji je 1929. godine bio jedan od najuglednijih jugoslovenskih komunista i sekretar »Crvene pomoći«. Njega i organizacionog sekretara CK KPJ Đuru Đakovića zagrebačka policija je ubila 25. aprila.

88 Komunisti i skojevci su ubijani bez milosti, bez presuda, po volji kraljevih generala i žbira. Jednog od bivših skojevskih rukovodilaca, sekretara PK KPJ za Srbiju Bracana Bracanovića žandarmski rafali su pokosili u Marinkovoj Bari »pri pokušaju bekstva«. Zatim je u Beogradu ubijen i jedan od osnivača SKOJ-a na Čuburi, Vlado Nešić: unakaženog mučenjem, agenti su ga bacili s petog kata Uprave grada Beograda. Ubijen je i metalac Milan Delić, jedan od članova prve skojevske organizacije u Beogradu, 1929. član PK KPJ. U Osijeku je ubijen skojevski i partijski rukovodilac dvadesetčetvorogodišnji radnik Josip Hauk, koji je bio uhapšen zajedno s Rudijem Šimićem, članom MK SKOJ-a. Šimić se sjeća posljednjeg susreta s Haukom: vidio ga je u zatvorskom hodniku »kako ga agenti Ante Čabrić i Marko Benjaminović vode potpuno izmrcvarenog i iznemoglog... Bio je bezizražajnog lica, tupog pogleda... Bio sam tada zatvoren u ćeliji broj 3, a soba za saslušavanje bila je označena brojem 1. Tako sam svakodnevno, i danju i noću, slušao vikanje i batinanje, što je na mene strašno djelovalo... Izmrcvarenog Hauka policajci su bacili kroz prozor s prvog kata, a zatim je lansirana vi-

jest po gradu kako je sam skočio kroz prozor. Ali on to nije mogao učiniti, bio je u takvom stanju da se sam nije mogao ni pokrenuti«.

Jedan od skojevskih rukovodilaca iz Sarajeva, Anton Družeta, ubijen je nekoliko mjeseci poslije Đakovića i Hećimovića, na graničnom prelazu za Austriju.

Bilo je i slučajeva samoubojstva, iako je sad teško utvrditi kad se radilo o samoubojstvu, a kad o ubojstvu. Ima o tome i jedan policijski dokument — uputstvo Ministarstva unutrašnjih poslova velikim županima i komandi žandarmerije:

»Obaveštenje da je komunistički omladinac Milan Kosorić po povratku iz Austrije da izbegne hapšenje skočio iz voza u reku Ukriinu i udavio se; da je Čengić Husnija, rukovodilac SKOJ-a u Sarajevu, videći da ga uhapšeni drugovi provaljuju, skočio sa prozora zgrade u Belediji u kojoj je bio saslušan i lakše se povredio; da je skojevac Marijan Barun, železnički radnik, kod koga su zaplenjeni letci tobože hteo da provali drugove, ali su sprovednici i on naišli na zasedu komunista; da je ovaj komunistički napad i pucnjavu Barun hteo da iskoristi ali je u bekstvu od sprovednika ubijen; da je skojevac Finci Benjamin, saznajući da mu je u stanu otkriven šapirograf, skočio sa prozora zgrade gde je bio saslušan i ubio se; da su Đaković i Hećimović ubijeni na austrijskoj granici, a Janko Mišić i braća Oreški u Samoboru, da sve to pokazuje da su komunistički funkcioneri rešeni radije na smrt, nego da odaju rad Partije, da to osujećuje istragu, jača moral komunista, dok inostrana komunistička štampa ta sva ubistva predstavlja 'kao namerna ubistva od strane vlasti«. Stoga izvolite najenergičnije nastojati da se ovi i slični slučajevi... ako se ipak dese, da se dobro oceni koje slučajeve treba saopštiti javnosti.«

Savez komunističke omladine Jugoslavije je 1929. godine izgubio svoje najdragoceneje rukovodioce. Prije 1929. poginuo je samo jedan sekretar SKOJ-a — Dragoljub Milovano-

vić (prilikom ilegalnog prelaska granice oktobra 1922). A 1929. su ubijeni: politički i tehnički sekretari SKOJ-a braća Mijo i Slavko Oreški, politički sekretar Janko Mišić, politički sekretar Pajo Marganović.

Svi članovi Biroa CK SKOJ-a — Marganović, Mišić, Oreški i Cvijić — bili su hapšeni 1929. godine, a spasio se samo Štefek Cvijić. Cvijića su žandarmi uhapsili poslije julske provale u Dalmaciji. Prilikom hapšenja, naoružan kao što su u ono vrijeme naoružani bili i drugi skojevski rukovodioci, u Gružu je pucao u žandarma i iskoristio priliku da umakne: uskoro se partijskim vezama prebacio u Sloveniju, a odatle u Beč, gde je bio CK KPJ. Marganović, Mišić i braća Oreški nisu mogli bježati. Prvi je uhapšen Pajo Marganović, 11. aprila. Zamijenio ga je Mijo Oreški. U dogovoru s Jankom Mišićem, koji se vratio iz Beograda, gde je uspostavljao veze poslije januarske provale, i Štefekom Cvijićem, koji se spremao na put u Dalmaciju radi reorganizacije dalmatinske skojevske organizacije (do tada je na tom zadatku radio Pero Popović Aga, ali je u opasnosti od hapšenja 19. marta morao napustiti Split), Oreški je sjedište Biroa CK SKOJ-a preselio iz Zagreba u Samobor. U Zagrebu naprosto nije bilo moguće opstati. Policijski pritisak je bio sve žešći. Osim toga, skojevsko rukovodstvo je i materijalno u svemu oskudjevalo. Teško su spajali kraj s krajem. U jednom izvještaju iz februara pisali su da su bez ikakvih sredstava za rad, da »formalno i faktički gladuju«, da su bez ilegalnih stanova, pa čak i zimi »spavaju po okolnim šumama«.

Biro CK SKOJ-a se u Samoboru smjestio u jednoj usamljenoj kući, Šmidthenova 35, kod Josipa Novosela. Tu su živjeli braća Oreški, Mijina supruga Agata i Janko Mišić. Za njihovo skrovište znali su i neki drugovi iz Zagreba. Prateći jednoga od njih — bivšeg političkog sekretara CK SKOJ-a Matiju Brezovića, agenti su otkrili skojevsko skrovište u Samoboru. Ali nisu znali tačno koga su otkrili. To im je otkrio uhapšeni skojevac Žiga

Engelman. Pristao je na suradnju s policijom i preko svojih zagrebačkih veza došao je kod Oreških i Mišića. Odmah poslije njegovog posjeta, u predjutro 27. jula, četa žandara, koje je predvodio šef zagrebačke policije Janko Bedeković, opkolila je kuću u Šmidthenovoj ulici i poslije kratkog okršaja likvidirala skojevske sekretare.

Četiri dana poslije zločina u Samoboru, u Zagrebu je ubijen Pajo Marganović: bačen je na pločnik s prozora policijskog zatvora u Petrinjskoj ulici. Ante Vlahov, skojevac, koji je tih dana bio u zatvoru s Marganovićem, sjeća se da je sekretar SKOJ-a bio potpuno prebijen, »noge su mu bile modre i otekle, glava i ruke krvave, usta razbijena, iz svakog prsta curila mu je krv«.

Svi uhapšeni nisu ubijeni, ali — svi su stravično mučeni. Radivoje Davidović, u ono vrijeme dvadesetogodišnjak, uhapšen u Zrenjaninu (Bečkereku) prilikom velike provale u vojvođanskoj organizaciji, piše da su mučenja uhapšenih komunista i skojevaca »bila grozna i varvarska. Agenti su često praktikovali da približe dva stola jedan blizu drugog. Žrtvi bi sastavili i vezali noge i ruke ispod kolena, pa bi onda među konopce između lakata i kolena provukli dugu šipku. Čovek se usled gubitka ravnoteže odmah prevrtao naniže. Šipku su onda stavljali između primaknutih stolova, žrtvu su okretali u krug i tukli je žilama najviše po tabanima. Pre početka mučenja jedan agent bi obično upozorio komunistu da ako hoće nešto da kaže, odnosno prizna, neka ispruži dva prsta. Ovaj način mučenja, primenjivan uz muziku sa ploča, nazvan je »bečki krug«. Posle batinanja, odvezavši čoveka, terali su ga da trči po hodniku polivenom vodom. Voda je u izvesnoj meri ublažavala bol od upaljenih stopala, ali je istovremeno strahovito grizla otvorene rane. Posle pet-šest dana dešavalo se da su čoveku otpadali čitavi komadi kože i mesa sa tabana...«

Policija je skojevce stalno hapsila, a skojevske organizacije su ipak nanovo nicala. Priča o SKOJ-u je istovetna legendi o samo-

rađajućem Feniksu. Tek što bi žandarmerija ili policijska uprava izvijestila nadležne da je u nekom gradu »zatrta svaka komunistička misao«, to mjesto bi odjednom osvanulo preplavljeno revolucionarnim lecima. Borbenost revolucionarne omladine teror nije smanjivao, ali je ipak onemogućavao funkcionisanje jedinstvene organizacije. Poslije svake provale, sve je trebalo počinjati iznova.

92 Do prve provale je došlo u Beogradu — odmah poslije rasparčavanja prvih antidiktatorskih letaka. Prvi je uhapšen član pokrajinskog rukovodstva i član CK SKOJ-a student Andrejev, a odmah potom i sekretar Pokrajinskog komiteta Ranković, pa ostali članovi Pokrajinskog i mjesnog komiteta — Miloš Matijević Mrša, Petar Grubor, Stevan Bojlević, Stevan Čolović... Janko Mišić je krajem zime i u proljeće organizaciju obnovio, ali su u ljetnjim mjesecima zaredale nove provale i opet se čitavo skojevsko rukovodstvo Beograda i Srbije našlo u »Glavnjači«. I u Zagrebu je bilo nekoliko provala, kao i u Ljubljani i većim gradovima Vojvodine. Mostarska organizacija je razbijena najprije u aprilu, pa u septembru, sarajevska u julu, slavonskobrodska u aprilu, kumanovska i velška u julu, kao i osječka podgorička, i bjelovarska u decembru... Nekoliko stotina skojevaca se našlo u zatvorima. Pred Sudom za zaštitu države od uvođenja diktature do kraja 1932. godine našlo se preko 800 političkih krivaca protiv kojih su organizirana 152 politička procesa — 2673 godine i 6 mjeseci robije i osamnaest smrtnih osuda. U tri naredne godine organizirano je još 297 političkih procesa protiv 1398 političkih optuženika.

U Zagrebu je do prvog većeg hapšenja došlo je u februaru 1929. Policija je ovoga puta teror usmjerila na studente, poslije zajedničke akcije beogradskih i zagrebačkih studenata-komunista, koji su po Zagrebu i Beogradu u noći 14. i 15. februara dijelili letak protiv diktature, koja je »u prvom redu uperena protiv radnika i seljaka i potlačenih naroda Jugoslavije«. U potrazi za autorima let-

ka i onima koji su ga dijelili, policija je provalila u tzv. »Židovsku menzu«, sve studente je pretresla, a mnoge i uhapsila. Nekoliko dana kasnije u zatvorima su se našli i Srđa Prića, Lucija Jurin, Ljubo Dolić, Mirko Bukovac (rukovodilac mjesne skojevske organizacije, radnik, kod kojeg je bio dio tehnike Mjesnog komiteta; Bukovac je krajem 1939. prije Rade Končara, bio politički sekretar CK KP Hrvatske) i Mihajlo Besarević. Pet mjeseci kasnije — u julu — poslije hapšenja dr Salomona Levija i Matije Brezovića, provaljena je i razbijena čitava zagrebačka komunistička organizacija. Provala je tada zahvatila i neke organizacije u unutrašnjosti Hrvatske. I kao što je policiji u Zagrebu pošlo za rukom da »na osnovu iskaza Brezović Matije, kao i na osnovu iskaza optuženih Levi dr Salamona i Šabrić Franje«, otkrije sva partijska i skojevska rukovodstva u Zagrebu, tako su »na osnovu iskaza Alme Zolnštajn i Žige Englmana« u Osijeku, gdje su uhapšeni prilikom dijeljenja letaka CK SKOJ-a agenti otkrili kompletnu osiječku organizaciju, a onda — slijedeći provokatora Englmana — prodrli i u sam centar Biroa CK SKOJ-a.

93

Partijska i skojevska organizacija u Bosni i Hercegovini je gotovo potpuno razbijena provalama od aprila i jula. Tek uspostavljene veze s Centralnim komitetom potpuno su prekinute. Sarajevski zatvor je bio toliko kratak, da su uhapšeni komunisti »morali biti raspoređeni i čuvani u kancelarijama i hodnicima« što — žalio se šef sarajevske policije svom ministru — »koči dalji rad ove uprave«.

U Makedoniji je, kao i prethodnih godina, teror najžešće bjesnio. Samo do diktature režim je u Makedoniji izvršio 1400 političkih ubojstava. Po robijašnicama je do diktature čamilo 25.000 ljudi, koji su bili — pisali su progresivni političari, javni i kulturni radnici Evrope generalu Živkoviću — »izloženi nepodnošljivim uslovima i divljim beskonačnim mučenjima od strane policije i vojnih vlasti«.

U julu 1929. godine, kad je uhapšeno čitavo partijsko-skojevsko rukovodstvo za Make-

doniju, poslije velikih provala u Kumanovu i Velesu, protestni telegram »protiv mučenja« ministru predsjedniku generalu Živkoviću poslao je i Izvršni komitet Glavnog savjeta lige protiv imperijalizma i za nacionalnu nezavisnost (Džavaharlal Nehru, Huang Fing, Rodžer Balvin, prof. Nejedli i dr.):

»U ime 150 organizacija, koje predstavljaju potisnute narode cijeloga svijeta, tražimo hitno oslobađanje optuženih i opštu političku amnestiju. Protestiramo protiv vašeg terorističkog režima, koji je usmjeren protiv hrabrog makedonskog naroda i podržavamo njegovo traženje za samoopredjeljenje.«

94 Najstariji među uhapšenima bio je tridesetjednogodišnji profesor Milan Mijalković, partijski rukovodilac, a drugi iz partijskog rukovodstva bio je dvadesetsedmogodišnjak, brijač Trifun Trajkov. Ostalih trinaest uhapšenih bili su skojevci (ali i članovi Partije), svi mlađi od 23 godine: kovač Kiro Burzanov (18), student Trajko Stamenković (20), stolari Mihail Ilijev (22) i Dimitar Jovčev (22), obučarski radnici Milan Spasov (23), Cvetko Milenkov (23) i Angel Alekov Evropa (21), trgovački pomoćnici Strahil Bajlovski Strašin (22), Kosta Naumov (21) i Angel Nikolin (21), kazandžija Kiro Mladenov (21), limar Nikola Tanevski Vuk i krojač Aksentije Stojanovski Cenko (19). Osuđeni su u Beogradu: ukupno 58 godina robije. A kraj presude dočekan je povcima:

— Dole diktatura! Dole krvavi režim!

Slično su se na suđenju držali i skojevski rukovodioci iz Slovenije. Većina njih je uhapšena poslije novembarske provale. Nastradao je gotovo čitav Pokrajinski komitet, pa je jedno vrijeme dužnost sekretara obavljao Edvard Kardelj, ali i on je uhapšen, a kratko i Maks Stremečki (uhapšen 12. januara 1930). Do prve veće provale u Ljubljani došlo je u aprilu, ali PK SKOJ-a nije bio razbijen sve dok policija nije otkrila Borisa Kidriča, člana Biroa, učenika VIII razreda gimnazije. Zajedno s Kidričem, 7. novembra, uhapšena je i čitava grupa šegrta i gimnazijalaca — članova SKOJ-a: Ivan Zver, Rudolf Rojc, Vladimir Kozak, Vik-

tor Kobal, Oton Makovac, Ivan Uhan, Vilim Pogačnik i Alojz Konjar. Agenti su mladog Kidriča uhapsili u razredu. Osim zabranjene literature, kod njega su našli i pištolj marke »former«, kalibar 7,65 (i on je, kao i svi skojevski rukovodioci 1929. hodao stalno naoružan). Sačuvan je zapisnik istrage od 8. novembra: Kidrič je priznao da je bio povezan samo s radnikom Antonom Lulikom, jer je to sam, Lulik prije njega otkrio, a za ostale veze — ni riječ nije rekao. No, pogledajmo zapisnik. Najprije osnovni podaci, pa »posebne karakteristike: govori slovenski, srpsko-hrvatski, njemački i francuski«, visok je, pišu ogenti, »vitkog stasa, lica ovalnog, kestenjave unazad češljane kose, sivih očiju« i zatim islijeđenje:

»Pošto mu je saopšteno da je priveden u zatvor zbog zločina po čl. 1 Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, upitan je:

»Da li pripada terorističkom komunističkom pokretu?«

»Priznajem da sam od 1928. godine član Saveza komunističke omladine Jugoslavije, osnovne organizacije u Mostama... Priznajem da sam za ilegalni rad izabrao ime Ivan i da sam održavao više sastanaka sa naprednim omladincima. Na posljednjem sastanku sam im pročitao koncept letka MUŠKOJ I ŽENSKOJ OMLADINI FABRIKE SATURNUS, koji sam ja napisao. Taj letak je bio namijenjen proslavi 12-godišnjice Ruske revolucije. Glavna njegova karakteristika je bila parola: **DO LJE S KRVAVOM DIKTATUROM ALEKSANDRA, ŽIVKOVIĆA I JUGOSLAVENSKIH KAPITALISTA. NAORUŽAVAJMO SE!** Taj manuskript sam kasnije uništio kod svoje kuće. Dalje priznajem da sam maja 1929. napisao manuskript sa naslovom **PET MJESECI JUGOSLAVENSKE DIKTATURE...**«

»Gdje ste i kome dali letak povodom Ruske revolucije da se otštampa?«

»Priznajem da sam ga dao na štampanje, ali gdje i kome neću da kažem.«

»Gdje ste i kada osnovali organizacije SKOJ-a?«

»Priznajem da sam osnovao više ćelija, ali gdje i kako neću da kažem. Takođe neću da kažem kome sam sve predao navedeni letak u cilju rasturanja. U pogledu mojih veza sa Mostama i uopšte sa komunističkom omladinom neću i ne mogu da dam više nikakvo objašnjenje. Cjelokupna moja aktivnost ima izvor u ličnoj inicijativi, koju sam stekao iz knjiga.«

»Gdje ste nabavili pištolj...«

»To takođe ne mogu da kažem. Sva daljnja objašnjenja i priznavanja odbijam...«

96 Ofanziva komunista i, posebno, komunističke omladine na teror diktature, završila je tokom 1929. godine ili razbijanjem organizacija ili njihovim osamljivanjem. SKOJ je ostao i bez centralnog rukovodstva (od članova Biroa krajem godine bio je još živ samo Pero Popović Aga, kooptiran u Biro poslije hapšenja Paje Marganovića i Cvijićevog odlaska u emigraciju). Organizacije na terenu — tamo gdje nisu bile razvijene nastupale su samoinicijativno, i dalje borbene, tako da režim ni jednog trenutka nije puštan na miru, ali objedinjene, na jugoslovenskom planu jedinstvene akcije i organizacije nema.

Centralni komitet KPJ, odnosno poslije Mališićevog smjenjivanja 1930. godine novoosnovano Privremeno rukovodstvo KPJ (Filipović, Kovačević, Kusovac, Miletić, Mališić, Mavrak, Samardžić, i drugi) nalazilo se u Beču. Vrlo rijetko je na svojim sjednicama raspravljalo o SKOJ-u: bilo je zaokupljeno obnovljenim frakcijskim trzavicama, udaljeno od zemlje i zbilje, zainteresirano samo za stavove iznošene u papirima koji su stizali iz Moskve, iz Kominterne.

Novi skojevski predstavnik u Izvršnom komitetu komunističke internacionale omladine Štefek Cvijić, vidio je i iz ono malo nepotpunih izveštaja da je stanje u organizacijama u zemlji očajno. S njim se u tome slagao i njegov prethodnik u KOI, Josip Čižin-

ski, koji je početkom marta 1930. kooptiran u CK KPJ. Cvijić je u dogovoru s Izvršnim komitetom KOI početkom godine 1930. imenovao novo rukovodstvo SKOJ-a: Josip Kolumbo (politički sekretar), Pero Popović Aga i Jovan Veselinov. A CK KPJ je istovremeno u Beču formirao paralelno skojevsko rukovodstvo, takozvani Zagračni biro: Vilim Horvaj, Vojo Semelkan i Dimitrije Stanisavljević.

Politički sekretar CK SKOJ-a Josip Kolumbo, rođen 1905, koji je od 1922. do 1927. rukovodio niškom skojevskom organizacijom (bila je kao i niški partijski aktiv jedna od najboljih u zemlji), do odluke o povratku u Jugoslaviju studirao je na Moskovskom kominternskom komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina zapada. Iz Moskve je u Jugoslaviju stigao krajem februara 1930. godine. Istovremeno je iz Moskve u zemlju krenuo i Jovan Veselinov Žarko. Kolumbo je ostao u Zagrebu, a Veselinov je otišao u Vojvodinu, gdje je vanredno agilno — zajedno s partijskim sekretarom Đurom Pašalićem — radio na obnavljanju partijskih i skojevskih organizacija, sve do provale, krajem godine.

97

Kolumbo je u Zagrebu uspio pokrenuti organ CK SKOJ-a »Mladi boljševik«, a nešto kasnije, u julu, i časopis za marksističku teoriju »Mladi lenjinist«. Oba lista su stizala gotovo u sve krajeve zemlje. Putevi rasparčavanja su bili najrazličitiji, često čudesni. U svakom slučaju režimu dovoljan dokaz da SKOJ postoji, SKOJ se i dalje bori. »Mladi lenjinist« je od skojevskih rukovodstava tražio da što prije trebaju »obnoviti komitete, organizacije i ćelije« i sve ih »povezati sa višim instancama«. Kolumbo je od skojevaca tražio da se izvlače iz zavjereničkih ćaura, da prodiru u mase i da te mase borbeno organiziraju. Svaki mladi čovjek — koji je to želio — mogao je postati skojevac: »dovoljno je da on bude borben, da ne beži od masa«, a ono drugo — »marksističku svest treba da dobije u Savezu«.

Kolumbova tehnika je izvanredno radila u onim nemogućim uslovima. Iz te tehnike su

izlazili leci, apeli i proglasi, borbeni kliktaji nepokora.

Druga dvojica iz Biroa, Veselinov i Popović, takođe su radili na obnovi SKOJ-a. Veselinov je u jednom izvještaju poslanom u Beč pisao da je u Vojvodini čak »moguće raditi u legalnim organizacijama« i išao je na aktivizaciju skojevaca u njima. Piše kako su u Novom Sadu skojevci »organizovali društvo »Priatelj prirode« i nekoliko ekskurzija« ali — žalili su se i on i Pašalić — »nemamo dovoljan broj spremnih partijskih funkcionera za masovni rad«.

98 Aga Popović je za to vrijeme bio u dinamičnom putu po zemlji: od Ljubljane do Skoplja, do Splita i Beograda, do Sarajeva i Podgorice — svuda je on stizao. Za njim i »Stankom«, to jest za Kolumbom, policija je uporno tragala. Obojica su nastradali poslije provale u zagrebačkoj partijskoj organizaciji. Među uhapšenima bio je i član CK KPJ Risto Samardžić, koji je u bunilu, strahovito mučen, policiji otkrio kako će postaviti zamku »Agi« i »Stanku«. Izmrvcarenog Samardžića agenti su po Bedekovićevom nalogu bacili s četvrtog kata, a Kolumbu i Popoviću su uveče 14. augusta postavili zasjedu na Goljaku. U kratkom obračunu s agentima i žandarmima Kolumbo je poginuo, a Aga bio teško ranjen. Kad su agenti pokušali da ga uhapsu onako okrvavljene glave, pucao je sam u sebe.

Tako je SKOJ opet ostao bez rukovodstva.

Početkom septembra Štefek Cvijić je rukovodstvu KOI predlagao da ga pošalju u zemlju, ali nije mu bilo dopušteno iz dva razloga: jer je za njim bila raspisana potjernica (svaki agent je imao njegovu fotografiju), i uz to bio je »neophodan u KOI kao sekretar Izvršnog komiteta«. Tada je odlučeno da se po drugi put dužnosti sekretara Biroa CK SKOJ-a prihvati Josip Debeljak, koji je to već bio uoči odlaska na školovanje u Moskvu, 1928. godine. Na putu u zemlju Debeljak se zadržao u Beču, u CK KPJ i Zagraničnom komitetu SKOJ-a, gdje se u jesen 1930. nalazio

i jedini živi član Biroa Jovan Veselinov. Rukovodstvo u Beču je tad imalo samo djelomične veze s nekim organizacijama Hrvatske, Slovenije i Vojvodine. Skojevcima, posebno Veselinov, žalili su se na sjednicama partijskog rukovodstva da Partija ne posvećuje »omladinskim pitanjima nikakve pažnje«, odnosno da Partija »ništa ne preduzima da se uspostave omladinske organizacije. Pola godine kasnije, u julu 1931. godine, odnos Partije prema SKOJ-u tako je ocjenio i sekretar Izvršnog komiteta KOI Štefek Cvijić. Tada je, 10. jula, na sjednici CK KPJ u Beču, Cvijića podržao i Filip Filipović. Na toj sjednici je odlučeno da ubuduće u rukovodstvu KPJ sudjeluje i predstavnik SKOJ-a. U prvom periodu tu funkciju je dobio Vilim Horvaj. Na tom sastanku je bio — čini se — i Debeljak, koji sve do kraja jula 1931. nije uspio da ode u zemlju, iako je iz Beča krenuo još u februaru, poslije petomjesečnog zadržavanja u CK KPJ. Bio je, naime, na prolasku kroz Budimpeštu uhapšen i zatvoren sve do jula, kad se konačno uspio — preko Beča i austrijsko-jugoslavenske granice — prebaciti u Zagreb.

99

Poslije godinu dana SKOJ je konačno opet imao svog sekretara u zemlji. A policija svoju metu. Čim se saznalo da se pojavio u Zagrebu, Bedeković je potjerao, kao što se tjera pse, sve agente u hajku. Tražio je da se »odmah i neodgodivo«, bez isprike, »pronađe Debeljak Josip i komunistička teroristička grupa koja je s njim surađivala, odnosno potpomagala rad«. Ministarstvo je obavijestilo da je zagrebačka Uprava policije »provađala dnevno oko dvadeset premetačina kod onih ljudi za koje je imala dokaza da su stajali u vezi s Debeljak Josipom«.

Najbližiji suradnik sekretara SKOJ-a u Zagrebu bio je rukovodilac zagrebačke skojevske organizacije Josip Adamić, radnik, izvanredan organizator, koji je — kako se sjeća Pašaga Mandžić — uspio čak i u vojsci u Boki kotorskoj organizirati skojevsku ćeliju. Njih dvojica, Debeljak i Adamić, nisu radili samo na obnovi skojevske organizacije, već i na ob-

novi i povezivanju organizacija KPJ. Prilikom jednog sastanka sa svojim starim drugovima — sindikalcima, u Vinogradskoj cesti, Debeljak se sukobio s agentima: ranjen je, ali je — ubivši jednog od agenata iz pištolja — pobjegao. Narednih 45 dana hajka je pojačana. Policija vrši »dnevno oko 50 premetačina«. Tako je 15. oktobra u jednom od tih stanova ubijen sekretar MK Adamić, a nešto kasnije, u stanu svoje sestre, ubijen je i Debeljak.

»Proleter«, organ CK KPJ, u decembarском broju 1931. godine objavio je nekrolog dvojici sekretara — Centralnog i Mjesnog komiteta, Debeljaku i Adamiću. U istom broju objavljen je i nekrolog bivšem sekretaru CK SKOJ-a Zlatku Šnajderu, koji je umro poslije mučenja i robijanja. Za Debeljaka i Adamića, »Proleter« je pisao, da »smo izgubili dva najbolja druga«. Ali ni sve te brojne, sve te strašne smrti, nisu ugušile revolucionarnost jugoslavenske omladine. To je bilo vrijeme kad su revolucionari, kao što nekom prilikom reče jedan od sekretara IK Komunističke omladinske internacionale Veljko Vlahović, »rano sazrijevali i rano ginuli«. Sve te smrti su dokazale — pisao je Josip Broz Tito — da je SKOJ »nemoguće uništiti streljanjem, ubijanjem, glavnjačama i dugogodišnjom robijom. Krv poginulih omladinaca urodila je trostrukim plodom«.

ORGANIZACIJA OMLADINSKIH MASA (1932—1940)

Od oktobra 1931. godine, od pogibije Debeljaka i Adamića, pa sve do kraja augusta 1935. godine SKOJ je bio bez Centralnog komiteta, a od toga prvih 25 mjeseci bez ikakvog centralnog rukovodstva. Kraj tridesetprve i dvije naredne godine, vrijeme kad su objektivni uvjeti bili povoljniji nego 1929, i kad je raspoloženje masa išlo neuporedivo više u prilog revolucionarne akcije nego u početku diktature, SKOJ je bio u defanzivi: borbena omladina koja je dorastala za uključenje u napredni radnički pokret bila je bez organizatora, a stari skojevci su bili ili u izgnanstvu ili u mitrovičko-lepoglavskim i mariborskim robi-jašnicama. 101

Partija u tom razdoblju gotovo ništa ne čini na obnovi organiziranja komunističke omladine. Istina, pri CK KPJ u Beču je jedan čovjek bio zadužen za SKOJ (Karlo Hudo-malj, koji je tu dužnost primio poslije Horvaja), ali njegovo angažiranje oko SKOJ-a je u odnosu na druge zadatke koje je primao u

aparatu partijskog rukovodstva bilo gotovo beznačajno.

Kad je Kominternu smijenila Mavrakovu rukovodeću grupu i u Beč poslala Čižinskog, Parovića i Čopića, 1932. godine, briga o komunističkom podmlatku je porasla, ali ni tad nešto kvalitetnije novo nije učinjeno. U jesen 1932. u Moskvu, u Komunističku internacionalu omladine, otišao je i Hudomalj, tako da za SKOJ više nitko nije bio zadužen. CK KPJ, u emigraciji, bez materijalnih sredstava (politički sekretar Privremenog rukovodstva u jednom izvještaju stanje naziva katastrofalnim), malo je činio i za Partiju i za SKOJ u zemlji. I kad od KOI traže da iz Moskve za rad sa SKOJ-em pošalju Svetislava Stefanovića (maj 1933), ili kad im za taj zadatak Moskva predlaže Aleksu Demnjevskog ili Karla Lutera, CK KPJ uvijek kaže: KOI mora osigurati financijska sredstva za njihovo izdržavanje. Tek u oktobru 1933, CK KPJ je učinio nešto određenije za obnovu SKOJ-a. Tada je, naime, u Beču održana proširena sjednica CK KPJ na kojoj je o omladinskom pitanju referirao Edo Kunštek, u ono vrijeme veoma agilan komunist, koji će nekoliko godina kasnije zaploviti u nacionalističke vode, a 1941. godine čak postati ustaša. Čižinski, Čopić, Miha Marinko, Grgur Vujović i Lovro Kuhar Prežihov su ustvrdili da »postojeće organizacije i grupe SKOJ-a nisu međusobno povezane, niti jedinstveno vođene« pa čak i to da SKOJ kao »jedinstvena organizaciono samostalna organizacija ne postoji«. Odlučeno je da se što prije formira Privremeno rukovodstvo SKOJ-a.

Početkom novembra 1933. godine iz Moskve su došli Hudomalj i dvadesetdvogodišnji Karlo Luter, skojevac od svoje šesnaeste godine (poslije studija na KUNMZ-u od 1929. do 1932. bio je referent za SKOJ i KOI). Zajedno s Kunštekom, njih dvojica su 5. novembra imenovani u Privremeno rukovodstvo.

Iako tada »jedinstvena organizaciono samostalna« skojevska organizacija ne postoji, skojevci — zapravo mladići i djevojke koji su se osjećali pripadnicima komunističke om-

ladine — su veoma aktivni u svim značajnim industrijskim centrima, u svim većim gradovima, u mnogim školama i na svim fakultetima. Na obnovi SKOJ-a vanredno agilno su radili Blagoje Parović, Josip Čižinski, Ivan Gržetić Flajšer, Edo Kunštek, Dušan Mamula, Sloba Škerović, Pavle Pap, Vladimir Bakarić, Miha Marinko, Spasenija Babović, Jovan Marinović i mnogi drugi komunisti. Luter, Hudomalj i Kunštek su dolazili u zemlju, obilazili su razne gradove i povezivali organizacije, ali u osnovi mnogo učiniti nisu mogli: rukovoditi iz inozemstva omladinskom organizacijom bilo je naprosto nemoguće.

Josip Broz Tito, od ljeta 1934. godine novi član Politbiroa CK KPJ, već na prvoj sjednici rukovodstva u Beču je insistirao da se »što pre omladinsko rukovodstvo uspostavi u zemlji«. To je predlagao i Hudomalj na sjednici CK KPJ 11. augusta 1934. Tada se u CK KPJ mislilo da bi Privremeno rukovodstvo SKOJ-a u zemlji najbolje organizirao Štefek Cvijić, sekretar Komunističke internacionale omladine, ali se Hudomalj tome usprotivio: ne što je bio protiv Štefeka, nego što je smatrao da rukovodstvo treba obrazovati od mladih borbenih ljudi koji ne moraju djelovati iz ilegalnosti. Takvo shvatanje su izrazile i partijske pokrajinske konferencije, koje su — uglavnom u organizaciji Josipa Broza i Parovića — održane u jesen 1934. godine, kao priprema za IV zemaljsku konferenciju Partije, koja je održana u Ljubljani 24—25. decembra. Na toj — po mnogo čemu povjesnoj — konferenciji posebnog referata o omladini nije bilo, ali je o organiziranju komunističke omladine dosta govoreno. Osnovne stavove je 25. decembra iznio Karlo Hudomalj:

- partijske organizacije i rukovodstva nisu u punoj mjeri shvatili ulogu i revolucionarni značaj SKOJ-a;
- stalne pojave potcjenjivanja rada sa SKOJ-em;
- neophodna je brza i sistematska pomoć Partije da SKOJ ne bude »po svom brojčanom stanju i po sadržaju rada jedna para-

lelna organizacija Partiji«, već »da bude široka organizacija proleTERSke i radne omladine«.

Po odlukama jedne od rezolucija IV konferencije (»Rad među omladinom i zadaće Partije«) — Kardelj će kasnije reći da sve te rezolucije »u suštini već široko otvaraju vrata aktivnosti Partije u pravcu okupljanja narodnih masa na platformi borbe za demokratska prava, za akutne ekonomske i socijalne zahteve, za nacionalnu ravnopravnost, za saradnju s drugim demokratskim snagama i za demokratsku narodnu vladu... na platformi koja je trebala da bude oslobođena šupljeg doktrinarstva i koja je imala narodnim masama da otvara revolucionarne perspektive upravo u procesu svakodnevne borbe za realizaciju pojedinih elemenata te platforme« — Centralni komitet je bio obavezan »da stalno i strogo kontrolira provođenje ovih zadaća«:

- sve skojevske organizacije su dužne da se aktiviraju u masovnim organizacijama, prvenstveno u sindikatima, kao i u sportskim i kulturnim udruženjima i klubovima;
- zaposleni članovi SKOJ-a dužni su raditi u sindikatima, gdje osnivaju omladinske sekcije i djeluju legalno na okupljanju i borbenom organiziranju mladih radnika i šegrtā;
- grupe i članovi SKOJ-a treba da se aktiviraju i u masovnim nacional-reformističkim, socijal-fašističkim i drugim organizacijama kako bi mogli djelovati na članove tih organizacija;
- skojevske ćelije treba osnivati u svim krupnim poduzećima, kao i u vojsci, radeći na stvaranju antiratnih i antifašističkih komiteta;
- svi članovi skojevskih komiteta i sekretari ćelija trebaju biti primljeni u Partiju;
- između KPJ i SKOJ-a od ćelije do centralnih komiteta treba uspostaviti uzajamna predstavništva;
- na kratkim kursovima treba osposobiti instruktore za rad sa SKOJ-em.

Odmah poslije Konferencije, CK KPJ je zadužio svog sekretara Josipa Čižinskog — Milana Gorkića da formira centralno skojevsko rukovodstvo koje će djelovati u zemlji. Poslije dogovora s IK KOI, krajem januara 1935. Privremeno rukovodstvo je bilo formirano. Imalo je tri člana: Karlo Luter (dolazi iz Moskve), Ivan Korski, zagrebački student, jedan od osnivača tzv. Komunističke studentske frakcije koja je djelovala na Zagrebačkom sveučilištu (ustaše ga ubile 1941) i radnik Dušan Mamula. Tehnički aparat je organizirao i s njim rukovodio student tehnike Leo Mates. Nešto kasnije u Privremeno rukovodstvo je uključen i student medicine Savo Zlatić.

Prvo privremeno rukovodstvo u kojem je Luter bio sekretar djelovalo je do aprilske provale 1935. godine. Luter je tada poslan u Moskvu, u Komunističku internacionalu omladine, a Zlatić, Mamula i Korski su uhapšeni. CK KPJ je krajem maja u Zagreb poslao Borisa Kidriča, koji je u junu formirao novo Privremeno rukovodstvo u kojem je bio zajedno s Vladimirom Bakarićem, Pavlom Duršanovićem i Ivanom Sabolekom.

105

Prvo, Luterovo, kao i drugo, Kidričevo Privremeno rukovodstvo SKOJ-a obavilo je vrlo značajne organizaciono-političke i tehničke pripreme za održavanje IV zemaljske konferencije Saveza komunističke omladine Jugoslavije. U pripremama Konferencije znatno je pomogao i. 27. juna 1935. osnovan, Zemaljski biro CK KPJ (Zembilj, partijsko rukovodstvo u zemlji).

Novo skojevsko rukovodstvo je u ljeto 1935. godine pokrenulo i svoj legalni list — »Glas omladine«. Urednici Boris Kidrič, Vladimir Bakarić i Leo Mates su u uvodniku pisali da će to biti »glas omladine grada i sela, rada i škola, glas čitavog mladog pokoljenja« koje treba da se — jedinstveno i složno — »afirmiše kao živa i napredna sila historije«. List je imao značajnu ulogu u stvaranju masovnog demokratskog omladinskog pokreta.

Cetvrtoj konferenciji SKOJ-a su prethodile pokrajinske konferencije, koje su pokazale da je SKOJ sve masovnije, sve bolje organizirana i sve smišljenije vođena organizacija. U pripremama zemaljske konferencije najaktivnija je bila zagrebačka skojevska organizacija, kojom su rukovodili Vladimir Bakarić, Ivan Sabolek, Mirko Tomičić, Slobodan Žarković i Pavle Dursanović. Sekretar SKOJ-a na sveučilištu bio je Vladimir Bakarić, a sekretar Mjesnog komiteta student medicine Mirko Tomičić. Pokrajinski komitet je osnovan početkom juna, kad je Kidrič došao u Zagreb. Sekretar je bio Ivan Sabolek. Na pokrajinskoj konferenciji, 29. juna, osim predstavnika zagrebačke organizacije, bili su i delegati iz Siska, Pakraca, Bjelovara, Bihaća i Banja Luke. Bila je to prva konferencija poslije 1929. godine. Onog je ljeta u Hrvatskoj i Slavoniji djelovala skojevska organizacija s preko 400 članova u 18 tvorničkih, 22 srednjoškolske, 20 studentskih, 12 seoskih i 6 uličnih ćelija. SKOJ se opredjelio za sve veću masovnost i za maksimalno legalne forme rada. Da bi »organizovanje i vođenje masovnih akcija«, bilo što uspješnije pokrajinska konferencija je inicirala osnivanje svoje javne organizacije — Savez radne omladine grada i sela.

Istovremeno je, kod Solina, održana i pokrajinska konferencija SKOJ-a za Dalmaciju, kojoj je prisustvovao i u organiziranju pomogao član Privremenog rukovodstva Vladimir Bakarić.

Skojevska organizacija Slovenije je konferenciju održala krajem jula. Lojze Ocepek, koji je na toj konferenciji izabran za sekretara Pokrajinskog komiteta, sjeća se kako je »ljubljska organizacija uspjela da dobije za ovaj sastanak prostorije u franjevačkoj crkvi. Jedan član SKOJ-a, koji je po zadatku bio i član neke katoličke organizacije čije se sjedište nalazilo u pomenutoj crkvi, dobio je na raspolaganje dvoranu u podrumskim prostorijama crkve. Zanimljivo je da je konferencija održavana baš u vreme kada je u crkvi bila služba. Dok smo mi raspravljali o našoj or-

ganizaciji i borbi, kroz debele zidove iznad nas dopirali su, kao iz daljine, akordi orgulja. Bili smo sasvim sigurni da nas niko neće ometati ni otkriti. Na konferenciju su došli delegati iz Maribora, Celja, Jesenica, Ljubljane, zatim sa Ljubljanskog univerziteta i iz rudarskih revira...»

Slovensku konferenciju je pripremao jedan od najagilnijih komunista u obnovi SKOJ-a, instruktor Tone Rajzinger Franček, koji je dvije godine kasnije poginuo u prvom antifašističkom ratu — u Španjolskoj. Njega, Ocepeka i Lidiju Sentjunc slovenska konferencija je delegirala za IV zemaljsku konferenciju.

Pokrajinsku konferenciju SKOJ-a za Srbiju nije 1935. godine bilo moguće održati. Održano je samo, u augustu, pokrajinsko savjetovanje, a pre njega održana je skojevska konferencija na Univerzitetu, kad je za sekretara izabran Đoko Kovačević (poginuo u Španjolskoj) i formiran Mjesni komitet od studenata Đure Strugara i Uglješe Danilovića, i radnika — Petrovića i Štefanića. Studentska organizacija u Beogradu bila je duša čitavog revolucionarnog pokreta. Još prije obnove SKOJ-a, od jeseni 1931. godine, na Beogradskom univerzitetu, a s nešto manjim intenzitetom i na ostalim univerzitetima, stalno su buktale borbene demonstracije. Prve su izbile 27. oktobra 1931. godine na predizbornom skupu Živkovićevih ministrara Božidara Maksimovića i Koste Kumanudija u kavani »Nova Zagubica«. Povocima — »Dole diktatura! Živela demokratija!« grupa studenata je razjurila zbor, a onda su se, u okršaju sa žandarmima, povukli u studentski dom i tamo nastavili demonstracije protiv režima.

Narednih dana u demonstracijama su sudjelovale stotine studenata, u Beogradu, Ljubljani i Zagrebu. Nakon dvodnevnih demonstracija policija je uveče 8. novembra provalila u studentski dom u Beogradu i uhapsila tridesetak studenata. Ali to studente nije smirilo. Pobuna je latentno tinjala da bi u svoj žestini buknuła ponovo na Aleksandrov ro-

đendan 6. decembra, a 7. decembra preko hiljadu studenata je izašlo na beogradske ulice... Nekoliko dana kasnije demonstracije u Beogradu su inspirirale i ljubljanske, zagrebačke, subotičke i skopske studente, pa su i oni izašli na ulice.

Oktobarske, novembarske i decembarske demonstracije, organizirane u svim sveučilišnim centrima Jugoslavije povodom skupštinskih izbora, poslije proglašenja »oktroiranog ustava«, bile su prvo masovno javno izražavanje nezadovoljstva s režimom. Te demonstracije su bile uvod u široki antirežimski pokret, koji je narednih godina sve više rastao i bivao sve organiziraniji. Jedan od beogradskih studenata, upisan na studij 1933. godine, Svetozar Vukmanović, sjeća se u svojim zapisima i demonstracija i skojevskog organiziranja na Univerzitetu:

»... To je bio buran period raznih štrajkova, demonstracija, borbi s policijom, hapšenja, period razbuktavanja revolucionarnog studentskog pokreta na Beogradskom univerzitetu. Velik broj studenata svakodnevno je stupao u tu borbu...«

108

Beogradski univerzitet je bio vanredno značajno uporište Komunističke partije. To je znala i beogradska policija. Na zahtjev radikala Velimira Popovića, ministra unutrašnjih poslova, vlada je odlučila da s Univerziteta odstrani grupu najaktivnijih studenata. Ovoga puta se opredijelila za »progon u internaciju«. Tako je vlada Bogoljuba Jeftića 1935. godine osnovala koncentracioni logor za studente. Prva grupa je prognana 19. januara 1935. — njih devetnaest, vezani u lance i okove, pod snažnom žandarmerijskom pratnjom, ilegalno (da se Beograd ne pobuni) je odvedeno u koncentracioni logor u Višegradu. Tih dana su beogradski studenti neprestano na ulicama, u demonstracijama. U znak solidarnosti, i studenti svih sedam fakulteta Sveučilišta u Zagrebu su održali protestne mitinge.

Obaviješteni (ilegalnim pismom) o teror nad uhapšenim kolegama, beogradski studenti su 29. januara 1935. održali veliki protestni

zbor. Tražili su neodložno puštanje studenata iz logora, ali vlada je odbila zahtjev. Novi protestni zbor je zakazan za 1. februara. Govorili su Veljko Vlahović, Mirko Tomić i Svetozar Vukmanović. Odlučni da ustraju u svojim zahtjevima za raspuštanje logora i za očuvanje autonomije Univerziteta, studenti su se zabarikadirali u Pravnom fakultetu. Tu ih je napao odred žandarmerije. Prilikom sukoba s golorukim studentima, jedan od agenata je iz pištolja ubio Mirka Srzentića... Policija je tada uhapsila oko 60 studenata, a četrdeset i šesticu je prognala u koncentracijski logor. Veći broj je prognan u rodna mjesta.

Nove demonstracije su izbile 3. februara na sahrani Mirka Srzentića. One su izbijale i narednih dana, i svih narednih godina, i s Beogradskog univerziteta širile se u ostale sveučilišne centre u Jugoslaviji, da bi u drugoj polovici tridesetih godina uzele neviđenog maha i u Zagrebu i u Beogradu. U Zagrebu je studentski pokret na narodnofrontovskoj liniji vođen pod imenom Hrvatski studenti ljevičari. To je bio javni oblik skojevskog djelovanja. Oni se nisu sukobljavali samo sa policijom, nego i s fašističkim organizacijama, s ustašama-frankovcima. Naročito žestok sukob s frankovcima izbio je 14. aprila 1937. godine, kad su frankovci ubili ljevičara, antifašistu Krstu Ljubičića, kojemu je skojevska organizacija na pogreb dovela preko deset hiljada studenata, učenika i radnika. Ministar unutrašnjih poslova Korošec je bio frapiran kako je »policija mogla dozvoliti ovakvu komunističku manifestaciju«.

Za skojevce i članove KPJ u svim sveučilišnim centrima značajno je i djelovanje na fakultetima, ali i u radničkim organizacijama. Kao što su 1919. upravo studenti osnivali prve skojevske organizacije, i na fakultetima i u radionicama i tvornicama, tako su to učinili i poslije 1932. godine, kad su skojevske organizacije mahom bile razbijene. U Beogradu je 1933. i 1934. godine na tome radila izvanredno borbena i samoinicijativna grupa studenata: prvi je na obnovi SKOJ-a na Univer-

zitetu i u beogradskim radničkim sredinama radio Slobodan Škerović, koji je bio organizirani skojevac još u podgoričkoj gimnaziji, a kasnije su — kad je Škerović zatvoren zajedno s Pavlom Papom i Radom Končarom — taj posao nastavili Đoko Kovačević, Veljko Vlahović, Đuro Strugar, Uglješa Danilović i drugi studenti. Beogradski univerzitet je u augustu 1935. godine jednog od svojih najborbenijih skojevaca dao i za sekretara novoosnovanog Pokrajinskog komiteta. Bio je to Trajko Stamenković, koji je odmah poslije osnivanja komiteta organizirao pokrajinsko skojevsko savjetovanje.

110 Pokrajinski komitet crnogorske skojevske organizacije je ponovo formiran početkom 1935. godine. Pokrajinska konferencija je održana 15. maja u Podgorici. Skojevci su kritikovali Partiju što je »rad među omladinom smatrala drugorazrednim« i što mlade komuniste nije »za masovne praktične akcije osposobila«. Tada je izabran i novi Pokrajinski komitet za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. U tom komitetu su naročito agilni bili Vaso Zlatičanin i Đoko Pejović, a Pokrajinski komitet Partije u SKOJ-u je zastupao Blažo Jovanović.

Na obnovi skojevskih organizacija dosta je učinjeno i u Makedoniji, kao i u Bosni i Hercegovini. Obnovljene skojevske organizacije u Makedoniji su najduže ostale bez veza s Privremenim rukovodstvom u Zagrebu. A u Bosni najjače skojevske organizacije su bile u Banjoj Luci i Bihaću, direktno povezane sa Zagrebom. Mjesni komitet sa 7 ćelija je obnovljen i u Sarajevu.

Poslije pokrajinskih i brojnih mjesnih konferencija, Privremeno rukovodstvo je moglo ići i na zemaljsku konferenciju. CK KPJ je krajem augusta prihvatio pripremljene referate i već 31. augusta na Gornjem Prekrižju u Zagrebu su bili na okupu svi delegati — njih četrnaest iz pokrajinskih organizacija, tri člana Privremenog rukovodstva, predstavnik CK KPJ (Hudomalj) i dva instruktora Privremenog rukovodstva — Toni Rajzinger i Franc

Čepelnik. Konferencija je imala pet tačaka dnevnog reda:

1. Referat o radu i zadacima SKOJ-a s posebnim osvrtom na narodni front slobode — referent Boris Kidrič;
2. Rad SKOJ-a među radničkom omladinom — referent Pavle Dursanović;
3. Rad SKOJ-a među seljačkom omladinom — referent Ivan Sabolek;
4. Rad SKOJ-a među studentskom i đlačkom omladinom — referent Boris Kidrič;
5. Rad SKOJ-a na marksističko-lenjinističkom obrazovanju — referent Franc Čepelnik.

Konferencija je izabrala i novi Centralni komitet od 15 članova. U Birou CK SKOJ-a su bili Boris Kidrič (politički sekretar), Ivan Sabolek (organizacioni sekretar), Vladimir Bakarić (sekretar agitpropa), Pavle Dursanović, Toni Rajzinger, Franc Čepelnik i Stefan Mitrović.

Dr Vladimir Bakarić piše kako »u to vrijeme dolazi i do obnavljanja i organizacionog učvršćivanja SKOJ-a, koji je naglo bujao...«, ali polet je naglo zaustavljen kad je »u oktobru 1935. došlo do velike provale, koja je počela u Sisku. Tada su uhapšeni Ivan Sabolek i Vinko Jedut, a hapšenje se proširilo i na CK SKOJ-a. Kako sam ja u policiji još bio prijavljen kao srednjoškolac, to su umjesto mene uhapsili na Pravnom fakultetu studenta Vjekoslava Bakarića. Ja sam za to vrijeme pobjegao i sakrivao se, najprije 14 dana u okolini Zagreba, a zatim sam otišao u Ljubljanu, pa dalje, sve dok me nisu uhapsili na granici. Provala je zahvatila partijski aktiv u Zagrebu i proširila se na cijelu zemlju...«

Bakarić piše i o tome kako su oni u SKOJ-u vrlo često morali da se suprotstavljaju predstavnicima partijskog rukovodstva, »koji nisu bili omiljeni u SKOJ-u, koji su prilično voljeli komandirati i koji su, ne poznavajući prilike u zemlji, dolazili s direktivama kakve nismo mogli prihvatiti«:

»Kada sam bio u skojevskom rukovodstvu, došao je, na primjer, u Zagreb jedan

član Politbiroa iz Beča — Oskar (Karlo Hudiomalj). Bilo je to 1935, negdje oko petomajskih izbora. Dakle, on je došao u ime Politbiroa i odmah tražio velike akcije. Došao je u zemlju sa zadatkom da organizira Pučki front, a nama je govorio da se s time ne slaže, da je to oportunistički. Svađali smo se s njim; on je prijetio da će nas sve razjuriti, ali smo se na kraju sasvim lijepo sporazumjeli o akcijama koje treba sprovesti i koje smo sproveli... Tako smo se i svađali i sporazumijevali, i na taj način je SKOJ u tom periodu provjeravajući svoje snage istovremeno provjeravao i snage partijske organizacije. To je koristilo i jednima i drugima... Politički respekt pred Partijom bio je velik, kao i težnja da se Partija izgradi i osposobi da bude revolucionarna. Ali s pojedincima, koji su se pojavljivali kao predstavnici Partije, bili smo u stalnoj borbi — kako za jačanje naših pozicija i za ispravljanje direktiva koje smo dobijali, tako i u borbi za izgradnju nekog programa rada.«

Akcije o kojima piše dr Bakarić, kao i sačuvani dokumenti iz onog vremena o skopjevske aktivnosti, pokazuju da je SKOJ 1935. godine isplovio iz krize i da je već bio osposobljen za ulazak u mase, za organiziranje omladinskih masa, za — kako je to tada govorio Kidrič — »izmijenjeni karakter SKOJ-a«.

Kako djelovati u izmijenjenim uslovima i kako mijenjati organizaciju mladih komunista da bi zaista bila na najbolji način, najefikasnije u funkciji istorijskih interesa radničke klase, govoreno je na IV zemaljskoj konferenciji i, nešto kasnije, od 25. septembra do 10. oktobra 1935. godine, u Moskvi, na Šestom kongresu Komunističke internacionale mladih. Na kongresu u Moskvi SKOJ su zastupali Kidrič, Luter i Vjeko Ivanišević. Kidrič je održao zapažen govor o tome kako je »potrebno promijeniti karakter Saveza«, odnosno kako je »potrebno stvoriti novi tip Saveza — i štaviše novi tip omladinca«, ali nije »dosta samo nešto malo izmijeniti i raditi u masovnim organizacijama«. Kidrič je — nadahnuto i polemično,

ukazivao na nove puteve razvoja i djelovanja komunističke omladine. Po njemu, bilo je najvažnije da SKOJ u legalnim, masovnim organizacijama koje — politički, kulturno—pros-
vjetno ili sportski — okupljaju omladinu, neposredno djeluje i da članstvo svih tih organizacija, društva i klubova organizira u jedinstvenom frontu mlade generacije.

Poslije kongresa Omladinske internacionale i nekoliko partijsko-skojevskih direktiva slanih iz Beča pokrajinskim komitetima ili instruktorima, onda kad je bilo realno očekivati da će SKOJ izići iz uske, ćelijske začau-
renosti u mase i stvoriti borbeni pokret mladih, koji će biti »zbir snaga celokupne omladine, stotine i stotine udruženja«, akcija je postavljena naglavačke i — zamisao je propala. CK KPJ je poslije Kidričevih direktiva s kraja 1935. godine pisao januara 1936:

»Ništa nelegalno ne likvidiramo dok nije samo 'izumrlo': ćelije ne likvidiramo dok se ne pretvore u široko otvoreno društveno jezgro u masovnom društvu; nelegalnog komiteta ne likvidiramo dok nije njegov posao preuzeo legalni odbor.«

Traženo je da se izvrši temeljita reorganizacija SKOJ-a: da to bude Savez »novog kova«, osposobljen da vodi generacije mladih u selu i gradu, osposobljen da utječe na sudbinu omladine. Ali neki od onih mladih komunisti koji su akciju SKOJ-a trebali — reorganizirajući ćelije — dinamizirati, oni su sve umrtvili. U nekim mjestima, pa i čitavim pokrajinama dolazi do raspuštanja skojevskih organizacija: dio članova je primljen u Partiju, a mnogi su naprosto prepušteni sami sebi, jer su »reorganizatori« — ocijenio je CK KPJ — »užasno loše razumjeli zaključke VI kongresa KOI«. Centralni komitet — a to su po dogovoru u CK KPJ pisali Kidrič i Štefek Cvijić, koji je s rada u Moskvi povučen u CK KPJ u Beču (SKOJ je tako ostao bez svog predstavnika u Omladinskoj interancionali i nitko ga u njoj neće zastupati sve doh teško ranjeni Veljko Vlahović iz Španjolske ne ode u Moskvu 1939. godine) — tražio je »svestra-

ne i odlučne korake«, da SKOJ ne bi bio pretvoren »u ruševinu umjesto u organizaciju novog kova«, opetovano je insistirao: »Omladinski Savez ne likvidirati nego treba promijeniti njegov karakter!« I plenumi Centralnog komiteta nalažu Partiji da pruži »najizdašniju pomoć SKOJ-u... u skladu sa odlukama VI kongresa KOI«.

A što se dogodilo?

114 Prva nevolja: gubitak najsposobnijih kadrova. Provale su krajem 1935. i 1936. godine naprosto desetkovale skojevske (i partijske) redove. Došlo je do jedne od najtežih provala u povjesti Partije i SKOJ-a. Počelo je u Zagrebu, a nastavilo se širom zemlje. Poslije pada sekretara Zemaljskog biroa CK KPJ Đorđa Mitrovića, pao je i sekretar PK KPJ za Hrvatsku Franjo Kralj i svi članovi PK, zatim članovi CK SKOJ-a Vlado Bakarić (hapšenje je sprečilo njegov odlazak za Moskvu, kamo je bio delegiran kao predstavnik SKOJ-a u KOI, što se nešto kasnije dogodilo i sa Stefanom Mitrovićem), Ivan Sabolek i Pavle Dursanović. Provaljena je i skojevska teh
nika, kojom je rukovodio Leo Mates. Policija hapsi i članove PK SKOJ-a za Hrvatsku — Mirka Tomičića, Mariju Uzelac i Slobodana Žarkovića, kao i članove Mjesnog komiteta — Milana Slanog, Vinka Jeđuta i Nikolu Langa. U Beogradu su uhapšeni Trajko Stamenković, Mihailo Bumbulović, Nikola Grulović i čitavo skojevsko rukovodstvo. Provaljeno je i skojevsko-partijsko rukovodstvo u Sloveniji, pa su u zatvor dospjeli i Miha Marinko, Lojze Očep, Josip Marn, Stanislav Krašovec, Jakob Žorga, Franc Šolman... Razbijene su organizacije i u Kragujevcu, Arandelovcu, Kraljevu, Skoplju, Kumanovu, Prilepu, Velesu, u mnogim mjestima Dalmacije, u Sarajevu, Nikšiću, Podgorici, Danilovgradu... Do kraja 1936. godine samo u Vojvodini je uhapšeno 120 komunista i skojevaca, a u Srbiji je do jula 1937. zatvoreno oko 500 komunista i skojevaca. Samo od kasne jeseni 1935. do marta 1936. u onoj prvoj, velikoj provali, prije nego je u jesen 1936. godine uhapšen i novi sekre-

tar Zembilja, Stefan Mitrović, a s njim i stotine komunista, policija je uhapsila 950 komunista i skojevaca u zemlji, a u inozemstvu su tada uhapšeni i Boris Kidrič, i Srđan Prica, i Drago Marušić, i Lovro Kuhar (Voranc Prežihov), i Ivan Krndelj, i Karlo Hudomalj...

Druga nevolja: krivo shvaćena direktiva Centralnog komiteta.

Onako kako je bila prenesena u Beogradu — tamo su je tumačili instruktori Rade Ukropina i Toni Rajzinger — po sjećanju Veljka Vlahovića izazvala je »priličnu zabunu«. Skojevsko rukovodstvo Univerziteta je ocijenilo, sjeća se Cvijetin Mijatović, da je »po srijedi neki nesporazum i da je ta direktiva morala nekako drukčija da bude«.

SKOJ je raspušten, više ili manje zbog krivo tumačenih direktiva ili zbog hapšenja, u svim pokrajinama osim u Crnoj Gori, gdje je 1936. bilo 556 skojevaca, i u Makedoniji — jer tamo direktive nisu ni stigle.

CK KPJ je shvatao da »bez najozbiljnije i najobilnije pomoći i rukovodstva od strane naših partijskih organizacija naš SKOJ neće moći sprovesti svoju reorganizaciju«. Ali oni koji su SKOJ »reorganizirali« nisu razumjeli osnovne probleme i nije im bilo jasno da je to dugotrajan proces, koji je — »direktivom« o raspuštanju — naprosto presječen, pa je (pisao je 1936. Josip Broz Tito) »u omladini nastao priličan kaos«, »disciplina strahovito popustila« i »niko nikoga ne sluša«.

To stanje je bilo kratkotrajno. Partijsko rukovodstvo je u nekoliko navrata interveniralo novim direktivama, a poslije plenuma održanog augusta mjeseca 1936. godine, kad je Kominternu imenovala novi CK KPJ na čelu sa Čižinskim i Brozom, Partija je krenula u akciju: u borbu za SKOJ »novog karaktera« — za široki narodnofrontovski antifašistički omladinski pokret. Uvjet da se to učini — bila je ponajprije odluka o vraćanju partijskog rukovodstva u zemlju. Josip Broz Tito, org. sekretar Partije, dobio je najšira ovlaštenja za rad u zemlji na bazi rezolucije »protiv opasnosti rata, protiv rastuće fašističke

reakcije a za okupljanje svih demokratskih snaga u borbeni narodni front«.

Tito je u zemlju stigao u jeku nove serije hapšenja. U Zagrebu su bili zatvoreni svi rukovodeći komunisti. Držanje uhapšenih je bilo dosta slabo i provala se širila, sve dok nije zatvoren i jedan od organizatora obnove SKOJ-a poslije diktature, Rade Končar, koji je »pred policijom zaveo režim šutnje«.

U odnosu na SKOJ, Josip Broz, u povjesti Partije poznat kao Georgijević, Rudi, Tito, Titus, Livius ili Petar, a potom Stari, za Moskvu najčešće Valter, u zemlji je trebao obaviti dva ključna zadatka:

- formirati Centralnu omladinsku komisiju pri CK KPJ;
- sprovesti s novim omladinskim rukovodstvom skojevsku reorganizaciju;
- organizirati odlazak dobrovoljaca u Španjolsku.

116 Zadržavajući se u Beču, na putu u zemlju, po obavještenjima koja je primio iz Jugoslavije, zaključio je da stanje »nije tako loše kako je nama gore izgledalo«. Ta ocjena se posebno odnosila na KPJ i SKOJ u Sloveniji, gdje je rukovodeći partijski aktiv — uznemiren zbog učestalih hapšenja i velikih provala — vjerovao da u Partiji ima »špijunskih elemenata«, a skojevsko rukovodstvo je čak tražilo — pa takvu odluku i donijelo — otcjepljenje od jedinstvene organizacije u Jugoslaviji. O skojevskoj akciji u Sloveniji Tito je u Beču obaviješten od urednika »Mlade pote«, onda dvadesetjednogodišnjeg Dušana Kvedera. Tito je shvatio da je kritika drugova u Sloveniji »do izvjesnog stepena pravilna«, a za brže objedinjavanje snaga, za pospješivanje aktivnosti Partije i SKOJ-a u Sloveniji, tražio je od predstavnika KPJ u Kominterni da požuri sa slanjem Kardelja u zemlju, jer je on — ocjenjivao je Tito — ličnost koja će »stvar dobro svršiti«.

Tito se vratio u vrijeme koje u političkom životu kraljevine s namjesništvom, koje je s punim vladarskim autoritetom predstavljao Pavle Karađorđević, označava vidljivi raspad

režima diktature i bujanje demokratskog raspoloženja, ne samo u redovima kako-tako organizirane radničke klase, i slabo organizirane napredne omladine, nego i u širokim narodnim masama. To je razdoblje kad ministarstvo unutrašnjih poslova konstatira da »aktivno komunističko komešanje« — »razni leci, razni ispadi, česte provale sitnijih organizacija, akcije pojedinih komunista, i mnoge druge činjenice« — sili vlasti na »najveću oprezu i blagovremenu našu kontraakciju«.

Režim se, kao i do tada, pokušao održati bajunetom i batinom.

Stigavši, Broz je »odmah shvatio situaciju i nije bilo potrebno da mu se dugo objašnjava«. Imao je zadatak da »ispita stanje u SKOJ-u i po mogućnosti formira rukovodstvo omladine u zemlji«. Najprije se zadržao u Sloveniji, gdje su — ocijenio je — i skojevski i partijski rukovodioci »počeli da uviđaju da su krenuli pogrešnim putem«, pa su »organizacione prijedloge, način rukovođenja i zaključak da rukovodstvo KPJ bude u domovini, pozdravili i prihvatili objeručke«. Reorganizirajući Partiju, Broz je reorganizirao i SKOJ, koji do tada uglavnom nije izlazio iz okvira kadrovske organizacije s malobrojnim članstvom. Zalagao se da SKOJ, čvrsto organiziran u jedinstvenu jezgru, iziđe iz oklopa i na osnovi najšireg jedinstvenog fronta postane masovna organizacija mladih. Akcija se zasniva na tri čvorišna zadatka:

- jedinstvenost fronta mlade generacije u borbi protiv fašizma i militarizma;
- jedinstveni front radničke omladine na bazi klasne borbe;
- od avangardističkih skojevskih ćelija stvarati — djelujući na širokom frontu — masovne organizacije radne omladine.

Pomno je ispitivao prilike i — u situaciji kad su mnogi mladi komunisti u zatvorima, kao i sekretar SKOJ-a Boris Kidrič — tražio odgovarajuće nosioce novog programa snažnog, masovnog omladinskog pokreta, koji će se uklopiti u široku rijeku onih društvenih

snaga koje se nesmiljeno bore za ekonomsku i nacionalnu ravnopravnost, za socijalne slobode, za demokratizaciju odnosa, za mir i napredak.

Za tromjesečnog boravka u zemlji, početkom 1937. godine, Josip Broz je tek naznačio osnovne pravce akcije u realiziranju programa nove skojevske organizacije. Plan je tek kasnije ostvaren, ali već 1937. godine Jugoslavijom je »prošao talas omladinskog oduševljenog rada«.

U februaru 1937. godine Tito je CK KPJ u Parizu obavijestio da je ispitao bitne mogućnosti i da već formira rukovodstvo SKOJ-a, »Kostur CK SKOJ-a« je formiran nešto kasnije, sredinom marta. U više navrata je razgovarao sa svim aktivnijim skojevcima iz Zagreba, a povezao se i s beogradskim drugovima, koji su mu — javljao je Čižinskom — obećali pomoći šaljući mu Ivu Lolu Ribara. Tada nije formiran CK SKOJ-a, nego Centralna omladinska komisija pri CK KPJ. Prije nego je oputovao u Pariz, na sjednicu CK KPJ na kojoj je trebalo »temeljito protresti« pitanje SKOJ-a i izraditi smjernice novom rukovodstvu. Tito je u Zagrebu u Centralnu komisiju uključio Ivu Ribara, studenta iz Beograda, koji se već bio proćuo svojim blistavim govorima na međunarodnim antiratnim konferencijama, kao i borbenim nastupanjima na Beogradskom univerzitetu, Lea Matesa i Dušana Mamulu. Tek šesnaest mjeseci kasnije ova Komisija, proširena Lidijom Šentjunc i Borisom Krajgerom, prerasta u CK SKOJ-a. Po sjećanju Lea Matesa, u Omladinskoj komisiji su bili samo Lola, Krajger i Mates.

Pored Centralne omladinske komisije, na obnovi, odnosno reorganizaciji SKOJ-a, od 5. aprila 1937. godine radila je i specijalna komisija CK KPJ, kojom je rukovodio Josip Broz Tito. Ta komisija je trebala na bazi Titovih zapazanja i smjernica naznačenih u rezolucijama VI kongresa KOI pripremiti program daljnjeg razvoja organizirane komunističke omladine. Suština toga programa objavljena je u Titovom članku »Skoj na novom pu-

tu« u majskom broju »Proleter« 1937. godine.

Mnogo godina kasnije, Tito se sjetio kako su rukovodeći komunisti »u tim počecima sređivanja naše partijske organizacije neobično veliku pažnju polagali na to da što prije osposobimo SKOJ kao masovnu organizaciju«. Veljko Vlahović je pisao kako je »drug Stari« neprestano »kritikovao nedostatak povjerenja u mlađe kadrove i insistirao da se bez rezerve prilazi podizanju mladih ljudi na rukovodeća mjesta. Takva orijentacija morala je uroditi bogatim plodovima. Ne samo omladinska već i partijska rukovodstva uoči rata i u toku rata bila su po godinama mlada rukovodstva. Po članstvu i po rukovodećem kadru naša partija je bila najmlađa komunistička partija...«

Josip Broz je znao da je »omladina po svojoj prirodi sklona da u nekom obliku ispolji svoju energiju«, vjerovao je da je naša »omladina borbena« i tvrdio kako »treba i mora da odigra krupnu ulogu u borbi protiv šovinizma i u međusobnom približavanju naroda Jugoslavije«. Pišući te retke aprila 1937. godine, Tito je pledirao za punu mogućnost samoinicijative u stvaranju politike i u sprovođenju dogovorenih i utvrđenih zadataka. Ali SKOJ, onakav kakav je bio — herojski beskompromisan, čudesno ustrajan, ali malobrojan i u se zatvoren, to više nije mogao učiniti. Tito se divio skojevskom herojstvu i sjajnim tradicijama, jer je komunistička omladina »pokazala mnogobrojne, divljenja vrijedne primjere herojstva i samopožrtvovanja«, ona je »dala ne mali broj najboljih boraca«, ali — insistirajući na zaključcima VI kongresa KOI »čije sprovođenje treba da omogući komunističkoj omladini da okupi i povede mlado pokoljenje putevima borbe za hljeb, mir i slobodu, za sretniji i veseliji život« — »SKOJ nije bio masovna organizacija«, nego samo »kopija Partije«: »nije bio povezan sa širokim masama omladine, nego je izolovano od te mase vodio borbu kojoj su se omladinske mase divile, ali nijesu u njoj učestvoval«. Da

skojevci ne bi bili »mladi starci« kritički raspoloženi »prema svemu što nije bilo sto posto revolucionarno i visoko politički«, da bi SKOJ premostio »jaz između sebe i omladinskih masa«, bilo ga je neophodno »temeljito reorganizovati, ne po nekom šablonu, već postepeno i prema uslovima svakog pojedinog mjesta i pokrajine«. Skojevci, pisao je Tito, treba »da hrabro skrenu na novi put, put približavanja i uključivanja u masovne omladinske organizacije« sa zadaćama:

- »1. Rad na razvoju i učvršćenju svih demokratskih, naprednih i kulturnih organizacija.
2. Djelatnost u korist saradnje svih naprednih omladinskih organizacija.
3. Odgoj omladine u duhu borbe protiv fašizma, a za demokratiju, napredak i mir.
4. Čuvanje legalnosti svih omladinskih organizacija.«

Policija je odmah naslutila opasnost nove politike, koja je za nju bila »po svojim tendencijama opasna«, toliko opasna da je neophodna neodgodiva »taktička kontraakcija... prilagođena novim putevima rada SKOJ-a«.

Ali SKOJ-u koji je nastajao na borbenim tradicijama ali u širine usmjeren, više nikakva kontraakcija nije mogla zadržati puteve u budućnost u kojoj će čovječanstvu biti otvoren »prolaz iz pretpovijesti u povijest« — »skok iz carstva nužnosti u carstvo slobode«.

Konkretnu razradu programa dao je Lola Ribar. Za SKOJ je postalo presudno »da jednom zauvek svrši sa čekanjem na direktive u svakoj prilici«, jer »mogućnosti pretpostavke koje postoje neslućene su, i one se mogu i pored teškoća i opasnosti, ako se radi strpljivo, ne preskačući etape, s masama, ostvariti«. Lola je insistirao na oslobađanju od »čistunstva«, »koje samo odvaja naše kadrove od omladinskog pokreta«: skojevci moraju biti najbolji, prvi ne samo u borbi, već i u časovima odmora, »ništa od onog što muči ili zanima omladinu ne sme nam biti strano«.

Od proljeća 1937. godine pa do rata narodni omladinski pokret, sa svojim skojevskim jezgrom, doživio je neviđen polet. Centralna omladinska komisija je, uz pomoć partijskih rukovodstava, formirala pokrajinske i oblasne, a negdje čak i kotarske komisije. Nastupa nova plejada skojevaca: Andrija Mugoša, Savo Lubarda, Dina Vrbica, Veco Radičević, Sredo Vukotić (crnogorska Omladinska komisija), Rifat Burdžović, Petar Stambolić, Puniša Petrović, Vojo Nikolić, Vojo Kovačević, Osman Karabegović (Beogradski univerzitet), Ratko Mitrović, Vojo Nikolić, Mihailo Svabić, Dobri-voje Radosavljević, Radoje Dakić (Omladinska komisija pri PK za Srbiju), Šerif Bošnjaku, Mita Miljković, Ragib Meraku, Milan Čulafić, Mito Savičević, Čedo Mijović, Uga Gaši, Musa Muhađeri, Bećo Vešović (Oblasna omladinska komisija za Kosovo i Metohiju), Žarko Matijašević, Ivan Butina, Ljubiša Popara, Branko Bajić, Sonja Marinković, Stevan Pešut, Gordana Ivačković (vojvođanska Omladinska komisija), Sava Zlatić, Cveta Zagorac, Josip Šaban (Omladinska komisija pri CK KP Hrvatske), Boris Krajger, Ivan Bratko, Reza Korpar, Jože Jan, Pavle Baloh, Tone Dolinšek (Omladinska komisija CK KP Slovenije), Pavle Goranin, Rato Dugonjić, Živko Jošilo, Avdo Humo (Omladinska komisija BiH). To je plejada mladića i djevojaka, radnika, studenata i đaka, koja je 1937. 1938. i 1939. pripremala i održavala mjesne, kotarske, oblasne i pokrajinske skojevske konferencije i SKOJ već »novog kova« pripremila za omladinski pokret. Članovi tih Omladinskih komisija pri partijskim komitetima i članovi pokrajinskih komiteta, koji su izabrani na skojevskim konferencijama 1937. i 1938. godine, zajedno s Centralnom omladinskom komisijom, pripremili su i V zemaljsku konferenciju, koja je jula 1939. godine održana kod Kamnika na Velikoj planini.

Petoj konferenciji je prisustvovalo 20 delegata; nije bilo samo skojevaca iz Makedonije i Bosne i Hercegovine. CK KPJ je predstavljao Franc Leskošek. Predsjedavao je Ivo

Ribar Lola, koji je referirao o organizacionim pitanjima i zadacima omladine posebno o organiziranju omladine za obranu zemlje. Dušan Mamula je podnio referat o radničkoj omladini, a Leo Mates o ideološko-političkom radu u novim uvjetima. Umjesto dotadašnje Centralne omladinske komisije, odnosno privremenog CK SKOJ-a, izabran je novi Centralni komitet: Ivo Ribar, Dušan Mamula, Leo Mates, Dobrivoje Radosavljević, Veljko Vlahović i Stane Bobnar. Nekoliko mjeseci poslije konferencije, Josip Broz je pisao:

»Iz izvještaja sekretara SKOJ-a i diskusije vidi se da je SKOJ sada konsolidovan, da shvata liniju VI kongresa KOI, da dobro radi, jer su već poznati uspješni rezultati njegovog rada među masovnim omladinskim organizacijama naročito u Srbiji.«

Peta konferencija — znači tačku na dotadašnji rad i dotadašnju organizaciju mladih komunista. S Petom konferencijom počinje novo razdoblje u kojemu je SKOJ preobražen — da Lolu citiramo — »u masovnu revolucionarnu organizaciju novog tipa radničke, seljačke i druge radne omladine svih naroda Jugoslavije«.

122

Do rata i okupacije, Savez komunističke omladine Jugoslavije postao je vanredno značajan politički faktor u zemlji: sa svojih tri-deset hiljada članova bio je osposobljen da »sprovede svaki zadatak koji pred njega postavi KPJ«. To više nije bila sektaška, u se zatvorena organizacija, već jezgro pokreta mladih, koji se rasplamsao u tvornicama i selima, u školama i na fakultetima. O tome šta je omladinski pokret, skojevsko rukovodstvo je uoči rata, organizirajući ga i tumačeći ga, često pisalo. Sačuvan je jedan tekst vojvodanskog skojevskog rukovodstva iz 1939: »Omladina Vojvodine traži nove puteve«. U tom tekstu se omladinski pokret objašnjava kao »deo narodne borbe i sastoji se u delovanju, radu i borbi celokupne omladine za svoje zahteve«:

- »Omladinski pokret nije jedno udruženje, on je zbir snage celokupne omladine, stotine i stotine udruženja.«

● »On ne sme da zastupa program nijedne političke partije, jer onda ne bi bio pokret celokupne omladine.«

● »Omladinski pokret svoj program ne osniva na zajedničkoj ideologiji, već na zajedničkim akcijama, na zajedničke interese omladinaca, ma kakvu ideologiju oni zastupali, samo ako se bore za prave interese omladine.«

● »Omladinski pokret nije nikakva avangarda naroda, on ne predvodi borbu celog naroda, on vodi svoju borbu za svoje omladinske interese pomažući svestrano i požrtvovano, kao što je to omladina uvek radila, borbu naroda.«

Omladinski pokret se u godinama uoči rata javlja kao masovni, skojevcima predvođeni pokret studenata, srednjoškolaca, mladih radnika i seoske omladine.

U vrijeme potpune reorganizacije SKOJ-a odnosi snaga u svijetu i zemlji naglo se mijenjaju. Poslije Hitlerovog prodora u Austriju i Anšlusa, drama svijeta, iznurenog suprotnostima, dostiže vrhunac. Fašizam je u strahovitoj ofanzivi. Minhen je, čemberlenskom kapitulacijom, osigurao udar Hitlera na čitavu Evropu. Čehoslovačka je raskomadana: u vazalnu Slovačku i protektoratsku Češku, s njemačkim gospodarima. U aprilu 1939. Musolini je prigrabio Albaniju. Od marta 1939. godine i u Madridu marširaju fašističke trupe.

Približavala se zbiljska noć građanske Evrope.

U takvim neprilikama, svijet je potresla gotovo nevjerovatna vijest: 23. augusta između Trećeg Reicha i SSSR-a sklopljen je pakt o nenapadanju. Osam dana kasnije, u predzoru 1. septembra, nacisti su napali Poljsku i — počinje drugi svetski rat.

Suprotnosti fašizirane Evrope u svim se oblicima odražavaju i na Jugoslaviju. Njemački kapital je sve to vrijeme u ofanzivi, kao i tenkovi sa znakom »svastike«. Njemački finansijski kapital ofanzivno prodire u Jugoslaviju poslije Anšlusa, kad berlinska Dojčebank preuzima općejugoslavensko bankarsko

društvo. U odnosu na 1933. godinu uvoz iz Njemačke je porastao za 361 posto, a i izvoz u Njemačku je povećan 230 posto: trećina jugoslavenskog izvoza odlazi u Treći Reich. Zajedno s kapitalom raste i uvoz, javno, na najšira vrata, ibermenšovske politike »novog poretka«. U školama je povećan broj časova iz njemačkog jezika, a kao obavezni predmet uveden je i talijanski (to je u mnogim školama na inicijativu skojevaca izazvalo niz štrajkova).

Tri dana poslije sporazuma Hitler-Staljin sporazumijele su se i najjače jugoslavenske buržoazije — srpska i hrvatska. Uoči sporazuma, godinama, revolucionarna situacija u Hrvatskoj je izraženija nego u drugim krajevima Jugoslavije. Tu su djelovale najjače partijske organizacije. Tu je — ako se izuzme Beogradski univerzitet i snažni crnogorski omladinski pokret — najjači pokret uz Partiju. Tu su najbrojnije URSS-ove organizacije. Tu su komunisti u rukovodstvima sindikata znatno brojniji nego u drugim područjima, gdje prevladavaju socijaldemokrati. Tu su najbrojniji i najborbeniji štrajkovi i tarifni pokreti, koji su redovno prerastali u političke manifestacije, pa i u sukobe s policijom. Prodor Partije i skojevskih organizacija u selo i stvaranje sve snažnijeg fronta s hrvatskim seljačkim pokretom, uzimao je tlo pod nogama vodstvu Hrvatske seljačke stranke. Upravo otud Mačkov strah od revolucioniranja masa: strah da će Jugoslavija, da će vodstvo kraljevstva, koncentrirano oko velikosrpske buržoazije, popustiti pred pritiskom organiziranih masa (demonstracije, predvođene borbenim studentima, neprekidno su se obnavljale na beogradskim ulicama i često bile gušene zandarskim plotunima) i da će pružiti otpor narstaiu fašizma. Naime, reći će jedan od skojevskih rukovodilaca, Vladimir Bakarić, »Maček nije vjerovao srpskoj buržoaziji da je dovoljno reakcionarna, a to je i sam priznao«, jer »da nije bilo rata pred vratima, nikakvog sporazuma ne bi ni bilo«. Vlatko Maček, javno tribun hrvatskog seljaštva, a uistinu tu-

mač interesa krupne hrvatske buržoazije, vođa stranke u kojoj je većina vodstva predstavljala glavne političke reprezentante hrvatskog kapitala, nije išao u sporazum s velikosrpskom beogradskom čaršijom zbog nacionalnih interesa, zbog interesa narodnih masa, zbog toga da bi barem pokušao naći rješenje krajnje zaoštrenih socijalnih i nacionalnih suprotnosti, nego samo da se dočepa vlasti: da bude tamo gdje se odlučuje o ratu, kako se Jugoslavija u neumitnom ratu ne bi oduprla Hitleru. Sedmomartovskim bijegom 1941. godine u Kupinec i desetoaprilskom izjavom u prilog ustaša i okupacije on je to i dokazao. Jedan od onih koji su početkom tridesetih godina obnavljali SKOJ u Sloveniji, a kasnije znatno pomogli potpunoj reorganizaciji organizacije mladih komunista, Edvard Kardelj, pisao je da je »sporazum bio i prvi korak ka pogodbi sa Hitlerom u smislu pretvaranja Jugoslavije u pomoćnu bazu nacističke agresije protiv Sovjetskog Saveza«. Demokratizam »demokratske« Hrvatske seljačke stranke pao je na svim ispitima, a tamo gdje se njena vlast najpotpunije izražavala, u Hrvatskoj, učinit će od Hrvatske 1941. godine jedinu pokrajinu u Jugoslaviji u kojoj su politički zatvorenici kraljevsko-velikosrpskog režima zadržani u robijašnicama i koncentracionim logorima i »na tanjiru« predani okupatorskoj soldateski. Kad su Mačeka posjetili predstavnici masovne studentske organizacije, koju je SKOJ predvodio, Ujedinjene studentske omladine, da bi mu se požalili poslije jednog od brojnih krvavih nartaja na studente u Beogradu (»Vama su studenti nekada pjevali pjesme u demonstracijama, za spominjanje vašeg imena bili su progonjeni« — govorili su Mačeku), gospodin haesesovski predsjednik i vladin potpredsjednik, jasno im je rekao: izađete li opet na ulice, opet ćemo pucati! »Demokracija je bedastoća« — objašnjavao je Maček »otkopčanog lajbeka«, i dokazivao:

»... Poslije rata u Njemačkoj je postojala demokratska vlada. Marksisti su pravili nered i došao je Hitler. U Španjolskoj poslije

Alfonsa XIII bila je demokratska vlada. Marksisti su pravili nered i došao je Franko. Kod nas je demokratska vlada, koja neće dozvoliti, da se što takva desi. Šta hoće taj radni narod...»

Delegat USO: »A vi ćete ponovo pucati?

Maček: »Pucat ćemo!«

Na beogradskim, zagrebačkim, splitskim, ljubljanskim, novosadskim, podgoričkim, trbovljanskim ulicama i u drugim gradovima policija je i do tada često pucala, a pucat će i narednih godina. Najdramatičniji sukobi policije i omladine, koju su organizirali i u demonstracijama vodili mladi komunisti 1937, 1938, 1939. i 1940. godine, zbili su se u velikim gradovima i industrijskim centrima. Samo 1937. godine pločnici su okrvavljeni desetak puta. Plima općeg antirežimskog (čitati treba: antifašističkog) pokreta i javnog neslaganja s politikom Milana Stojadinovića izvela je na ulice Zagreba i Beograda studente u martu 1937. kad je Musolinijev ministar i zet grof Cano dolazio u Jugoslaviju da potpiše pakt jugoslovensko-talijanskog prijateljstva. Dese-
126 ci stotina omladinaca i građana Beograda su se na nekoliko mjesta sudarili s policijom. Rifat Burdžović, koji je još 1933. vanredno uspješno osnivao skojevske ćelije u beogradskim srednjim školama, s grupom skojevaca je u Dušanovoj ulici razbio kordon policajaca i oteo im »maricu«. Popeo se zatim na kola i održao jaran, borben govor... Desetak dana poslije toga, kada je u Beograd dolazio Beneš, manifestacije prijateljstva koje su mu priredili beogradski omladinci, policija je rastjerivala plotunima. Slično se u Beogradu, a i u mnogim gradovima Jugoslavije, ponovilo u decembru 1937, kad su manifestacije u čast francuskog ministra Delbosa također prerasle u anti-režimske demonstracije (»... nastojte da pripremite čim bolji doček. Vi ste do sada u tome pogledu tamo prednjačili, pa učinite to i sada!« — savjetovao je Tito iz Pariza 22. novembra). Čolaković je izvijestio Tita da se doček Delbosa pretvorio »u grandioznu manifestaciju za mir, a protiv fašizma«. Policija je

borbenu omladinu rastjerivala konjicom i vatrenim oružjem.

SKOJ je koristio svaku priliku da izađe na ulice, da povede omladinu i manifestira njeno jedinstvo, kao što je to sekretar SKOJ-a Ivo Ribar savjetovao: »Sjedinjavati! Uvek sjedinjavati!« I: »Znati uvek naći mogućnosti rada i akcije, prevazići sve slabosti, boriti se protiv duha posustalosti i kapitulacije!« Jednom se ta borbenost iskazivala u prvomajskim ili sedmonovembraskim proslavama, drugi put u demonstracijama protiv dolaska fašističkih ministara, treći put protiv uvođenja njemačkog i talijanskog u škole, četvrti put protiv fašizacije zemlje i rasističkih cvetkovićevsko-mačekovskih zakona, pa u sukobima s ljotićevcima ili frankovcima, u štrajkovima i tarifnim pokretima. SKOJ je sve poduzimao da »sjediniuje, uvek sjedinjuje«, i da se jedinstveno priprema za odbranu zemlje. Socijaldemokrati su bili frapirani: kako je uopće moguće da omladina koja je do tada »negirala sve sem revolucije... koja se borila za mir, a sada hoće da brani zemlju«? Vođama Socijalističke partije je odgovorio Lola:

127

»Mi smo se borili za mir i danas iskreno želimo i hoćemo, ali ne za mir ropstva i grobova, već za mir života i slobode, za trajan i častan mir slobodnih i nezavisnih naroda... Braniti svim sredstvima nezavisnost naše zemlje i celokupnost njenih granica, to za nas danas znači ostati dosledan našoj borbi za mir.«

Raspoloženje omladine u godinama uoči rata ilustriraju brojni policijski izvještaji. Jedan od tih izvještaja je bio zadužen da prati omladinske zborove, manifestacije i demonstracije. Opširno je o tome pisao 1939. godine Ministarstvu unutrašnjih poslova:

»... Govornici su se toliko jasno i glasno izražavali povoljno za SSSR da sam od čuda bio kao omađijan u prvo vreme. Dovoljno je bilo da se samo pomene ime SSSR pa da se velika dvorana zatrese od aplauza... Rekao bi čovek da se nalazi usred Moskve...«

Krajem 1939. godine, kad su Maček i Cvetković po Hitlerovom uzoru, na prijedlog Generalštaba, uveli koncentracione logore i kad je svaki agent mogao bez suda, čak i bez razloga svakog čovjeka proglasiti komunistom i prognati u logor, ulice mnogih gradova su podsjećale na 1919. godinu, kada su desetine hiljada demonstranata s crvenim zastavama tražile hljeba, pravde i slobode. Decembar je bio vrhunac vrenja.

U Zagrebu je, na primjer, na ulice izašlo preko 20.000 demonstranata. To je bilo 3. decembra. Od 1928. godine nije u Zagrebu bilo takvih demonstracija. Organizirali su ih Rade Končar, Marko Orešković, Joža Vlahović, Mirko Bukovec, Marijan Krajačić, Dušan Mamula, Vlado Bakarić... Dušan Čalić se sjeća da je sekretar Partije Rade Končar uoči demonstracija održao sastanak sa skojevskim rukovodstvom i tražio da se »u radničke demonstracije uključi što više studenata i đaka«. Upravo osnovani Pokrajinski komitet SKOJ-a, kojim je u to vrijeme rukovodio Jovica Marković, kao i partijsko rukovodstvo izradio je plan demonstracija. Mamula, Marković i Joža Vlahović su trebali povesti radničku omladinu, a Čalić studentsku. Rade Vlkov i Buba Jančić su bili zaduženi za srednjoškolske. Vlkov se sjeća kako su Jovica Marković i Dujo Mamula tražili »da se zna mjesto i raspored svakog omladinca, i da svaki skojevac ima da odgovara barem za deseticu«.

Trećedecembarske demonstracije u Zagrebu organizirane su protiv skupoće (»Danas s nepromijenjenim plaćama možemo namiriti samo dvije trećine potreba koje smo i ranije jedva podmirivali!«), protiv pritisaka fašiziranoj režima, za sporazum sa SSSR-om. Ujedno: izraz »oduševljenja« radničkog Zagreba susretu Cvetkovića i Mačeka, koji su 3. decembra trebali pustiti u promet novi most preko Save.

Demonstranti su u čvrsto zbijenim kolumnama prošli kroz sve centralne ulice i probili nekoliko policijskih kordona. Kad su se demonstranti okupili na Kazališnom trgu, poli-

cija je oružjem nasrnula na njih. Jedan od skojevskih rukovodilaca, mlada radnica Ružica Turković, s grupom skojevaca najduže se tukla s policajcima na konjima; zbog toga je zajedno s grupom radnika zatvorena.

Nedjelju dana poslije toga čitav radnički Zagreb je ponovo demonstrirao (bile su to učestale demonstracije protiv svakog oblika uvlačenja Jugoslavije u rat, protesti protiv agresije i mobilizacije za odbranu zemlje, ako bude napadnuta), a zatim su — 14. decembra — izbile demonstracije u Trbovlju, Hrastniku i Beogradu. U Trbovlju i Hrastniku s policijom se sukobilo 5.000 rudara štrajkaša. Štrajk građevinara u Trbovlju je tada organizirao i vodio Vilko Vresko, član CK SKOJ-a. Tada je u Trbovlju, Hrastniku i Laškom štrajkovalo preko 6.000 radnika, ali buržoazija nije popustila: policija je stotine radnika otpustila, a isto toliko ih je prognala u koncentracione logore.

Onoga dana kad je u Trbovlju počeo štrajk, »beogradski radnici, građani, studenti i poštena omladina« — javljeno je 16. decembra u proglasu napredne, od SKOJ-a organizovane i vatrene Udružene studentske omladine — »izišli su na ulice... da manifestuju protiv uvlačenja zemlje u rat, protiv ratnih špekulacija i pljačke sa podizanjem cena, a za slobodu političkog i sindikalnog organizovanja.« Na beogradskim ulicama 14. decembra 1939. godine bilo je preko 5.000 radničke i studentsko-srednjoškolske omladine. Na Slaviji, u Takovskoj ulici, kod Tehničkog fakulteta, na Cvetnom trgu i na još nekoliko mjesta policija je u demonstrante pucala iz pušaka i mitraljeza. Poginulo je osam skojevaca, a ranjeno ih je više od 40.

Tri dana poslije krvoprolića u Beogradu, krv je potekla i u Splitu: ranjeno je sedam radnika, a ubijen mladi komunist Vicko Buljanović. Partija i SKOJ su organizirali pogreb ubijenog druga, kojeg je policija krišom željela pokopati. Drago Gizdić se sjeća kako su komunisti organizirali »pogrebnu povorku bez lijesa na čelu sa slikom Buljanovićevom

i desecima vijenaca« i kako se »u pogrebnu povorku slio sav Split i okolica — oko 25.000 ljudi. Pogrebni govor držao je Duško Mrduljaš, za kojim je policija tragala, ali mu na sprovodu nije mogla ništa, bojeći se još većeg gnjeva naroda«. Radio-Bari je nekoliko dana kasnije komentirao zbivanja u Splitu i javio da tamo »već tri dana vladaju komunisti«. Buržoaska štampa u Jugoslaviji, dakako, ni retka o svemu ovome nije javila: bilo je zabranjeno.

130 Tokom 1940. godine sukoba s policijom je bilo još više. Najuspjelije demonstracije su organizirane 1. maja u Zagrebu, a najtragičnije su prošli beogradski demonstranti, uglavnom srednjoškolska skojevska omladina, 8. septembra, kad je ubijeno desetak, a ranjeno više od pedeset srednjoškolaca u Košutnjaku. Beogradska skojevska organizacija je od ubijenih drugova uspjela policiji oteti samo Branda Petruševskog, kojemu je organizirala pogreb u prisustvu 3000 omladinaca i građana. Nad grobom je govorio član skojevskog rukovodstva Braco Belić. Zapisana je njegova zakletva nad ubijenim drugom:

»Časne nam reči, polagaće računa pred narodima Jugoslavije za svaku kap narodne krvi oni koji su je prolili!«

U skojevskom proglasu omladina je bila pozvana da joj »likovi palih mladih junaka« budu podstrek, neka joj »dadu još više snage, još više ljubavi prema slobodi, još više plamene mržnje prema ugnjetačima«.

SKOJ se uoči rata, kao i svih prethodnih godina, kalio u stalnim borbama, ali je — za razliku od prethodnih perioda — sada imao uza se omladinske, radničke i školske mase. Djelovao je u ilegalnosti, ali prisutan u cjelokupnom javnom životu mladih: nekad u školskoj literarnoj grupi, drugi put u organiziranju izleta, redovno u sportskim i kulturnim društvima, u svim bezbrojnim, diljem Jugoslavije organiziranim »Abraševićima«, u sindikalnim organizacijama: uvijek na čelu borbene kolone.

Kad je Tito s partijskim rukovodstvom počeo pripremati Petu zemaljsku konferenciju KPJ, odnosno prethodno pokrajinske partijske konferencije, skojevsko rukovodstvo je pripremalo svoju — šestu po redu — zemaljsku konferenciju, koja je održana mjesec dana prije partijske. Skojevskoj zemaljskoj konferenciji prethodilo je 48 mjesnih i četiri pokrajinske konferencije, a pored toga održana su i dva pokrajinska savjetovanja skojevskih rukovodstava. Ukupno: 1500 delegata, među njima oko 720 radnika, 420 zemljoradnika i 360 studenata i srednjoškolaca.

Citav taj vanredno zamašni organizacioni posao trebalo je obaviti u strahovito teškim prilikama, u najstrožoj konspiraciji, stalno pod policijskom paskom. Istovremeno su održavane i partijske konferencije, koje sve više rade na učvršćenju i omasovljenju skojevske organizacije, iako je još bilo — ocjenjivano je tada — »pojava neshvatanja ogromne važnosti rada među omladinom«.

Pokrajinske konferencije su održale skojevske organizacije Srbije, Vojvodine, Slovenije i Crne Gore, Boke, Sandžaka i Kosova i Metohije. Tim skojevim organizacijama su tada rukovodili Ljubinka Milosavljević, Branislav Petrov Braco, Viktor Stopar i Budo Tomović. U Hrvatskoj konferencija nije održana, nego savjetovanje (nije bilo svih izabranih delegata), kao i u Makedoniji. Do VI konferencije SKOJ-a obnovljena su sva pokrajinska rukovodstva, a za sekretare su izabrani: Jovica Marković (a nešto kasnije Joža Vlahović) u Hrvatskoj, Dobrivoje Vidić u Makedoniji i Rato Dugonjić u Bosni i Hercegovini. Obnovljena su i dva oblasna komiteta — za Dalmaciju (sekretar Neda Marović) i za Kosovo i Metohiju (sekretar Mileva Vuković).

Zemaljska konferencija je održana u sred Zagreba, u Gajevoj ulici, u Menzi studenata Vojvodine, 8. i 9. septembra 1940. godine. Konferenciju su organizovali i sve tehničke pripreme obavili Leo Mates i Rade Vlkov, org. sekretar PK SKOJ-a za Hrvatsku, uz pomoć skojevskih aktivista. Mjesna skojevska orga-

nizacija je u Menzi sve tako pripremila, da delegati od početka do zaključka konferencije nisu ni izlazili: u Menzi su i spavali i hranili se. (Tako je, posluživši se skojevskim iskustvom, CK KPJ u oktobru organizirao i Petu zemaljsku konferenciju KPJ.)

Po podacima dr Miroljuba Vasića konferenciji su prisustvovali:

- Ivo Ribar Lola, Leo Mates i Dušan Mamula Dujo (CK SKOJ-a);
- Ljubinka Milosavljević i Ratko Mitrović (Srbija);
- Mileva Vuković (Kosovo i Metohija);
- Branislav Petrov i Đorđe Zličić (Vojvodina);
- Joža Vlahović, Rade Vlkov, Mika Špiļjak i Ivan Delgalo (Hrvatska);
- Mileva Bubalo i Edo Santini (Dalmacija);
- Konrad Konhajler i Pavle Baloh (Slovenija);
- Budo Tomović i Đoko Vujošević (Crna Gora);
- Dobrivoje Vidić i Ilčo Jakimovski (Makedonija);
- Rato Dugonjić (Bosna i Hercegovina).

132

Bilo je još desetak delegata, ali njihova imena nisu ustanovljena. Zna se samo da je od svih delegata bilo 55 posto radnika, 9 posto zemljoradnika i 36 posto studenata, odnosno učenika. O radu Centralnog komiteta, organizacionim pitanjima i zadacima SKOJ-a referat je podneo Lola Ribar, o zadacima SKOJ-a u borbi za mir Leo Mates, a o položaju omladine i njenim pravima i borbi za bolji život Dujo Mamula.

SKOJ je u jesen 1940. godine imao 17.800 članova, a među njima oko 8.500 mladih radnika. Rukovodeće jezgro su predstavljali skojevci članovi KPJ — njih oko šest stotina. A u raznim drugim organizacijama, u kojima je okupljana omladina pod utjecajem SKOJ-a, bilo je na desetke hiljada omladinaca.

Josip Broz Tito, generalni sekretar Partije, koji je sudjelovao u radu konferencije (9. septembra), odmah poslije VI konferencije

je pisao da je »pokazala veliki napredak u razvitku i jačanju« SKOJ-a, kao »i u povezivanju komunističke omladine sa širokim masama radne omladine«. Ocijenio je da je SKOJ »izišao iz one dugogodišnje začaurenosti i postao zaista masovna organizacija komunističke omladine«. U prethodnim razdobljima, uza sve to što je SKOJ bio »izolovan od masa radne omladine«, što je sa svojih »1000 do 2000 članova« bio »sektaška organizacija, prava kopija Kompartije«, što je imao »težak i spori razvitak«, ipak je sve vrijeme »njegov osnovni kadar bio zdrav, vijeran Partiji i radničkoj klasi«, i takav — SKOJ »je u ta teška vremena također dokazao da ga je nemoguće uništiti strijeljanjem, ubijanjem i u Glavnjačama i dugogodišnjom robijom«. Tito je tad pisao da je »krv poginulih omladinaca... urodila stostrukim plodom«.

Ogromni uspjesi SKOJ-a bili su »zaista veliki, ali ni izdaleka nisu takvi da bi nas mogli zadovoljiti i uspavati«. Tito je ustvrdio da su ti »zaista veliki« uspjesi »samo prvi koraci u pridobijanju radne omladine«, a u narednom razdoblju »borba za omladinske mase« trebala je biti »bojna parola SKOJ-a u borbi za mladu radnu generaciju«.

133

Do rata, i u organiziranju ustanka, SKOJ je vodilo rukovodstvo izabrano na VI konferenciji: Ivo Ribar Lola, Joža Vlahović, Jovo Stoislavljević, Mira Svetina Tomšić, Budo Tomović, Ivan Delgalo i Đorđe Zličić (Biro), te Ratko Mitrović, Mika Špiljak, Rato Dugonjić, Ilčo Jakimovski, Krsto Filipović, Neda Marović i Veljko Vlahović (plenum CK SKOJ-a). Od njih četrnaestoro, kasnije su postali narodni heroji obojica Vlahovića, Joža i Veljko, Lola Ribar, Budo Tomović, Mika Špiljak, Mira Svetina, Đorđe Zličić i Rato Dugonjić.

Sekretar SKOJ-a Ivo Lola Ribar, na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ izabran u CK KPJ, a kasnije kooptiran i u Politbiro CK KPJ, dva mjeseca poslije okupacije zemlje u svom izvještaju o položaju i radu SKOJ-a, pisao je:

»... SKOJ je u periodu do izbijanja rata uspeo da ostvari pojedine značajne uspehe kako u povezivanju sa masama radne omladine i rukovođenju njenim svakodnevnim borbama, tako i u pravcu proširenja svojih organizacija za povećanje članstva. Među najglavnijim masovnim akcijama omladine kojima je rukovodio SKOJ u tome periodu treba zabeležiti:

134 — pokret šegrtske omladine i protiv prinudnog fizičkog vaspitanja i održavanja stručnih škola i nedeljom, štrajk 9.000 šegrta u Beogradu koji je s uspehom dovršen i slične akcije u provinciji (Dve godine prije VI konferencije, 1938. godine SKOJ je izvršio značajan prodor u sve tvornice i radionice osnivajući tamo vaspitne grupe i skojevske aktive; pokrenuo je radničku omladinu u borbu za osmosatni radni dan, za punu slobodu organiziranja i akcija, za povećanje nadnica po principu 'jednak rad — jednaka plaća', za zabranu maltretiranja i fizičkog zlostavljanja šegrta, za zabranu prekovremenog rada, za zabranu korištenja šegrta za privatne gazdinske poslove... SKOJ je organizirao omladinske sekcije u URSS-ovim sindikatima. Velik broj radničkih sportskih i kulturnih društava bio je legalni izraz skojevskog rada. Zagrebačka skojevska organizacija je na primjer organizirala tzv. LETEĆE BRIGADE, koje su se javljale u 'brzopoteznim akcijama' na kratkim, usputnim zborovima mladih radnika, djelele su letke i dobro organiziranim zamkama zavodile policiju. Radnička omladina je do 1941. godine bila masovno uključena u štrajkove i tarifne pokrete. Naročito se skojevska akcija osjetila u generalnom štrajku radnika u Splitu decembra 1939. u tadašnjim rudarskim generalnim štrajkovima u Sloveniji i Mostaru, u tromjesečnom štrajku radnika aeronautične industrije u Zemunu i Beogradu proljeća 1940. Oktobra 1940. organiziran je jednonedjeljni štrajk u Zemunu protiv zakidanja nedjeljnoga odmora, a u decembru je štrajkalo 9000 beogradskih šegrta i šegrti zagrebač-

ke Obrtne škole, koji nisu sa štrajkom prekinuli sve do rata. — Pr. red.);

— naglo narastanje pokreta Zadružne omladine na selu, naročito u Crnoj Gori, Vojvodini i Srbiji, i protestni pokret protiv ukidanja ove organizacije (ZDRUŽENA OMLADINA JUGOSLAVIJE je osnovana na inicijativu komunista studenata Beogradskog univerziteta 1938. godine. U Sloveniji je na inicijativu skopjevaca organizirana Zveza kmetskih fantov in deklet. U Hrvatskoj je seoska omladina okupljana djelovanjem preko Samostalne demokratske i Hrvatske seljačke stranke. Uoči VI konferencije zadružna omladina je imala oko 50.000 članova, a potom, zahvaljujući pojačanoj akciji mladih komunista, ZOJ je 1940. imala preko 100.000 članova. — Pr. red.);

— kao i velike pobjede Ujedinjene studentske omladine na univerzitetu u Beogradu i studenata levičara u Zagrebu na opštim univerzitetskim izborima februara 1941. godine.

Na osnovi platforme koju je dala njegova VI konferencija, SKOJ je razvijao pokret omladine za mir, odbranu nacionalne nezavisnosti i savez sa SSSR-om, i uzimao učešća u svim partijskim akcijama u tom pravcu. Manifestacije 27. marta pokazale su da je većina omladine išla sa nama...«

KIČMA NAORUŽANOG NARODA
(1941—1945)

136 Koliko je god 27. marta bio »prvi veliki uspjeh dugogodišnje borbe naroda«, koliko god je taj »talas otpora narodnih masa bio dovoljno snažan da slomi kapitulantsku vladu Cvetković-Maček«, bio je ipak »još preslab da bi mogao dovesti na vlast istinske demokratske snage naroda«. Nova vlada nije bila ni u kom smislu izraz narodnih interesa. Samo šestorica ministara, zajedno s pučističkim ministrom predsjednikom, generalom Simovićem, nisu ranije bili ni u jednoj od 38 tadašnjih karađorđevićevskih vlada. Novi ministri su bili stari ministri: svi zajedno 69 puta u ministarskim foteljama. Ta generalsko-mačkovska vlada nije mogla, čak i da su to pojedinci u njoj htjeli, izmjeniti kapitulantski duh režima.

Kraljevinu više ništa nije moglo spasti.

Narod se još samo nadao čudu: paktu sa Sovjetima, jer se vjerovalo da bi jedino prva zemlja socijalizma bila u stanju, ushtjedne li, obraniti nezavisnost Jugoslavije. Upravo stoga

se kasno uveče 5. aprila Beogradom oduševljeno pronijela vijest: komunisti su pozvali Beograđane na sutrašnji veliki miting da manifestiraju zadovoljstvo zbog najavljenog potpisivanja pakta.

Ali rat je počeo prije mitinga.

Hitlerove armije su poslije najezde na Čehoslovačku, Poljsku, Francusku, Norvešku, Dansku, Holandiju i Belgiju, i Mussolinijeve — poslije okupacije Albanije i udara na Grčku, napale i Jugoslaviju. Ostale evropske zemlje su pale šutke.

Susjedi Jugoslavije — Mađarska, Bugarska, Rumunija ulaze u savezništvo sila osovine.

Udar na Jugoslaviju počeo je u Sipu, u 2 sata 6. aprila. Tu je kanal nad kojim se u Dunav survavaju litice Muntii Mehedinti i Miroča, sjecište 44°35' sjeverne širine i 22°30' istočne dužine, između Oršave i Turn Severina s rumunjske, i Kladova i Tekije s jugoslovenske strane Đerdapa, oko 150 kilometara zračne linije jugoistočno od Beograda. Ipak, tako bliski Beograd bio je, čini se, beskrajno udaljen: punih 5 sati ništa nije znao o tome da je rat već počeo. Sunce je te »cvijetne nedjelje« granulo u 5 sati i 17 minuta. Jutro sunčano, nedjeljno, pa svečano.

137

Dan ranije novine su objavile kraljev ukaz: »... na osnovu člana 6. Zakona o ustroju vojske i mornarice naređujemo da se sva vojna sila Kraljevine Jugoslavije stavi u pripravno stanje...«

Četrdeset sati ranije u Beograd je doputovao vođa Hrvatske seljačke stranke, potpredsjednik i pučističke i prethodne oborene vlade — Vlatko Maček. Priređen mu je srdačan doček. Primio ga je Petar II.

O ratu se mnogo govorilo. Ali ljudi su se ipak nadali miru. Reporter »Politike« u subotu 5. aprila javlja da je »Beograd mirno i s humorom dočekao prvo zamračenje«. Čemu, konačno, zamračenje kad je Beograd od 3. aprila vladinim proglasom postao otvorenim gradom iz kojeg će iseliti vlada, i ministarstva i generali!

Navijači »Jugoslavije« mnogo više govore o novom stadionu koji bi trebao biti svečano otvoren na prvi dan Uskrsa. Tko zna, možda će doći i Njihovo visočanstvo...

Sudeći prema građanskoj štampi, od Njemačke ne prijeti nikakva opasnost. Sve je u najboljem redu. Upravo je potpisan novi ugovor za izvoz drva u Njemački Reich. Cijene drva su utvrđene za tri mjeseca — do 30. VI. Uopće, sve izgleda dobro, premda jedan dio inozemne štampe huška protiv Jugoslavije, izvještavajući o progonima njemačke nacionalne manjine. Njemački konzul u Ljubljani dr Hans Brosch demantira takve vijesti: »Moram sa žaljenjem konstatirati da su neke strane radio-stanice opširno govorile o slabim prilikama njemačke narodne manjine... Širene su netočne i neistinite vijesti...« U Beogradu je dr Seepp, vođa njemačke nacionalne manjine, posjetio predsjednika vlade. Vodio se — piše štampa prijateljski razgovor... Sve će biti dobro. I panika je suvišna. Vlada uvjerava da je Jugoslaviji osiguran mir. Novine su pune naivnog neznanja.

138 Maček je u Beogradu. Vlada je na okupu. »Bog poživi našeg kralja«. Vlada zasjeda. Ali više nitko ne može odgoditi ubitačan hod nacističkih tenkova, artiljerije, pješaka. Na putu prema Caribrodu već se jasno čuje koračnica tenkiste njemačkog generala von Kleista:

*Na zapadu smo već kazali,
kud mi prođemo lomi se najveća sila...
Balkan nas dočekuje najtežim klancima,
negostoljubiv, zavijen u noć i mrak...*

Metropola je napadnuta koncentrično: sa sjevera, sjeverozapada i juga. Von Weichs je sa svojim korpusima iz sastava 2. armije napadao sjeverozapad-jugoistok. Pravac sjever-jug određen je njemačkom 4. motoriziranom korpusu i mađarskim divizijama. Feldmaršal von Liszt udara iz Bugarske i djelomično iz Rumunjske — pravci napada istok-zapad, istok-sjeverozapad.

I Mussolini je poslao dvije armije: iz Istre i iz Albanije.

Onoga jutra najstrašniji su udar izvele snage pod komandom Austrijanca generala Aleksandra Löhra, koji će posljednji od Hitlerovih vojskovođa, kao komandant grupe armija, položiti oružje tek šest dana poslije kapitulacije, u Sloveniji. Löhr je u aprilu imao dvije zračne flote i sve te snage — 840 bombardera, 480 lovačkih i 180 izviđačkih aviona — poslao je u napad na Jugoslaviju. Glavnina je upućena na Beograd.

Smrt je u Beograd ušla na najšira, na najraskriljenija vrata: s neba. Nedjeljno jutro, 6. april. Pokrajinski komitet Partije za Srbiju zakazao je uveče uoči rata miting na trgu kod Kalenića guvna. Miting su — u čast zaključenja sporazuma između vlada SSSR i Jugoslavije — organizirali nekadašnji skojevski rukovodioci, onda već prvi ljudi Partije u Beogradu: Rade Končar, sekretar PK KPJ za Srbiju, Čana Babović, Mrša Matijević, Đuro Strugar, Svetozar Vrkmanović, Vlado Popović... Ranije je bila zakazana mjesna konferencija SKOJ-a. Delegati skojevske konferencije su se počeli okupljati još prije 6 sati u Kuršumlijskoj 12. Tada je došla Ljubinka Milosavljević i sve delegate povelala na miting na Kalenića guvno.

139

Uoči naleta »meseršmita« i »štuka« na Beograd, na Kalenića gumnu su bili već svi partijski i skojevski rukovodioci iz Beograda. Končar je upravo trebao otvoriti manifestacioni miting, kad je sve prisutne — zapisao je Svetozar Vukmanović — »zaglušio stravičan, prodoran pisak iznad naših glava: jedan se avion strelovitom brzinom spuštao pravo na nas. Još nesvjesni onoga što se oko nas događa, ugledali smo kako se višespratnica, neda-leko od nas, ruši kao da je od karata...«

Tog dana, a i prethodnih nedjelja, komunisti i skojevci su sve poduzimali da se zemlja organizira za obranu od agresije, da se spriječi rasulo vojske. U kovitlacu aprilskog rata, onda kad je i najveće naivčine zapahnuo strašan smrad već trulog sistema zasnovanog na

socijalnom i nacionalnom bespravljju, na koaliciji buržoaske izdaje, onih dana kad mladići, pozvani u opću mobilizaciju tek 7. aprila, uzaludno tragaju za svojim komandama, kad ni generali ne znaju gdje su im divizije, a pučistička, koaliciona dvadesetsedmomartovska vlada se rasipa prije nego je išta i učinila, svi komunisti, i oni s iskustvom desetogodišnjih robijaša, i oni koji su tek stupili u redove komunističke omladine, znali su gdje im je mjesto. Oni koji su bili zatečeni u jedinicama, na položajima, položili su ispit rodoljublja: vrsnije od svih koji su ih od Obznane krvavo progonili »zbog nerodoljublja«. A oni koji nisu bili mobilizirani, sve su poduzeli — iako će svi ti napori ostati uzaludni — da u sastavu vojnih snaga iskažu svoj antifašizam. Ali niti su primani u jedinice, niti im je dano uporno traženo oružje: sve puteve do oružja i do mogućnosti oružanog otpora zatvorili su »otadžbinoljupci«. Po nalogu Mačeka, hanske zagrebačke vlasti su čak sve poznate komuniste zatvorili i predali ih u zatvorima okupatoru, koji ih je ustaškim sistemom likvidirao »za odmazdu« kao »idejne začetnike« ustaničkih akcija.

Rat je za kraljevsku vojsku trajao dvanaest dana. Za komuniste on neće prestati sve dok komandant Treće armije Jugoslavenske armije, 15. maja 1945. godine, nije sa sjeverozapadne granice, slomivši posljednji otpor njemačko-ustaško-četničkih divizija, poslao radiogram Vrhovnom komandantu: »Sva bojišta su utihnula!« Komunisti, naime, kapitulaciju nisu priznali. Onih dana, kad su kralj i ministri bježali sa zlatnim šipkama preko Grčke na Bliski istok, zagrebački skojevci su dijelili letke: »Stvarnost nacionalnog ropstva je isuviše okrutna da bi se narodne mase dale zavesti brbljarijama o slobodi«, i borbeni poklič: »Svi na okup! Ujedinimo sve svoje snage u općoj i zajedničkoj borbi protiv imperijalističkih okupatora!«

Od tog poziva, do jula oni koji nisu priznali kapitulaciju sve su poduzeli da narod pripreme za ustanak. A prve puške narodnih us-

tanaka, kao i prve bombe i prve vatre otpora u okupiranim gradovima — bili su skojevci. Poslije aprilske »junačke borbe mladih komunista na frontu, naročito u Sloveniji i Crnoj Gori« — pisao je u junu 1941. Lola Ribar — »vojnička ofanziva protivnika razbila je na neko vreme jedan deo naših veza«, ali ipak »su iz rata Skojevske organizacije izišle čitave (izuzev 4—5 usamljenih slučajeva u provinciji gde su likvidirane)« i bio je »kadar sačuvan«, a »veza brzo uspostavljena«: skojevski »ugled i popularnost među masama omladine ostali su neokrnjeni i veći«.

Iz nepokora rastao je ugled.

Iz skojevskih akcija — popularnost.

Telegrafski prikaz akcija i podviga:

● 14. april: 40 skojevaca u Splitu provalili u kasarnu na Gripama, razbili ustaške straže i odnijeli 250 pušaka i 3 mitraljeza.

● 18. april: udarna grupa skojevaca u Slavonskom Brodu provalila u policiju i iz kartoteke uzela sve spiskove komunista, tako da se ustaše i Gestapo nisu mogli poslužiti kartotekom.

● 29. april: u Mariboru skojevci zapalili njemačke kamione.

● Maj: u Crnoj Gori počelo osnivanje udarnih grupa za oružanu borbu. Formirano 290 grupa u kojima je bilo oko 3000 skojevaca. Beograd preplavljen skojevskim lecima: »Omladino, ne veruj onima koji su te porobili!«.

● 26. maja: na zboru svih zagrebačkih srednjoškolaca ustaše su pokušale razdvojiti Hrvate od Srba i Židova. Prethodno obaviješteni o ustaškom planu, Rade Končar i dr Vlado Bakarić su zadužili Jožu Vlahovića da organizira protuakciju. Akcijom je neposredno rukovodilo srednjoškolsko skojevsko rukovodstvo i Martin Mojmir iz Mjesnog komiteta. Kad je »ustaša s mnogo titula« Zdenko Blažeković poslije dugog, huškačkog govora u stilu Budakove krilatice »Srbi, psine — preko Drine!«, pozvao Srbe i Židove da se izdvoje, za njima su krenuli svi srednjoškolci. Tako je

i u ovom slučaju izvršen jedan od zadataka SKOJ-a u Hrvatskoj: »da se najodlučnije suprotstavi izazivanju rasne i nacionalne mržnje, i da se na delu zalaže i ostvaruje bratstvo hrvatske i srpske radne omladine, ukazujući hrvatskoj omladini da će samo na strani proleterijata, u bratstvu sa svim narodima Jugoslavije i naslonu na SSSR ostvariti zaista svoju nacionalnu nezavisnost i sretnu budućnost«.

● Maj: samo par detalja o prikupljanju oružja (slični podvizi su u svim krajevima zemlje): skojevska grupa iz Šapca sakuplja 100 pušaka i 2 puškomitraljeza; u selima kod Užičke Požege skojevci su se probili u skladište oružja i svi se naoružali; skojevci u Irigu su skupili 70 pušaka i 15 pištolja; u Crnoj Gori skupljeno 12.000 pušaka, 30 mitraljeza, 135 puškomitraljeza i 2 topa; iz skladišta u Trbovlju, i pored jakih njemačkih straža, skojevci su izvukli 2 mitraljeza, 12 pušaka i 6.000 metaka; mostarska skojevska organizacija je prikupila 300 pušaka i više desetina pištolja; u Šibeniku i okolini — 400 pušaka, 4 mitraljeza, 400 bombi...

142

● 12. jun: talijanska komanda iz Ljubljane izveštava: »U čitavoj Sloveniji, pa tako i u Ljubljani i njenoj okolini, iz dana u dan jača komunistička akcija. Komunisti prikupljaju oružje i metke u tajnim skloništima...«

● 22. jun: svi skojevci su mobilizirani: vrijeme je za ustanak.

Od toga dana akcije se toliko učestalo ponavljaju, da ih je — i uz najstrožu selekciju — nemoguće izbrojiti. Mnogi su u tim akcijama i padali. Tako je, na primjer, u Zagrebu bio uhapšen član miesnog skojevskog rukovodstva Stjepan Škrniug, mladi metalac, »slabašnog tijela, tipično dijete periferije, no duha i morala svojstvenog mladim revolucionarima«. Uhapšen je prilikom dieljenja letaka s pozivom na ustanak. Odmah je osuđen na smrt. Majci je poručio:

»... Mama, nemoj plakati, jer ovo što se dešava meni, sutra će stići ovu gospodu. Ne žalosti se, jer časno ginem za svoj narod. O ovom svemu pisat će knjige. Nije nam žao

umrijeti, žao nam je samo što umiremo prije pobjede!»

Još jedna poruka uoči strijeljanja — pismo skojevke, krhke dvadesetogodišnje ugostiteljske radnice Ivanke Kljajić: pismo prijatelju kojemu poručuje »Idem u smrt« i hrabriga: »Drži se dobro, budi hrabar!«

Jedan od organizatora borbenih skojevskih grupa u okupiranom Karlovcu Veco Holjevac pisao je o više oblika herojstva, ali na njega su najsnažniji dojam ostavile smrti skojevaca Slobodana Matijevića Coce (»nestašan mladić, uvijek spreman na svaku vragoliju i šalu, ali i na najopasniju akciju«) i Herte Turze (»tiha i skromna djevojka, nježna i osjećajna priroda, naoko krhka«): Coco je »poginuo s pjesmom i poklicima KPJ, osuđen na smrt od zloglasnog ustaškog prijekog suda u augustu 1941«, a Hertina »pjesma pred smrt i njezine hrabre posljednje riječi izgovorene pred uperenim puškama dugo su se prepričavale u Karlovcu kao primjer nesalomljiva junštva«.

Onog davnog, slavnog ljeta, događaji su se odvijali munjevitom brzinom. Politička strategija KPJ, utvrđena još prije rata, bila je u ustanku i revoluciji sastavni dio njene vojne strategije. Udarne snaga u provođenju te strategije bio je SKOJ. Pri tome su pripremajući se za ustanak, i u širenju ustanka, Partija i SKOJ vodili računa — da ponovimo analizu Edvarda Kardelja — »naročito o sledećim bitnim elementima:

prvo, da narodnooslobodilački rat... nije moguće razviti ni izvojevati pobjedu nad okupatorom bez svesnog i dobrovoljnog učešća osnovnih slojeva naroda u tom ratu;

drugo, da su u narodnooslobodilačkom frontu, u njegovoj političkoj platformi i u sistemu nove, narodne vlasti koja je počinjala da se stvara na oslobođenoj teritoriji morali doći do izražaja prvenstveno interesi tih osnovnih slojeva naroda;

treće, da je učešće osnovnih narodnih masa u NOR-u i stvaranje nove, narodne vlasti koja je izražavala interese tih osnovnih sloje-

va naroda nužno vodilo tesnom povezivanju, odnosno ispreplitanju narodnooslobodilačkog rata sa socijalističkom revolucijom;

četvrto, da su narodi i narodnosti Jugoslavije bili spremni da se ujedine u jedinstvenom narodnooslobodilačkom ustanku samo pod uslovom da im bude otvorena perspektiva i data garancija da će nova Jugoslavija biti država slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti;

peto, da je za takvo pokretanje naroda na ustanak bila neophodna široka oslobodilačko-patriotska, demokratska i socijalnoprogresivna politička i idejna platforma kakvu je izražavao upravo naš narodnooslobodilački front;

šesto, da je u takvim uslovima kao osnovni faktor za pobjedu našeg NOR-a i za takav revolucionarni razvoj bila neophodna vodeća uloga KPJ kako u narodnooslobodilačkom frontu tako i u samom narodnooslobodilačkom ratu, jer je jedino ona bila organizaciono i kadrovski sposobna da organizuje i vodi ustanak, a ujedno je za revolucionarne mase naroda bila i garancija da će nova Jugoslavija biti drugačija od stare.«

144

Strategija i taktika Partije, njeno političko i vojno shvatanje ustanka i rata, potpuno je prožimala političko-borbeni program saveza mladih komunista, koji postaju borbeno jezgro ustaničkih grupa i odreda, tumači ideja KPJ u ovisnosti od uvjeta i realnih odnosa snaga, stvaraoci prvih masovnih antifašističkih organizacija »osnovnih slojeva naroda, to jest radnika, seljaka i demokratske inteligencije«.

Tito, odnosno KPJ, ulazeći u ustanak, u omladini je gledao glavni oslonac. Omladina je — pisao je Tito 22. juna, u Beogradu, Molerova 43, na sjednici Politbiroa, u prisustvu sekretara SKOJ-a — morala »sada biti u prvim redovima borbe«. Tog istog dana iste je riječi ponovio i Lola Ribar na sastanku mjesne skojevske organizacije na Voždovcu. Tridesetak delegata iz rajonskih, srednjoškolskih i studentskih organizacija, bez dvojbe prihvataju poziv svog sekretara, kao što će učiniti i

svi drugi skojevci, kad 1. jula prime proglas CK SKOJ-a: »Smeli je i mocnije nego ikad do-
sad stani na stranu svih porobljenih i ugnje-
tenih, u veliku vojsku oslobođenja! Ujedinite
se mladi radnici, seljaci i intelektualci... bez
obzira na organizacije kojima pripadate, na
rasu, vjeru i nacionalnost!«

Sve bitne organizacione pripreme za usta-
nak obavljene su, uz stalne akcije otpora i
političke propagande, tokom aprila, maja i
juna. Tito je, na proširenoj sjednici Politbiroa
(i ovoga puta je prisutan Lola Ribar; Tito:
»On se takoreći pod mojom rukom razvijao...
To je bio vrlo pametan i nadaren mladić koji
je mnogo obećavao«) 4. jula ustvrdio da je
»nastupilo vrijeme za oružane akcije protiv
okupatora, vrijeme za partizanski narodnoos-
lobodilački rat«. U narednih nekoliko nedjelja
samo u Srbiji su neprijateljske snage napa-
dali 21 partizanski odred. Glavna snaga tih
odreda — bili su mladići, mahom skojevci.
Tako je bilo i u ostalim krajevima. O četrde-
setogodišnjici SKOJ-a Tito je rekao da je »u
našim odredima 1941. bilo najviše omladina-
ca«. Uza sve svoje veliko povjerenje u mladu
generaciju, čak i pored toga što je sve vrije-
me priprema za ustanak govorio da je omla-
dina glavni oslonac za borbu, Tito se, kako
navodi, začudio kada je »septembra mjeseca
iz Beograda došao na oslobođenu teritoriju i
sreo Valjevski partizanski odred«, jer »su bor-
ci tog odreda bili mladi, takoreći još djeca od
15—18 godina«.

145

Partizanski odredi sa svojim komunistič-
kim, skojevskim jezgrom, imali su zadatak
»razvijati otpor naroda, dižući narodne ustan-
ke«. To je bio uvjet za mijenjanje klasične
teorije oružanog ustanka: izlazak iz grada, u
narod, u mase, kako bi snage ustanka bile
»sposobne da dekoncentrišu moć neprijatelja
i da se sukobljavaju sa njegovim delovima ta-
mo gde mogu da izvojevaju pobjedu«. Ne, dak-
le, otpor u gradovima, nego rat — partizanski
rat.

U tom ratu, u ustancima, koji su se pre-
topili u jedinstvenu narodnooslobodilačku

borbu od početka stapanu — bez formalističkih parola — sa socijalističkom revolucijom, SKOJ, osposobljen da vodi većinu mlade generacije, podnio je glavni teret. Sekretar SKOJ-a Ivo Lola Ribar je već 30. augusta 1941. godine mogao konstatirati da skojevci »u svim pokrajinama... nanose sve teže udarce okupatorima i domaćim izdajnicima, da razvijaju sve značajnije akcije, sabotaže i diverzije, da učestvuju u prepadima na okupatore... i da uzimaju sve masovnije učešće u herojskim partizanskim odredima«.

U partizanskim odredima do kraja 1941. godine borilo se preko 80.000 boraca; među njima je svaki peti bio skojevac, a preko 50.000 bili su iz generacije rođene poslije osnivanja Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Prve pohvale koje je izrekao Vrhovni komandant — odnosile su se na skojevce. Te pohvale Tito je objavio u »Biltenu« 10. augusta: »grupi partizana koja je 30. jula upala u beogradsku bolnicu i spasla iz kandži gestapoa jednog rukovodećeg druga« i »partizanu omladincu koji je u sukobu s nemačkim fašističkim okupatorima kod Jagodine ubio iz mitraljeza 11 fašističkih vojnika i 7 ranio«. Osamnaest mjeseci poslije ustanka, na I kongresu antifašističke omladine Jugoslavije, 27. decembra 1942. godine, Vrhovni komandant Josip Broz Tito je za omladinu, koja je »pokazala još davno prije rata, na djelu, kako neizmjereno mrzi fašizam«, kazao da »je bila prva koja je, na poziv Komunističke partije... ustala da brani. usprkos strahovitoj nadmoći neprijatelja, svoju domovinu«, ona je »pošla prva, da puni naše mlade partizanske odrede«, bila je »prva u Evropi«, koja je »rekla fašističkim osvajačima: ne!«. Omladinu, koju je u ustanku organizirao SKOJ. po onovremenoj ocjeni druga Tita, karakteriziralo je:

- »neizmjerena mržnja protiv fašizma, koja je tinjala i odgajala se u srcima naše omladine još mnogo prije rata«;
- »neizmjerena ljubav kojom je naša omladina zadojena prema velikoj sovjetskoj zemlji«;

- »velika ljubav prema svojoj slobodi i slobodi i nezavisnosti svojih naroda«;
- »neodoljiva želja, riješenost omladine da se bori za jednu bolju i srećniju budućnost, za ljepši život no što ga je imala u prošlosti«.

Još 1941. godine postalo je jasno, onda kad je još sva Evropa stenjala pod čizmom fašizma i kad su jedine slobodne zone bile samo one koje su stvorili mladi partizanski odredi u Jugoslaviji, da »narod koji ima takvu omladinu ne treba da se boji za svoju budućnost«.

U pripremama za ustanak, a i u ustanku, rukovodstvo komunističke omladine je — po predratnom iskustvu — išlo na maksimalnu širinu antifašističkog fronta. Izvršeni su optovani pokušaji da se uspostavi saradnja s bivšim građanskim omladinskim organizacijama, ali vođstva građanskih omladinskih organizacija su na stvaranje omladinskog jedinstva pristala samo u Sloveniji, gdje je skojevskim zalaganjem osnovana Omladinska osvobodilna fronta. Lola Ribar i CK SKOJ-a su od početka ustanka insistirali na »ostvarenju jedinstva mladog naraštaja u borbi protiv okupatora i njihovih domaćih slugu«. Lola je zbog toga kritikovao »zanemarivanje političkog rada među masama omladine« ispravno uvjeren »da bez savlađivanja ove slabosti mladi komunisti neće biti u stanju da za sobom povedu u borbu mase omladine i tako izvrše svoj glavni zadatak«.

147

Odluku SKOJ-a da se ide na »organizaciono oformljenje jedinstvenog omladinskog fronta protiv okupatora« CK KPJ je podržao na sjednici 31. augusta, šesnaest dana prije Titovog odlaska iz okupiranog Beograda na slobodni teritorij Srbije.

Antifašistički savezi omladine su stvarani u svim krajevima Jugoslavije: u Srbiji — Srpski narodnooslobodilački omladinski savez (»jedna borbena i antifašistička organizacija« s ciljem »da od omladinaca stvori udarnu snagu Narodnooslobodilačke borbe, kako na frontu tako i u pozadini«), u Hrvatskoj — Sa-

vez mlade generacije, u Bosni i Hercegovini — Narodnooslobodilački omladinski savez BiH, u Sloveniji — Omladinska osvobodilna fronta, u Crnoj Gori — Crnogorska narodna omladina, u Sandžaku — Savez omladine Sandžaka i u Makedoniji (nešto kasnije) — Narodnooslobodilački omladinski savez Makedonije.

Antifašistički, narodnooslobodilački omladinski front stvaran je »odozdo«, ne spajanjem, fuzijom raznih stranaka, nego masovnim opredjeljenjem omladine, »mnogih hiljada mladih rodoljuba, koji daju svakodnevne divne primere samopregora i junaštva«, pisao je Lola 30. augusta 1941. godine.

Skojevska borba u okupiranim gradovima i u partizanskim odredima iziskivala je ogromne žrtve. Od trideset i nekoliko hiljada skojevaca, koliko ih je bilo uoči ustanka, već u prvim danima ustanka mnogi su poginuli. O brojnim žrtvama SKOJ-a Lola Ribar je iz prve partizanske republike, iz Užica, pisao Budu Tomoviću 21. oktobra 1941:

148

»...Neprijatelj nam je zadao teške gubitke. Tako su u Zagrebu pali naš predstavnik drug Joža Vlahović Mirko (Lola je sva imena pisao šifrirano, pseudonimima — op. red.), organizacioni sekretar drug Rade Vlkov Bugarin (spasio se) i sekretar MK u Beogradu Luka Šunka. Zahvaljujući odvratnoj i u istoriji našeg Saveza nezapamćenoj izdaji provokatora Ratka Mitrovića (član CK SKOJ-a, uhapšen 4. augusta u Vojvodini na partijskom zadatku, psihički slomljen strahovitim mučenjem, otkrio je sve ilegalce za koje je znao, pa su tako uhapšeni i sekretar MK KPJ za Beograd Miloš Matijević Mrša, Vukica Mitrović, Ratkova sestra, Đuro Strugar, Jovo Stoisavljević, član Biroa CK SKOJ-a — op. red), naneseni su pre mesec dana teški udarci našoj organizaciji. Među ostalima, pali su u ruke neprijatelja drug Luka Šunka, sekretar MK, drug Pera, član MK, a drug Boža Stamenković, član MK, ubijen je na ulici. U Jagodini junački je poginuo član PK SKOJ-a za Srbiju, metalski radnik Milan Premasunac. U zatvorima,

na gubilištima i u svakodnevnim borbama naši skojevci pokazuju čuda od junaštva i visoko su već uzdigli steg našeg Saveza, a sve šire mase omladine idu s nama.»

»Sve šire mase omladine« koje su slijedile SKOJ, ili se u Savez komunističke omladine pretapale, organizirane su kao borbeni front i na slobodnom i na neoslobođenom području zemlje. Najveći broj se 1942. godine nalazi u partizanskim brigadama i odredima unoseći u jedinice »pjesmu, duh veselosti, prezir prema smrti i svim teškoćama« (Tito). Krajem druge ratne godine, u vrijeme održavanja I kongresa USAOJ-a, u partizanskim jedinicama bilo je preko 20.000 skojevaca, a do tada ih je već poginulo gotovo isto toliko. Među 150.000 boraca u NOV bilo ih je oko 110.000 mlađih od 26 godina. Glavnina te vojske bila je raspoređena na rubnim položajima Bihaćke republike, koja je stvorena u ljeto 1942. godine, kad je Vrhovni komandant prodro iz istočne Bosne sa grupacijom proleterskih brigada. Početkom novembra bosansko-hrvatske brigade su oslobodile Bihać. Stvorena je slobodna teritorija od Neretve pa sve do predgrađa Karlovca. Vojne pobjede osiguravaju i jačanje političke platforme narodnooslobodilačkog rata i već tad se jasno uočava nova Država narodnooslobodilačkih odbora, koja će svoje prvo formalno uobličenje dobiti na Prvom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja u Bihaću, 27. novembra 1942. godine. Tada su već bili stvoreni uvjeti da se i antifašističke omladinske organizacije, od 1941. stvarane u pojedinim pokrajinama, objedine u Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije.

Proglas Sazivačkog odbora I kongresa USAOJ-a objavljen je u Bihaću 20. novembra. Već sutradan Lola Ribar je pisao pokrajinskim komitetima da je USAOJ »po svom karakteru i Sazivačkom odboru« kao organizacija »širi od SKOJ-a«, ali da SKOJ »kao avangarda omladinske organizacije ima da ponese glavni teret priprema«. Lola je utvrdio sedam ciljeva predstojećeg Kongresa:

- da postane »borbenom tribinom mladog naraštaja svih naroda Jugoslavije«;
- da dade »što potpuniju sliku učešća naše omladine u Oslobođilačkom ratu... sliku žrtava i samopregorne borbe na frontovima, u oslobođenim krajevima i okupiranim oblastima«, ujedno da bude »podstrek još širem i jedinstvenijem učešću našeg mladog naraštaja u NOB-u«;
- »da bude manifestacija bratstva mladih naraštaja svih južnoslavenskih naroda«;
- »treba da izrazi svu ljubav i prijateljstvo mlade generacije naše zemlje prema bratskom Sovjetskom Savezu«, da bude manifestacija »solidarnosti omladine Jugoslavije sa američkom, engleskom, ruskom i svom slobodoljubivom omladinom sveta«;
- da bude izraz odanosti omladine oslobođilačkoj borbi;
- »da vidno manifestira odanost mlade generacije Narodnoj vlasti u oslobođenim krajevima zemlje — prvoj vlasti koja je omladini dala sva prava — i čvrstu odluku mladih da za sebe izbere srećnu sutrašnjicu u budućoj slobodnoj domovini«;
- »I Antifašistički kongres objediniće sve dosadašnje napore naše omladine, učvrstiti njeno jedinstvo i dati moćan potstrek njenoj budućoj borbi i nastojanjima«.

U Birou CK SKOJ-a tada su, uz Lolu, bili još Mihailo Švabić i Rato Dugonjić, a nešto kasnije je kooptiran i Slavko Komar. Taj biro je djelovao od jeseni 1942. godine, jer — pisao je Lola Titu 3. augusta iz Zagreba, otkuda je jedno vrijeme rukovodio pokretom u neoslobođenim krajevima — »CK SKOJ-a je, uglavnom, sada sav izginuo: Joža Vlahović, Budo Tomović, Đoka Zličić, Jovo Stojisavljević Brka«. Novo rukovodstvo je uoči Kongresa djelovalo iz Bihaća. Rato Dugonjić se sjeća da su stanovali i radili u istim prostorijama, »pa su diskusije vođene od jutra do sutra«. Pisao je kako se »stil rada i rukovođenja« drugova iz Biroa nije sastojao samo u tome da iz-

dajemo direktive, komandujemo i naređujemo, već smo bili raspoređeni među omladinom, radili i živjeli njenim životom i uticali na široko članstvo iz same organizacije».

Kongres je održan od 27. do 29. decembra 1942. godine. Bilo je prisutno 365 delegata; od toga ih je bilo 123 iz partizanskih jedinica. Slavko Komar je zapisao:

»To je zaista bio cvijet, ono najbolje i najborbenije što je tada naša omladina imala. Impozantan je bio susret delegata s fronta i iz pozadine, iz oslobođenih i neoslobođenih područja, a naročito susret svih sa drugom Titom... Na Kongres nisu došli delegati iz Slovenije i Makedonije, uslijed prilika koje su tada tamo vladale...«

Kongres je imao počasno predsjedništvo (Tito; CK KPJ, Vrhovni štab NOV i POJ, Predsjedništvo AVNOJ-a, Kosta Nađ i šefovi država antifašističke koalicije) i radno predsjedništvo, koje navodimo prema zapisniku, s našim primjedbama u zagradama:

»Ivo Ribar, sekretar CK SKOJ-a (godište 1916, poginuo 1943, narodni heroj),

Petar Ivanović, zastavnik III bataljona I brigade II proleterske divizije (godište 1925, poginuo 1945, narodni heroj), 151

Ranko Šipka, zamenik komandanta V krajiške kozarske brigade (godište 1917, poginuo 1944, narodni heroj),

Dragica Đurašević, partizanka IV crnogorske brigade — junak iz borbe za Livno (godište 1920, poginula 1943),

Mate Stančić, zamjenik komandanta bataljona »Bude Borjan« I dalmatinske brigade (godište 1920, narodni heroj),

Milka Kufrin, partizanka Žumberačko-pokupskog odreda (godište 1921, narodni heroj),

Rato Dugonjić, član CK SKOJ-a (godište 1916, narodni heroj),

Juka Kolak, radnik iz Perušića (godište 1921, poginuo 1944),

Dušan Đukić, seljak iz Donjeg Lapca, junak iz borbe kod Perjasice,

Ljubinka Milosavljević, član CK SKOJ-a,
Vukica Mandić, seljanka iz sela Radići.

Ajša Malićević, partizanka sa Kozare«.

Vrhovni komandant i generalni sekretar Partije bio je prvi govornik 27. decembra. Izrazio je uvjerenje da će omladina, »kako u redovima naše Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, tako i na radu u pozadini i na okupiranom teritoriju, raditi poslije ovog Kongresa sa udvostručenim snagama«, a Lola Ribar je poslije govora druga Tita »u ime omladine Jugoslavije izrazio reči zaveta mlade generacije Vrhovnom komandantu«. U svečanom dijelu Kongresa još su govorili Kata Pejinović, Ranković i Kosta Nađ, komandant I bosanskog korpusa. U ime omladine Hrvatske Kongres je trebala pozdraviti Milka Kufrin. Uzbudena, smogla je snage da samo ustreptalim glasom kaže:

— Drugarice i drugovi! — i više ni riječi.

Još nekoliko puta je to ponovila, ali dalje — nikako. Kasnije će reći: »Uzbudilo me prisustvo druga Tita. Kao da sam zanijemila. Prikovale mi se oči na Vrhovnom komandantu i ništa nisam znala reći. U tom uzbuđenju briznula sam u plač...«

152

Tokom dva naredna dana, 28. i 29. decembra referate su podnijeli Rato Dugonjić (Omladina u ratu protiv fašističkih istrebljivača naroda), Drago Soso Teslić, sekretar PK SKOJ-a za Hrvatsku (Jedinstvena omladina svih južnoslavenskih naroda i oružano bratstvo s omladinom Sovjetskog Saveza — za log pobjede) i Ljubinka Milosavljević (Omladina i sutrašnjica naše domovine). Među diskutantima redali su se skojevski rukovodioci, diverzanti, bombaši i mitraljesci, organizatori omladinskih radnih brigada, prokušani ilegalci, partizanski domišljati kuriri, komandiri, neki još nezreli dječaci, neki bivši robijaši...

Posljednjeg dana Kongresa usvojena je »organizaciona rezolucija« u kojoj »predstavnici omladine svih naroda Jugoslavije« konstatiraju da je Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije »čvrst oblik organizacionog jedinstva svih mladih rodoljuba i antifašista, bez razlike narodnosti, vjere i političkog opredjeljenja«, da je »savez borbenog

bratstva i jedinstva mladih naraštaja Srbije i Hrvatske, Slovenije i Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Vojvodine, Sandžaka i Makedonije«, da je »organizacija antifašistička i narodnooslobodilačka«. Cilj USAOJ-a je ujedinjavanje svih snaga mlade generacije »u službi oslobodilačkog rata«, cilj je pobjeda, koja će »obezbediti srećniju sutrašnjicu omladine uprkos svim pokušajima narodnih neprijatelja da joj ugrabe plodove njene borbe«. Zadaci:

»1) Rad na sve široj mobilizaciji novih boraca za našu Narodnooslobodilačku vojsku u partizanske odrede. 2) Organizovanje sveg života i rada omladine u pozadini oslobođenih krajeva na ratni način, u skladu s interesima fronta, organizovanje akcija za snabdevanje naše vojske hranom, odećom i obućom. 3) Najvažna saradnja i pomoć novoj demokratskoj narodnoj vlasti, Antifašističkom veću narodnog oslobođenja i narodnooslobodilačkim odborima u organizovanju života oslobođenih krajeva, održavanju bezbednosti pozadine, radu na prosvetivanju naroda, zdravstvenoj zaštiti stanovništva itd. 4) Organizovanje najšireg opštekulturnog i prosvetno-političkog rada među omladinom. 5) Organizovanje kulturno-zabavnog i sportskog života mladih, rad na predvojničkom obrazovanju mlade generacije i 6) Rad među našom decom — organizovanje Saveza pionira.«

Kao lajtmotiv svih referata i diskusija, svih zaključaka i proglašenja (a izdani su proglašenja: omladini naroda Jugoslavije i omladini porobljenih zemalja Evrope) provlačile su se reči Ive Ribara Lole: »Omladino, smelo napred u borbu smelo napred ka pobjedi!« Lola je govorio posljednjeg dana Kongresa. Najprije: činjenica »neviđena dosad u povesti našeg naroda« — »da se u toku devetnaest meseci rodilo, da danas živi i radi jedno novo mlado pokolenje«. Zatim: nekadašnja razjedinjenost omladine, »zavedena omladina«, omladina koju su »držali godinama i godinama u mraku, ropstvu i neznanju«, da bi mlade lakše iskorištavali, »da bi ih protivnarodne

klike lakše preuzele u svoju spregu«. Devetnaestomesečna borba: »Još nikad se nije u povesti našeg naroda, a retko u povesti čitavog sveta, videlo toliko skromnog, upornog heroizma, samopregora i junaštva«.

Herojstvo: »masovna pojava«.

Heroji: »pokazalo se... da se heroji ne rađaju, već da heroji postaju u borbi«.

Slobodni teritorij decembra 1942: »obuhvata petinu naše domovine«.

Stara Jugoslavija: »u toku 23 godine života u predratnoj Jugoslaviji omladina je bila sputavana i obespravljena, bila je držana u mraku i neznanju i to zbog toga što su se vlastodršci... plašili buđenja svesti i borbenog poleta omladine«.

Izdaja: »Omladina je bila izručena na milost i nemilost okupatora, bez svojih organizacija, bez zaštite.«

Putokaz: »Sa omladinom je ostala jedino naša organizacija, koja je u najsvirepija vremena istorije naših naroda ostala kao organizovana celina... ostala je uz omladinu da je uči, da je štiti i da joj pomogne u borbi... Savez komunističke omladine krvlju je zapečatio svoju vernost narodu i mladoj generaciji.«

Inicijative masa: »Sva omladina nije bila komunistička, ali je bila antifašistička i rodoljubiva. I baš zato je pošla putem, koji je ukazivala naša Partija i naš SKOJ. Postavio se problem organizovanja te omladine... Tada su odozdo, na način koji nikad ranije nije bio uobičajen, nikle omladinske organizacije... da organizuju omladinu, da joj pomognu da stavi svoje snage u službu svog oslobođenja.«

Zadatak: »da se oslobodimo, da našu omladinu oslobodimo od svih onih ostataka teške prošlosti... da se oslobodimo neznanja, mraka, nenaviknutosti na planski rad... da zaista postanemo novo mlado pokolenje. Mi smo pokazali čuda omladinskog junaštva i samopregora. Danas mi hoćemo da umnožimo ta čuda, ali pored njih hoćemo da pokažemo i čuda organizacije, planskog rada za dobrobit naše domovine i naših naroda.«

Borci: »Ponos naše zemlje, nada i zaštita naše budućnosti!«

Omladina u pozadini: »U službu fronta!«

Delegati neoslobođenih krajeva: »Vi, od kojih su neki išli po nekoliko stotina kilometara... iz krajeva, gde se proliva krv naših najdražih pod petama fašističkih krvoloka i njihovih domaćih slugu, vi, koji ste došli da nam donesete pozdrav od legija neznanih junaka, koji vode borbu po gradovima... ponosite sa naše slobodne teritorije pozdrav vašim drugovima od boraca: . . . znajte da vas nismo zaboravili, da mislimo na vas i da nećemo štedeti ni poslednju kap krvi, dok vas ne oslobodimo i ne srušimo onu zgradu terora u kojoj vas danas drže.«

Kongres je u Zemaljski odbor USAOJ-a izabrao trideset članova, među kojima su i proslavljeni narodni heroji: Ivo Ribar, Ranko Šipka, Pero Kosorić, Petar Jovanović, Ante Bilobrk, Rato Dugonjić, Milka Kufrin, Miodrag Milovanović Lune, Ivanka Trohar i Stjepan Funarić.

Vojne operacije su sve to vrijeme vođene paralelno s političkom akcijom, i pobjede na jednom planu bile su uvjetovane ispravnom strategijom na drugom. Oružane snage narodnooslobodilačkog rata, koje već u drugoj godini borbe mogu razvijati ustanak kombinirajući »klasičnu partizansku taktiku ratovanja sa krupnim operacijama na širokim prostorima i sa koncentracijom narodnooslobodilačkih jedinica pod jedinstvenim operativnim rukovođenjem«, neprestano su rasle. Ustanak je zahvatio sve krajeve Jugoslavije. U vrijeme održavanja I kongresa USAOJ-a vojne snage ustanaka su imale preko 150.000 boraca (75 posto su članovi USAOJ-a, među kojima je bilo 20.000 članova SKOJ-a). Godinu dana kasnije, poslije II zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja, kad su već bile dobijene blistave pobjede na pravcu prodora Glavne operativne grupe iz zapadne Bosne preko Neretve do Sandžaka i Crne Gore, i kad je prebrođena krvava Sutjeska, kad je Italija kapitulirala i oslobodilački rat se vanredno

razbuktao (primjer Dalmacije: krajem 1942. u NOV je bilo 3000 omladinaca iz Dalmacije, a krajem 1943 — 27.000!), tako da je njemačka komanda morala na jugoslavensko ratište protiv 320.000 naoružanih Titovih boraca (oko 210 hiljada omladinaca) dovlačiti stalno nove divizije.

SKOJ se za to vrijeme razvio »u masovnu borbenu omladinsku organizaciju«, ali linija uspona nije u svim krajevima išla istovjetna. O tome je sekretar SKOJ-a Lola Ribar pisao pokrajinskim komitetima 7. januara, desetak dana poslije usaojevskog kongresa, koji »je bio najveća politička manifestacija od ustanka do danas«. Dotadašnji razvoj događaja je pokazao da je »pokret omladine u borbi protiv okupatora i izdajnika prevazilazio SKOJ«, posebno u krajevima gdje skojevskih organizacija do rata nije ni bilo, a tamo gdje su djelovale, sporo su se — pisao je Lola — prilagođavale ratnim uslovima. Bilo je važno što je SKOJ brzo rastao i što se umio osloboditi »organizacione zbrke koja je kočila njegov razvitak«. Djelujući u sastavu USAOJ-a, SKOJ je na oslobođenoj teritoriji zadržao svoje, uglavnom ilegalne, aktive, kojima se »postavljaju svi zadaci koji stoje danas pred mladim komunistima, a u isto vrijeme skojevci u njima stiču teoretsko znanje«. Inicijativom skojevac u USAOJ-u su bile stvorene »radne čete, omladinski domovi, kulturne grupe, pioniri, itd« — sve ono što »pomaže narodnooslobodilačkim odborima u organizovanju pomoći Frontu«. Lola je od rukovodstva tražio da se skojevske grupe stvaraju »onamo gdje se nalaze mase omladine (radne čete, kulturne organizacije, analfabetski tečajevi)« kako skojevska organizacija ni u jednom slučaju ne bi bila »vezana za konkretne probleme omladine«.

Platforma nastupa mladih komunista, jasno razrađena još uoči ustanka i prakticirana u ustanku, bila je uvjet da se SKOJ stalno izgrađuje »kao borbena omladinska organizacija, neraskidno povezana sa omladinskim masama«, da se osposobi kako bi mogao

»kroz razne akcije na delu ostvariti jedinstvo omladine u Ujedinjenom savezu antifašističke omladine Jugoslavije«.

U partizanskim jedinicama, u kojima je od početka ustanka skojevsko prisustvo od izuzetnog značaja, po Lolinoj ocjeni iz januara 1943. godine skojevska organizacija »dugo nije umela da nađe pravi i puni sadržaj svoga rada«. Svi ti problemi, bilo da je riječ o sektašenju i zatvorenosti aktiva, ili pak o razvodnjavanju aktiva, bili su prevaziđeni do sredine 1942. godine i SKOJ je postao »glavni pomagač naše Partije u učvršćivanju i stabilizovanju naše vojske... po vojnom, kulturnom, političkom i ostalim sektorima«.

Ogromni uspjesi postignuti do kraja 1943. godine bili su plaćeni strašnim patnjama i bezbrojnim žrtvama. Samo na Sutjesci ostalo je preko 7000 boraca — među njima oko 5000 omladinaca, mahom skojevaca. Mnoge od njih je zapamtio i generalni sekretar Partije, Vrhovni komandant drug Tito. Kasnije će reći: »Bilo mi je najteže, kad nekoga od njih, poslije borbe, ne bih vidio u koloni«. Ulazeći u najteže okršaje, Tito je obilazio svoje kolone i gledao lica svojih boraca:

»Bila su to ispijena lica, jer se slabo hranilo. Mlad čovjek hoće da jede, ali nema dovoljno. Pa ipak, idu ti dječaci i djevojčice — i pjevaju. Puni optimizma i riješenosti, kao da su već odrasli i zreli ljudi.«

Ti dječaci i djevojčice, prerano sazreli, pružali su neprestano čudesne primjere herojstva, kao i njihov sekretar Ivo Lola Ribar, koji je 1942. godine u dva navrata po nekoliko mjeseci odlazio u Zagreb i odatle održavao vezu s Kominternom i rukovodio narodno-oslobodilačkim pokretom u neoslobođenim krajevima. Kad je Tito s proleterima krenuo na Neretvu, i dalje, preko Drine, u smjeru istoka, Lola je sa skojevskim rukovodstvom otišao u Sloveniju i Hrvatsku, a u proljeće, u vrijeme operacije na Sutjesci, vratio se u Bosansku krajinu. S Titom se ponovo sreo tek poslije bitke na Sutjesci. U septembru 1943. išao je u još neoslobođeni Split da pri-

mi kapitulaciju talijanskih divizija. Tada je s njim bio i član savezničke vojne misije Bil Dikin od kojeg nam je ostao dragocjen zapis o Loli:

»Lola je bio crnomanjast, neumoran mlad čovjek četvrtastog snažnog lica i neposlušne guste kose. Inteligencija mu je bila blistava, a iskustvo — u odnosu na godine — vanredno široko. Bio je predstavnik beogradskih studenata na Svjetskom omladinskom kongresu u Parizu, koji je organizirala 1937. godine Kominternu, i tada je uspostavio brojne međunarodne veze. Govorio je besprijekorno francuski, bio je vatren diskutant, brzo je shvatao probleme, a u svojim gledištima ostajao nepokolebljiv... Njegovu samouvjerenu krutost pogleda ublažavao je njegov šarm. Imao je čelične živce i volju, a opasne zadatke koje je izvršavao preživljavao je vedro. Osjećao sam poštovanje i naklonost prema njemu...«

158

Lola je imao brata Juricu, darovitog mladog slikara, rukovodioca SKOJ-a u 4. proleterskoj brigadi. U jesen 1943. godine poginuo je u Crnoj Gori. Posljednje Lolino pismo odnosi se na Juricu: pisano je 24. novembra 1943. Tada je Lola već bio određen za šefa naše vojne misije, koja je trebala ići u Kairo. Netko će kasnije zapisati: »najspecijalniji zadaci, najspecijalnijim ličnostima!« Trebalo je da misija otputuje avionom s Glamočkog polja. Prije polaska drugovi su mu javili o Jurichinoj pogibiji. Tada je ocu dr Ivanu Ribaru napisao pismo: »Našeg dragog, dobrog Jurice nema više. Pao je, kao i toliki drugi u borbi za slobodu domovine...« Citiram to pismo, jer se u njemu otkriva cjelovita ličnost sekretara SKOJ-a, ali — ujedno — ono je i ilustracija osjećanja svih skojevaca, svih žrtava, sve one strašne trpnje u kojoj ni za trenutak nije nestajalo revolucionarnog optimizma:

»Riječi su suvišne, dragi moj tata — riječi ne mogu izraziti svu težinu udarca koji nas je zadesio. Volio beh, stotinu puta, i radi njega koji je bio bolji od mene, i radi svih nas, da sam ja pao na njegovom mjestu. Ali — eto, dogodilo se drugačije.

Nikad ova rana neće zacijeliti. Ja sam samo godinu dana poslije moje Slobode (Trajković, Lolina zaručnica — op. red.) izgubio brata — dva bića koja sam toliko volio i koja su tek bila na pragu života. Ali znam kako je tek tebi — tebi, dragi tata, koji si izgubio sina, našeg mezimca.

Nemoj plakati, ne daj se, tata! Naš Jurica nije pao sam — on je, za vječna vremena, dio one plejade sinova ove zemlje koji su, dajući život za nju stvorili njenu čistu slavu, njenu besmrtnost. Njegova krv traži osvetu; njegova žrtva nas obavezuje da dovršimo djelo! Ne radi se više o ličnoj sreći — radi se o obavezi, o obavezi prema našim mrtvima, o obavezi prema živima. Izvršiti tu obavezu, živeti i vršiti svoju dužnost — to je naše.

Oprosti što sve ovo pišem. Ja znam da ti to znaš... Ostani miran, sposoban da do kraja izvršimo svoju dužnost, tata! Naš dragi Jurica to traži od tebe! Pomisli kolika bi bila njegova žalost kada bi doznao da svojim držanjem, muškim i tvrdim, nismo bili dostojni njega! Biti slab — to bi značilo izdati njega i njegovu žrtvu!

159

Mi svi — i ja, danas naročito — naša zemlja za koju je umro naš Jurica, trebamo te još, trebamo tvoje misli, tvoj rad, tvoje zdravlje, tvoj život, dragi tata!

Moja Sloboda, onako mala i nježna, pošla je u smrt kao na šetnju, s osmijehom koji je uvijek bio njezin. Naš Jurica, prošao kroz sto okršaja, pao je kao ratnik. Svjesno, mirno, vedro — kako je i živio. Nikada, ni za čas, to ne smijemo zaboraviti. Domovina neće!

Jurica nije mrtav! On živi u srcima naših naroda, on živi dalje u nama... Teško mi je, tata. Teško mi je što nisam s tobom... Ali ti nisi sam — ti si danas otac ne samo moj, već hiljada mladića kao što je bio naš dragi, drugova s kojima je živio i koje je volio. Voli ih i ti, još više no danas! I znaj da oni svi dijele naš bol, da smo jedno s drugovima koji su s nama. Divno je imati takvu porodicu!

To je naš put — put naše dužnosti i volje, put našeg Jurice.

Budi jak, dragi tata... Znaj — da ću učiniti sve da svojim životom, radom i ljubavlju, bar djelimično naknadim tebi i našoj dragoj mami ovu veliku bol, sada kad ostajem tvoj jedini sin... Budimo dostojni našeg mezimca, dragi tata!»

Tri dana poslije pisanja ovoga pisma i sekretar SKOJ-a je poginuo: 27. novembra 1943. na Glamočkom polju, u trenutku kad je ulazio u avion, koji ga je trebao odvesti k saveznicima.

Tako je SKOJ u trenutku kad je oko 650.000 okupatorsko-kvislinških vojnika bjesomučno nasrtalo na naših 9 korpusa, 27 divizija, 20 samostalnih bataljona i 99 partizanskih odreda na tek djelomično spojenoj slobodnoj teritoriji od 130.000 km kvadratnih — ostao bez svog najomiljenijeg sekretara. Lola je nepunih šest godina rukovodio organizacijom mladih komunista — od malobrojne organizacije »zatvorene u prkosne ali neotporne kule ultraradikalističkog levičarstva« stvorio je organizaciju koja je prerasla koncepciju partije kao doktrinarne sekte i razrasla se u organizaciju omladinskih masa, osposobljena — na putu Partije koju je organizirao Josip Broz — da »razumije uslove, tok i opće rezultate proleterskog pokreta«.

U vrijeme smrti sekretara CK SKOJ-a, koji je SKOJ predstavljao i u Politbirou CK KPJ, Ive Lole Ribara, skojevska organizacija je imala preko 45.000 članova od kojih je pola bilo u vojnim jedinicama, a druga polovica je djelovala u pozadini, na slobodnom i neslobodnom teritoriju. Skojevcu su i dalje bili srž vojne snage narodnooslobodilačkog rata. Nekoliko primjera — i to iz brigada koje nisu bile proleterske, već mahom seljačkog sastava: 1. banijska brigada je imala 286 omladinaca — 182 člana SKOJ-a, 2. primorsko-goranska — 540 omladinaca — 274 skojevca, 5. dalmatinska — 413 omladinaca — 238 skojevaca, 1. vojvođanska 632 omladinaca — 406 skojevaca... A u 1. proleterskoj, našoj prvoj

brigadi, 10. novembra 1943. godine gotovo svi omladinci su bili članovi SKOJ-a — njih 433.

Skojevci u partizanskim jedinicama su stalno organizirali takmičenja — međusobna, četna, bataljonska, brigadna i divizijska, kao što su to činile i skojevske organizacije u pozadini — u bitkama za sjetvu i ljetinu, u prikupljanju hrane, u organiziranju omladinskih radnih brigada, u pomoći narodnoj vlasti, u izborima za NOO, u kulturnoj djelatnosti... A najveća želja svakog skojevca u jedinici, bila je želja za proleterskim zvanjem. »Kad nam je drug Tito s obzirom na osobitu upornost i udarnu sposobnost u borbi protiv okupatora i svih neprijatelja naroda dao naziv proleterske divizije 19. marta 1944. godine, svima nama, a posebno skojevcima (svaki treći borac naše 6. divizije bio je skojevac) ovo najviše zvanje koje je jedna partizanska jedinica mogla dobiti, toliko je ulilo samopouzdanja, da više naprosto ni jednu bitku nije bilo moguće izgubiti« — zapisao je komesar jedne od brigada 6. divizije, Milan Pavičić.

Zima 1943/44. godine bila je na jugoslavenskom ratištu vanredno teška. Njemačka 2. armija je sve učinila da razbije vojnu snagu narodnooslobodilačkog pokreta. Neuspješno, kao i do tada. Tada je i jedan od Hitlerovih organizatora zločina kao sistema, Himler, esesovskim oficirima morao priznati kako mu je žao što je »vođa partizana... naš protivnik« i da je Tito »zaista zaslužio titulu maršala«. Ujedno je obećao: »Kad ga uhvatimo, smazat ćemo ga na licu mjesta, budite u to sigurni!«

Sjedište Vrhovnog štaba, CK KPJ, CK SKOJ-a, AVNOJ-a i mnogih drugih foruma tada je bilo u Drvaru. Tu je od 2. do 4. maja 1944. godine održan II kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije. Kongres je bio zakazan još u septembru — za januar 1944, ali ga je bilo nemoguće održati zbog snažnih zimskih operacija na čitavom jugoslavenskom ratištu. Na II kongres je uspjelo doći 816 delegata. Mnogi su se stotine kilometara probijali preko djelomično oslobođenih, ili neoslobođenih teritorija. Samo

delegati iz Makedonije zbog velike proljetne ofanzive njemačko-bugarskih snaga nisu uspjeli da se probija do Drvara.

U čast Kongresa, tokom osam mjesecnih priprema, širom zemlje, na slobodnom i neslobodnom teritoriju, bila su organizirana bezbrojna omladinska takmičenja: u jedinicama na bojištima, u okupiranim gradovima, na žitnim poljima, u pomoći pozadine frontu, o organiziranju države narodnooslobodilačkih odbora... Najviše uspjeha imala je omladina okruga Lika: delegat te omladine, Milica Dubajić-Damjanović primila je na Kongresu zastavicu »najbolje omladinske organizacije«. Kakva je bila ta omladina, u Lici, svjedoči i srbijanski proleter, Živan Dimitrijević, koji je neko vrijeme bio politički rukovodilac u ličkim partizanskim jedinicama:

162

»... U surovoj i neprekidnoj borbi, svi borci, uglavnom omladinci, bili su spremni da se žrtvuju do krajnjih granica. Ja sam mogao da shvatim požrtvovanje odraslih, onih kojima se moglo objasniti da je naša borba jedini izlaz i spas u opštoj nesreći koja je zemlju zadesila. Ali mi je bilo čudno kako su to i djeca prihvatila, kako su se i ona ponašala kao odrasli... Prilikom napada na Gračac, štab brigade se nalazio u selu Tupale. Izjutra, dok smo čekali da dođu kuriri s izvještajima iz bataljona, k nama je došao dečak od svojih dvanaest godina. Izgledao je mlađi i nekako kržljav, jer su ratne nedaće na njemu ostavile vidne tragove. Tražio je komesara brigade. Pokazali smo mu Milana Bastu.

— Odakle si ti, mali — upitao ga je Basta.

— Odavde, iz Tupala.

— Pa što si došao, što tražiš od nas?

— Da me primite u brigadu — dočekao je dečak kao zapeta puška.

— Koga da primimo? Tebe?

— Jest, mene.

— A koliko ti je godina?

— Četrnaest.

— Ma kakvih četrnaest! Nemaš ti ni punih deset, mali si ti za vojsku.

— Ali ja sam utekao od kuće, druže komesare, i više se neću vraćati.

— Nego gde ćeš?

— Za vama, ako me ne primite s vama.

— Dobro, primi ćemo te — reče mu komesar — ako pravo kažeš koliko ti je godina i što te je nateralo da bežiš od kuće...

— Imam dvanaest godina i najstariji sam u mom selu. Svi mi kažu da bih i ja bio u partizanima kad bih nešto valjao. Ja mislim da valjam i da sam dorastao za vojsku.

Dečak je rekao istinu. Tupale su bile jedno od onih sela u Lici iz kojih su svi muškarci stariji od 12 godina bili u partizanima. Ostali su samo maloletnici na koje se selo u svemu oslanjalo. Obavljali su čak i vojničke dužnosti koje bi se pod normalnim uslovima mogle poveriti samo odraslima... Omladinska organizacija Divosela je imala 10—15 dečaka koji su se danonoćno smenjivali na mrtvoj straži. S oružjem, naravno... Uz hrabrost ove rano stasale dece, nas je iznenađivala hladnokrvnost s kojom su gledali i podnosili paljenje svojih domova:

— Banda ne može uništiti, koliko mi možemo podići i popraviti!

U požrtvovanju te dece kojoj je rat zgazio i uništio detinjstvo, ima izvesne tragike. Ali i veličine, razume se...«

Jugoslavensko ratište 1944. godine je, i u savezničkim i u njemačkim planovima, od izvanrednog značenja. Titove snage — oko 350.000 boraca — bile su svrstane u 39 divizija i više samostalnih brigada i odreda. Te snage: to je bila mladost Jugoslavije, a narod koji ima takvu omladinu — govorio je Tito u Drvaru 1944. godine — »ne treba da se boji za svoju budućnost«. U strahovito napornim zimskim operacijama, razvlačeći borbenim dejstvima protivničke snage koje su bile u ofanzivi, a na drugim bojištima, gdje nije bilo neprijateljske ofanzive organizirajući stalnu partizansku ofanzivu, jedinice NOV i PO Jugoslavije su proljeće 1944. godine dočekale i brojnije i snažnije. Nijemci su izbili na ja-

dransku obalu — njihovih trinaest divizija, ojačane kvislinškim snagama razorile su mnoga naselja i narod sa slobodne teritorije potisnule u besputne planine zavezane snijegom (omladina je u organizaciji zbjegova izvršila bezbroj pothvata, borbenih i organizatorskih), ali kao ni u prethodnim ofanzivama nisu odnos snaga izmijenili u svoju korist. Već u proljeće operativna sposobnost jedinica NOV je naglo porasla, kao i njihov broj. Tada se u Makedoniji borilo pet partizanskih brigada, u Srbiji je bilo pet naših divizija i jedna brigada, u Vojvodini su ratovala tri brigade Glavnog štaba Vojvodine, u Crnoj Gori i Sandžaku bio je čitav korpus NOVJ, u Bosni tri, a u Hrvatskoj pet korpusa. U Sloveniji su pod komandom GŠ Slovenije bila dva korpusa, jedna samostalna divizija i dvije brigade, a u Istri — dvije brigade. Svojim ofanzivnim operacijama jedinice NOV su na jugoslavenskom ratištu vezivale ogromne njemačko-kvaslinške snage i tako osiguravale brži prodor armija južnog krila Crvene armije, slabljenje fronta u Italiji i u zapadnoj Evropi, gdje je u julu konačno otvoren »drugi front« iskrčavanjem Ajzenhauerovih armija u Francuskoj.

Sve to vrijeme, uz oružanu bitku, bila se bitka i na međunarodnom planu za priznavanje nove Jugoslavije. U Drvaru se tada nalazila angloamerička vojna misija, koja je stigla još 1943, a 24. februara 1944. doputovala je i sovjetska vojna misija u kojoj je bila i jedna Zagrepčanka, nekadašnja skojevka, prva supruga sekretara pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Srbiju 1927. godine, Otokara Keršovanija, Nana Šilović. A Titova Jugoslavija je još od 1943. imala svoje baze u južnoj Italiji i vojne misije kod saveznika. Savezničke novine su tada u Drvaru i u partizanskim jedinicama imale svoje izvjestitelje. Sa zapada su sve češća priznanja:

»Nikad u historiji nijedan narod nije pokazao veću spremnost da pogine za svoje ideale nego što su to učinili hrabri jugoslavenski partizani!«

Ili:

»Titova zemlja, Jugoslavija, nikad se ne smije zaboraviti, jer je ona bila jedini otok slobode u Hitlerovoj Evropi. Danas je ona laboratorij u kojem se snage Evrope budućnosti sukobljavaju sa snagama prošlosti«.

Takvi su bili odnosi snaga u vrijeme II kongresa jugoslavenske antifašističke omladine. U glavnom gradu nove Jugoslavije, u Drvaru, živjelo se neviđeno dinamično. Osim najviših rukovodstava vojske i nove države, Partije i SKOJ-a, u Drvaru je bila i oficirska i partijska škola, razni kursevi, a Kazalište narodnog oslobođenja je svakodnevno davalo predstave. Prikazivani su sovjetski i anglo-američki filmovi. Mnogi delegati omladinskog kongresa su upravo u Drvaru prvi put vidjeli žive slike na ekranu.

Na Kongres je stiglo 816 delegata. Sve delegacije nisu prispjele u sastavu u kakvom su krenule: na putu, u okršajima, imale su i gubitaka, jer — govorio je Tito delegatima, čestitajući im na herojskom putovanju — »vi niste došli željeznicama i u vagonima, ni raznim drugim prometnim sredstvima, već ste pješice preko naših velikih brda i dolina, preko kojih su se naši partizanski odredi i brigade probijali kroz neprijateljske obruče, našli svoj put u ovaj grad«.

165

Kongres je održan u obnovljenoj hali porušene drvarske tvornice celuloze. Hala je bila podešena za kongres, zidovi su bili prekriveni padobranskom svilom, na ulazu naše i savezničke zastave, na pročelju slike druga Tita i drugih vođa antifašističke koalicije...

Omladinskom kongresu, kao i prije šesnaest mjeseci prethodnom, prisustvovao je drug Tito i brojni rukovodioci Partije, AVNOJ-a i NOV. Jedan od prisutnih, Rodoljub Čolaković, ostavio nam je zapis o svojim dojmovima:

»Kongres je trajao četiri dana, a završen je izložbom fotografskog materijala i štampe na kojoj je omladina bar jednim dijelom prikazala svoje učešće u oslobodilačkoj borbi naših naroda... Svaki dan sam odlazio na Kongres i pažljivo pratio njegov rad... Jedne

noći vraćam se s Kongresa s Tošom Vujasi-
novićem. Odjednom će Toša reći:

— Ovaj, nikako ne znam da ti objasnim
možda su mi nervi popustili, ali nekoliko pu-
ta za vrijeme govora delegata grlo mi se ste-
glo na plač...

Nije on bio jedini koga su govori tih
mladića i djevojaka potresli do suza.

Predstavnike omladine »koja se već tri
godine herojski bori protiv najvećeg neprija-
telja našeg naroda, protiv njemačko-fašistič-
kog osvajača« Vrhovni komandant i generalni
sekretar KPJ drug Tito je pozdravio čestitka-
ma upućenim »čitavoj rodoljubivoj omladini«,
zahvalnošću i priznanjem »za herojsko drža-
nje kako na frontu, tako i u pozadini, kako
s puškom, tako i s lopatom u ruci«. Govorio
je:

166

»Vaš historijski kongres... nije samo
smotra postignutog jedinstva i bratstva, u či-
jem ste širenju i jačanju vi prednjačili u ovoj
borbi. Ovaj kongres treba da bude i mobiliza-
cija svih onih koji stoje po strani ili su zave-
deni od okupatora... Vi ste se prvi odazvali
borbi za slobodu i nezavisnost naših naroda i,
tako mladi, izdržali tri teške godine rata...
Vi ste u našu vojsku unijeli pjesmu, duh ve-
selosti, prezir prema smrti i svim teškoća-
ma... Možemo smjelo gledati budućnosti u
oči i vedro joj ići u susret... Nikad više neće-
mo dozvoliti da se pojedinci koriste džinov-
skom borbom naroda. Mi ćemo našu kuću
provjetriti tako, da zauvijek nestane onog
smrada koji ne smije kužiti našu zajedničku
kuću — slobodnu, federativnu Jugoslaviju...«

Dvanaest mjeseci prije konačne pobjede,
Tito je govorio o budućnosti zajedništva, o
mobilizaciji mlade generacije »za izgradnju
jedne nove, srećnije, slobodne, ljepše buduć-
nosti naše države u kojoj će svi narodi imati
svoja prava a omladina i sve mogućnosti da
se posveti svemu onome čemu teži«. Taj zada-
tak, »izgradnja nove, federativne Jugoslavije«,
po drvarskoj ocieni Josipa Broza, »nije ništa
lakši od stvaranja naše herojske Narodnooslo-
bodilačke vojske«.

Titov govor delegatima II kongresa USAOJ-a, Kongres je usvojio kao svoj program. A jedna od najljepših manifestacija Kongresa, zanosna i duboko ljudski potresna, bila je omladinska zakletva Maršalu. Tekst zakletve završava riječima:

»Za delo i život druga Tita stoji čitava omladina Jugoslavije — kao jedan borac!«

Referate na Kongresu su podnijeli: Slavko Komar (»Omladina u stvaranju Demokratske Federativne Jugoslavije«), Brana Petrović (»Udio omladine u oslobodilačkom ratu Jugoslavije«) i Rato Dugonjić (»Jedinstvo omladine u borbi protiv okupatora — prvi i najvažniji zadatak«). U završnom dijelu rada, Kongres je izglasao proglase omladini Jugoslavije i čitavoj slobodoljubivoj omladini svijeta, a ujedno je odgovorio i na brojne borbene pozdrave iz inozemstva. Također je donio i odluku o upućivanju predstavnika USAOJ-a u Svjetsko omladinsko vijeće u Londonu, a na kraju je izabrao i Centralni odbor USAOJ-a (50 članova) sa Sekretarijatom na čelu. Novi sekretar CK SKOJ-a je Rato Dugonjić.

Samo tri nedjelje poslije Kongresa, i neki kongresni delegati, a naročito sva drvarska omladina, kao i skojevci iz jedinica raspoređenih oko Drvara, pokazali su odanost zakletvi Kongresa maršalu Jugoslavije — svojim često opisivanim herojstvom u razbijanju nacističkog desanta na Drvar. Najprije zapis o skojevcu narodnom heroju Dacini Majstoroviću — sjećanje komandanta VI proleterske divizije Đoke Jovanića:

»Dok smo jurili preko Vrtoča pritrčao mi je jedan borac, gotovo kostur, tražio neko oružje, bombe prije svega, da bi i on mogao učestvovati u borbi. Videći ga onako blijedog mršavog, a pošto smo jurili ka Drvaru i sva nam je misao bila tamo, rekao sam mu da se vrati u ambulantu odakle je došao... Bio je to jedan od vođa tzv. »jurišnih trojki« koje su se probijale u neprijateljske garnizone ili na komunikacijama postavljale zasjede... Iscrpljen, ležao je u ambulanti u Bastasima. Kad je čuo za desant pobjegao je iz ambulan-

te... Nije me poslušao i nije otišao u ambulantu. Uzeo je od nekoga bombe, i gle: eno ga puže kraj ceste prema komandi područja u Drvaru, sam, ispred našeg streljačkog stroja. Štiti ga komandir Štabne čete Jovica Balać puškomitraljezom. A Dacina kao zmija puže pravo prema njemačkom »šarcu«, koji je zaustavio naš streljački stroj. Sve su oči uprte u Dacinu... Već je pred Komandom područja. Jedna i druga bomba padaju tik uz »šarac«. Tada se Dacina diže prav i visok, preskače kamenje i zid koji ga dijeli od Nijemaca i istog momenta njemački »šarac« tuče Nijemce: sad je Dacina zamijenio mrtvog njemačkog mitraljesca i otvorio prolaz našem streljačkom stroju...»

Drugi primjer: skojevsko rukovodstvo Drvara, odlikovano ordenom narodnog heroja; zapis iz zbornika »Narodni heroji Jugoslavije«:

»U borbama za vrijeme fašističkog desanta na Drvar, 25. maja 1944. godine, herojski su pali svi članovi Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar: Duško Bursać, Duško Bajić, Ljubo Bosnić. Razija Omanović, Zora Zeljković, Savica Solomun. Naistariji je imao 22 godine. To je jedinstveni slučaj da, gotovo istog dana, na jednom mestu, boreći se, izgine celokupno rukovodstvo jedne organizacije.

Duško Bursać, politički sekretar OK, rođen je u Kamenici. Stolar, predratni skojevac, u ustanak krenuo sa sestrom, legendarnom Marijom, prvom ženom Jugoslavije proglašenom narodnim herojem...

Duško Bajić iz sela Šipovljana, zaseok Nagrađe, završio tri razreda građanske škole, sekretar brigadnog skoja u Desetoj krajiškoj, organizacioni sekretar OK.

Ljubo Bosnić, iz Vrtoča, iz partizanske porodice koja je dala narodnog heroja, Ljubinog brata Rajka; završio tri razreda građanske škole; skojevac od svoje četrnaeste godine, a od sedamnaeste član KPJ, poginuo u dvadesetoj.

Razija Omanović, rođena u Cazinu, rasla u Sarajevu, gimnazijalka. U ilegalnom radu obavljala složene i teške zadatke.

Zora Zeljković, iz Palučaka kod Martinbroda, seoska djevojka koja je završila skojevski kurs u Podgrmeču.

Savica Solomun, iz Janjila kod Bosanskog Petrovca, završio krojački zanat u Beogradu.

Sa oduševljenjem su ove djevojke i mladići prilazili svakom poslu. A omladina je u to vrijeme imala izuzetno važne zadatke. U neprekidnom međusobnom takmičenju omladina okruga Drvara, na čelu s Okružnim komitetom SKOJ-a, dala je izvanredan doprinos narodnooslobodilačkoj borbi. Pod neprijateljskim mecima obrađivala je polja, žela žito, prenosila ga na leđima u skloništa, prekopavala ceste i kidala pruge, po buri, snijegu i mećavi nosila ranjenike. Sve je to činila uz pjesmu, koja im je bila vjerni pratilac i u najtežim okolnostima. Sve su to dokazi beskrajne ljubavi drvarske omladine prema NOB, prema slobodi koju je ona nosila, prema novoj državi koja se gradila.

S posebnom radošću članovi OK SKOJ-a pripremali su se, u proljeće 1944. godine, za proslavu 25. maja, rođendana druga Tita. Djevojke i mladići Drvara s ljubavlju su uređivali svoj oslobođeni grad. Dan uoči Titovog rođendana ulice su bile očišćene, mnogi plakati napisani i izlijepljeni. Članovi OK starali su se da bude sve u najboljem redu. Kad je osvanuo 25. maj, oni su, rano ujutro, u šljiviku pored kuće Milenka Sekulića, gdje je bilo sjedište Komiteta, imali kratak sastanak koji su prekinule eksplozije bombi. Potrčali su u zgradu da uzmu oružje. Čim je bombardovanje prestalo, spustili su se padobrancima. Pali su s obe strane glavne ulice. Opkolili su naselje u središtu grada, gdje se nalazila zgrada Komiteta. Svi članovi OK SKOJ-a bili su opkoljeni.

Nijemci nisu mogli lako da osvoje sjedište OK. Skojevci su hrabro pružali otpor nadmoćnijem neprijatelju. Vođena je ogorčena

borba. Rafali su obasipali zgradu, a Nijemci su prilazili i kroz prozore ubacivali bombe. Skojevcu su ih hvatali i bacali natrag i njima ubijali Nijemce. Zalihe municije bile su sve manje. Neki su već bili ranjeni. Situacija je bila bezizlazna. Ali, otpor nije prestajao. Prošla su tako dva sata natčovječanske borbe. Sjedište OK bilo je jedno od najjačih partizanskih uporišta u gradu.

Skojevcu su se borili do posljednjeg metka. U neravnopravnoj borbi tu su herojski pali Duško Bursać, Duško Bajić, Raziya Omanović i Savica Solomun.

Zora Zeljković i Ljubo Bosnić, kad su vidjeli da su im drugovi poginuli, pokušali su da se probiju iz njemačke opsade. Zoru su ranili i odmah zarobili. Odveli su je na Šobića groblje, gdje je već bilo mnogo zarobljenih žena, djece, starih ljudi. Ispitivali su Zoru, zverski je mučili, ali ona im ništa nije rekla. Odgovorila je samo na pitanje: ko je to bio u zgradi koja je tako dugo odoljevala napadima. Rekla je prkosno: 'Gadovi, s vama su se borili članovi Okružnog komiteta Komunističke omladine!' Ogorčeni, Nijemci su je ubili, skinuli su s nje odjeću i bacili je nagu pored puta.

Ljubo Bosnić je, iako teško ranjen, puzeći preko njiva, uspeo da se provuče do Unca, da prepliva reku i dovuče se do kuće Miće Dodiga. Mićo i njegova žena Mika videli su ga iz šumarka iznad kuće u koji su se bili sklonili. Uneli su ga u kuću i previli mu rane. Ljubo je tu proveo noć. Mika ga je negovala. Ujutro je naišla grupa esesovaca. Oboje su zatvorili u kuću i zapalili je. Iz plamena izvila se Ljubina pesma:

*Ako sutra u borbi poginem,
pored mene ti ćeš, puško, stat'.
Puško moja ti nastavi borbu,
sve dok god se ne završi rat...«*

Treći primjer, među bezbrojnim primjerima: šesnaestogodišnja Milka Bosnić, narodni heroj:

U pomoć napadnutom Drvaru krenuo je iz Bastasa i jedan naš tenkovski vod. Jedan

tenk se odmah pokvario, a drugi se probio do Drvara. U gradu je nanosio Nijemcima znatne gubitke, sve dok se neki esesovac nije dosjetio i na tenk bacio čebe. Tenk je stao: odvažni tenkista više nije imao orijentira. Vrtio se u krugu, nemoćan da išta učini. Tada je odnekud doletjela Milka Bosnić. U hipu je skočila na tenk i odbacila čebe. Tenk je ponovo postao ubojit. Ali šesnaestogodišnja skojevka nije mogla pobjeći. Nijemci su se na nju bacili kao razjarene zvijeri i trenutak kasnije sasjekli je rafalima...

Od razbijanja njemačkog desanta u Drvaru, 25. maja 1944. do konačne pobjede, do 15. maja 1945, bilo je još mnogo primjera sličnih Dacini Majstoroviću ili Milki Bosnić. Tokom 1944. godine, uza sve brojne žrtve, SKOJ je stalno rastao: do kraja 1944. bilo je u skojevskim organizacijama 83.200 omladinaca i omladinki, a u USAOJ-u 827.000:

Hrvatska	300.000
Srbija	150.000
Bosna i Hercegovina	120.000
Vojvodina	70.000
Slovenija	60.000
Crna Gora	50.000
Makedonija	50.000
Sandžak	15.000
Kosovo i Metohija	12.000

171

Najsnažnije skojevske organizacije djelovale su 1944. godine u Hrvatskoj (25.000 članova), Srbiji (18.000) i Bosni i Hercegovini (15.000).

U jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, koja je 1. januara 1945. godine već imala tri armije i brojne snage u zaleđu neprijatelja na bosanskom, dalmatinskom, slavonskom i slovenskom ratištu, borilo se 650.000 boraca. I tad je u odredima, samostalnim brigadama, korpusima i armijama bilo najviše omladine. Brigade su u to vrijeme imale oko 1500 do 2000 boraca: od četvorice, samo jedan nije bio omladinac. Nekoliko primjera:

1. proleterska je imala 1522 omladinca, među njima 493 skojevca;

2. proleterska — 1210 omladinaca, 250 skojevaca;
3. krajiška proleterska — 1210 omladinaca, 399 skojevaca;
4. proleterska crnogorska — 1622 omladinaca, 489 skojevaca...

U jedinicama NOV i POJ krajem 1944. godine (tada smo imali 49 partizanskih odreda, 209 pješadijskih brigada, 16 artiljerijskih, 3 inženjerijske, 1 tenkovsku i 1 konjičku, 37 pješadijskih divizija i 2 vazduhoplovne, 2 grupe ranga divizija, 1 korpusnu grupu, 12 korpusa, 3 armije, 12 vojnih škola, mornaricu i 2 divizije stranih nacionalnosti) bilo je na teritoriji Hrvatske 15.000 članova SKOJ-a, na teritoriji Srbije 7000, u Sloveniji 6000, u Crnoj Gori 2400, Makedoniji 3000, Bosni i Hercegovini 5000, Vojvodini 2300, Sandžaku 900. Kosovu i Metohiji 1000, u 1. armiji NOV 10.000 i u Mornarici 1096. Oko 450.000 boraca mlađih od 25 godina bilo je početkom 1945. u NOV Jugoslavije. U završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, među 800.000 boraca, bilo ih je oko 650.000 mlađih od 25 godina. Ta ogromna brojčana premoć omladine u vojnim snagama narodnooslobodilačkog pokreta izražena je i u starješinskom sastavu: 53 posto starješina Jugoslovenske armije u maju 1945. godine bili su mlađi od 26 godina. Ali postotak je — ako računamo dob starješina u vrijeme njihovog dolaska u partizane, 1941. i 1942. godine — još veći; trebalo bi ga povećati još barem za 15 postotaka, jer je 1945. godine 15,7 posto starješina imalo 27,28 i 29 godina.

U vrijeme ustaničkih dana, ljeta 1941. godine, onda kad su komunisti i skojevci (svaki drugi skojevac je bio poslan u odrede) osnivali partizanske odrede sa zadatkom da ti odredi »moraju neumorno razvijati otpor naroda, dižući narodne ustanke« stavljaajući se »na čelo tih ustanaka kao borbeno jezgro«, u Savezu komunističke omladine Jugoslavije bilo je oko 35.000 članova. A u danima pobjede — bilo ih je u komunističkoj omladini 150.000. Pri tome nikad ne smije biti zaboravljeno: od

1941. do 1945. poginulo je oko 100.000 članova Saveza komunističke omladine. To bi značilo da je u SKOJ-u za vrijeme rata bilo oko 250.000 članova. No, ni to nije sve, jer ogroman broj ih je bio primljen u Komunističku partiju: barem 150.000.

Ujedinjeni savez antifašističke omladine, mlada generacija koju je organizirala i vodila komunistička omladina, iz rata je izašao sa milijun i petsto hiljada članova.

Pola godine prije oslobođenja, na Prvom kongresu antifašističke omladine Srbije, Tito je još jednom izrazio svoje divljenje herojstvu omladine («Pjesma se orila u jeku borbe i u najtežim časovima našim») i njenom masovnom učešću u borbi:

»Kad bez mobilizacije, dobrovoljno, djeca od dvanaest, četrnaest, petnaest i šesnaest godina idu u borbu, znajući da će u njoj poginuti — onda je to više nego dug prema domovini, onda je to natčovječanski heroizam mladih ljudi koji žrtvuju sebe, iako još nisu pravo ni stupili u život — da bi buduća pokoljenja bila srećna.«

MLADOST
REVOLUCIONARNOG STVARALAŠTVA
(1946—1978)

174

Jugoslavija je iz rata izašla kao organizirana nova država s već izbornim međunarodnim priznanjem. Međutim, ni to priznanje, ni ogroman prilog Jugoslavije pobjedi sila antifašističke koalicije u drugom svjetskom ratu, nije značio blagotvornu suradnju nezavisne Jugoslavije s nezavisnim državama pobjednicama. Pritisak, u raznim oblicima obnavljan u ratu, prerastao je 1945. godine u učestale provokacije sa Zapada, koji je primio i osigurao odbjegle ustaše i četnike. Pritisak Istoka je u nevidljivim razmjerama, s ogromnim posljedicama, izbio 1948. godine, ali to ne znači da je tek tad počeo. A Jugoslavija je bila i gladna, i gola, i bez puteva, i bez željezničke mreže, i bez tvornica, i bez ikakve tehničke opreme, »spremna surađivati sa savezničkim snagama«, ali — govorio je Maršal Jugoslavije 19. maja 1945. godine — »ne može dopustiti da bude ponižena i da se izigravaju njena prava«.

U potpunoj nemaštini, ipak je gordo koračala nova Jugoslavija.

Omladina je opet trebala ponijeti osnovni teret stvaranja novoga. »Kao što smo se mi 1941. godine — u nejednakoj borbi — oslonili na omladinu i nismo pogriješili i uspjeli smo, tako se i sad oslanjamo na omladinu i uvjeren sam da ćemo uspijeti«, govorio je Tito u oslobođenom Beogradu novembra 1944. »Računamo na vas«, s beskrajnom vjerom govorio je plejadi mladih, »da ćete biti svuda — gdje je najteže i gdje ćemo vas zvati. Vi ste naša nova armija, armija rada, koja će stvoriti sebi i budućim pokoljenjima bolju i srećniju budućnost.«

Budućnost je počela s 822.237 razorenih zgrada, s tri i pol milijuna ljudi bez krova nad glavom, s 829.000 uništenih seoskih domaćinstava, samo sa 461.000 ljudi u radnom odnosu. Ono malo predratne industrije koja je zapošljavala oko 700.000 radnika 1939. godine, bilo je gotovo 40 posto uništeno. Živjelo se mnogo teže nego 1939, kad je nacionalni dohodak po stanovniku iznosio 60 dolara, 40 dolara niže od gornje granice nerazvijenosti. Ali budućnost, silovita u organiziranom elanu mladih pokoljenja mlade domovine socijalizma, nije prezala ni pred razorenim gradovima, ni pred srušenim tvornicama, ni pred pokidanim saobraćajnicama, ni pred nepismenošću... »Nova armija, armija rada«, omladina Jugoslavije svom silinom, herojski kao i u ratu, zakoračila je u budućnost: stotine hiljada omladinaca, svrstanih u radne brigade, grade popaljena sela, obnavljaju gradove, utemeljuju nove tvornice, oru polja, sjeku šume, grade mostove... I, istovremeno, biju političku bitku za novu Jugoslaviju.

U Jedinistvenom narodnooslobodilačkom frontu Jugoslavije (JNOFJ) osnovna snaga bila je omladina. Na I kongresu te milionske organizacije, koji je održan od 5. do 7. augusta 1945. godine, utvrđeno je da su od trojice njenih članova — dvojica mlađa od 26 godina. A sličan sastav je bio i u Partiji: od 141.000 članova KPJ mlađih od 26 godina bilo je

89.102. U narodnoj vlasti također: među 43.512 odbornika i članova različitih predstavničkih tijela — 31.703 su bili omladinci. Snaga USAOJ-a se očitovala i u prvim izborima u slobodnoj Jugoslaviji, 11. novembra 1945: samo 5 posto omladinaca nije izišlo na izbore za Konstituantu.

Radne akcije, s iskustvom iz oslobodilačkog rata, organizirane masovno u svim krajevima zemlje 1945. godine, postaju masovan oblik omladinskog stvaralaštva. Druge godine u slobodi, omladina je gradila 90 kilometara pruge od Brčkog do rudokopa u Banovićima: 62.000 mladića i djevojaka iz svih krajeva zemlje. Kad su već brigade bile na trasi, u Zagrebu je počeo Treći kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije — od 9. do 11. maja 1946. godine. Bio je to vanredno značajan radni dogovor graditeljske omladine »kojoj je teško naći premca« i po onome što je učinila u ratu, i po onome što je činila u oslobođenoj domovini, kad je — govorio je drug Tito na III kongresu — »stala u prve borbene redove za izgradnju zemlje«.

176

Antifašistička omladinska organizacija je na III kongresu uzela novi ime: Narodna omladina Jugoslavije. Kongres je angažiranje mladog pokoljenja odredio u tri osnovna zadatka:

- daljnje jačanje organizacije širenjem i uključivanjem svih mladića i djevojaka;
- obrazovanje u duhu marksizma — lenjinizma;
- najpotpunija mobilizacija u učvršćivanju tekovina revolucije i izgradnji zemlje.

Već do tada, omladina je, po ocjeni druga Tita, samo u prva četiri mjeseca 1946. godine dobrovoljno radila na izgradnji zemlje pet milijuna radnih dana plus milijun i pol radnih dana, koliko je dala Armija. Tito je računao s »ogromnim entuzijazmom za stvaranje i rad«, ali od omladine nije zahtjevao samo »privredne zadatke«, nego je tražio od mladih »i da se usavršavate... da podignemo na viši stepen znanja i kulture građane naše Federativne Narodne Republike Jugoslavije«.

Rad i obrazovanje — to su bila dva osnovna zadatka mlade generacije: oba jednako važna. Tito je tražio stvaranje novih naučnih instituta i najšire mogućnosti »da se vaspitavaju i stvaraju kadrovi koji shvataju duh našeg vremena, za koje stare norme nisu zapreka da preduzimaju i najsmeleje poduhvate u našim privrednim pitanjima«.

Na Trećem kongresu USAOJ-a, kad je mlada generacija graditelja uzela ime Narodna omladina, osnovan je i jedinstveni Međuniverzitetski odbor Narodne studentske omladine, koja je u svoje redove okupila većinu studenata. One je godine u Jugoslaviji bilo oko tri hiljade studenata u 9 viših i visokih škola, a trideset godina kasnije: 139 visokih i viših škola sa 286.000 studenata. U tom razdoblju diplomiralo je 608.000 studenata — upravo onoliko koliko je bilo ljudi u radnom odnosu 1946. godine.

Stvaralaštvo mlade generacije, započeto u prvim radnim akcijama obnove, uslovalo je da se Jugoslavija posljednjih decenija razvijala dinamičnije nego i jedna zemlja svijeta. Značajan podatak: prosječna stopa rasta od 1926. do 1939. godine iznosila je 2,1 posto, a rast društvenog proizvoda manje od 2 posto. Od 1948. do 1977. ukupni društveni proizvod povećan je 6 puta: stopa rasta u prosjeku je iznosila 6,1 posto. Društveni proizvod po stanovniku povećan je od 260 dolara iz 1948. godine na 1360 dolara u 1977. godini. Industrijska proizvodnja imala je prosječnu stopu rasta od 9,5 posto: 1977. industrija je četrnaest puta proizvela više nego 1947. godine. Zaposlenost je prosječno godišnje rasla 4,4 posto. Oko tri milijuna stanovnika je prešlo iz sela u grad. Još jedna paralela: školske 1938/39. godine u osnovnim školama bilo je milijun i pol učenika, u srednjim 200.000, a na višim i visokim 17.000; sad: gotovo 100 posto djece obuhvaćeno je osnovnim obrazovanjem (tri milijuna učenika), milijun ih je u srednjim školama, a 430.000 na fakultetima i višim školama.

Tako je rasla nova Jugoslavija pretvarajući se iz zemlje seljaka usitnjenog posjeda u razvijenu industrijsku zemlju, prvu u svijetu u kojoj su društveni odnosi zasnovani na socijalističkom samoupravljanju s dominantnom ulogom radničke klase.

Komunistička omladina je u tako razvijenoj Jugoslaviji imala svoju zasebnu organizaciju, SKOJ, do 1948. godine. Ali Savez komunističke omladine tad, zapravo, nije likvidiran, nego je proširen uz shvatanje da je masovna organizacija mladih, Narodna omladina »dostojna da bude komunistička omladina«.

U vrijeme održavanja posljednjeg, Četvrtog kongresa, SKOJ je imao 380.000 članova. Kongres je održan od 12. do 14. oktobra 1948. godine, u vrijeme velikih radnih akcija na izgradnji pruge Šamac — Sarajevo i Auto-puta bratstvo-jedinstvo od Beograda do Zagreba (od onda do 1978. godine izgrađeno je i modernizirano 40.000 kilometara cesta i 2665 kilometara željezničke pruge). Na kongresu je 946 delegata predstavljalo 370.000 organiziranih mladih komunista. O njihovoj borbi, o organizacionom razvoju i političkom djelovanju SKOJ-a izvještavao je tadašnji sekretar CK SKOJ-a Milijan Neoričić.

Maršal Jugoslavije, generalni sekretar Partije i predsjednik vlade FNRJ, Josip Broz Tito je na posljednjem kongresu Saveza komunističke omladine predao SKOJ-u Orden narodnog heroja. Tako su, zapravo, svi skojevci, kao cjelina, uz već odlikovanih 700 mladića i djevojaka, koji su za vrijeme rata bili mlađi od 26, koji su 1941. imali manje od 26 godina (55 posto svih narodnih heroja), dobili najveće priznanje za pokazano junaštvo. Savez komunističke omladine je Orden dobio odlukom Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ »na predlog predsjednika vlade«. SKOJ je odlikovan »za herojstvo i upornost ispoljenu u borbi protiv nenarodnih režima stare Jugoslavije, za herojstvo i samopožrtvovanje ispoljeno tokom Narodnooslobodilačke borbe, za herojstvo i nesebično zalaganje u izgradnji naše zemlje«.

Predajući Orden SKOJ-u, drug Tito je rekao da je »to veliko priznanje naših naroda«. Ujedno je izrazio i svoju želju »da komunistička omladina potvrdi još jedanput svojim djelima u redovima Narodne omladine da je dostojna i dalje nositi ideje Marksa, Engelsa i Lenjina«. Isticao je povjesnu odanost SKOJ-a revoluciji u svim periodima svog djelovanja — »uvijek i u najtežim časovima«, pa i onda »kad je bila u pitanju likvidacija frakcionaštva ili borba protiv raznih antipartijskih elemenata«. Komunistički omladinci su »uvijek bili na strani onih snaga u Partiji koje su se borile za čistotu i boljševizaciju naše Partije«.

Svi delegati Četvrtog kongresa su po godinama starosti bili mlađi od SKOJ-a — mahom rođeni u vrijeme žestokih frakcijskih borbi u vrhovima Partije i u vrijeme šestojanuarske diktature. Mnogi među njima su 15. oktobra, slušajući Josipa Broza, prvi put slušali o veličini onih koji su njihovu organizaciju stvarali i vodili:

»Od osnivanja Komunističke partije, u periodu 1919, 1920. i 1921. godine, naši komunistički omladinci pokazali su se kao pravi borci za prava radnog naroda Jugoslavije i, razumije se, samo stanje koje je u to vrijeme bilo u Partiji onemogućavalo je da se revolucionarni polet u našoj mladoj generaciji razvije do pune snage, da dođe do punog izražaja.

U vrijeme borbe za čistotu naše Partije, za likvidaciju frakcionaštva u Partiji 1925, 1926, 1927. i 1928. godine, pa i dalje, komunistički omladinci Jugoslavije borili su se na strani onih partijskih snaga koje su bez obzira na žrtve vodile borbu protiv i lijeve i desne frakcije.

U vrijeme monarhofašističke diktature, kao što je već spomenuto na Petom kongresu KPJ, komunistički omladinci pokazali su sjajne primjere heroizma, jer su se na poziv Partije — ne Partije kao cjeline, nego rukovodstva — iako je taj poziv bio nepravilan, odazvali kao disciplinovani komunisti i ginuli na ulicama i Zagreba i Beograda i drugih gradova naše zemlje zajedno sa članovima Partije. Na

svakom sudskom procesu komunistički omladinci su uvijek sjedili na optuženičkim klupama zajedno sa svojim starijim drugovima, članovima Partije. Komunistički omladinci su išli na dugotrajnu robiju zajedno sa članovima Partije. Komunistički omladinci su na robiji vodili borbu protiv svirepog terora prema zatvorenicima zajedno sa članovima Partije i često prednjačili. Komunistički omladinci su u čitavom periodu do 1941. godine bili uvijek u prvim redovima kada se vodila borba protiv nenarodnih režima. . .«

O ratnom herojstvu delegatima Četvrtog kongresa SKOJ-a nije trebalo govoriti: bili su uglavnom u sastavu te plejade nepokora, generacija onih koji su »na svim bojištima naše zemlje dokazali da su dostojni sinovi našeg naroda, dokazali su da su dostojni da idu pod zastavom Marksa, Engelsa, Lenjina«.

180 Čovjek koji je »omogućio istjerivanje frakcija iz Partije« i stvorio avangardu »koja je radničku klasu osposobljavala i osposobila da preuzme vodeću ulogu u društvu«, koji je »položio temelje trajnog bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima«, pripremio Partiju da vodi oslobodilački rat i postao simbol oslobodilačkog rata u svijetu«, Josip Broz Tito — baš u vanredno teškim danima 1948. godine kad je nesalomljivom voljom marksiste na temelju lenjinskih teza, javivši se »kao parafraza svih naših historijskih varijanata u borbi za vlastitu slobodu, politički nezavisnu bazu, vodio tešku borbu za bolje odnose među socijalističkim zemljama i pokretima — govorio je mladim komunistima:

»Treba da radimo, treba djelima da докажemo što jeste a što nije, a ne da frazama suzbijamo izvjesne laži i klevete uperene protiv nas. To nam nije svojstveno. . . Naša mlada generacija treba da se vaspitava da bude istinoljubiva, da voli pravednost, da stiče svojstva komunista. Svojstva komunista jesu u prvom redu da se služe istinom. Svojstvo svakog komunista jeste da voli pravdu, jer se komunista bori za pravdu u svijetu. Svojstvo komunista treba da bude: da bude uspra-

van, da bude i u ličnom životu na dostojnoj visini, da bude uvijek na svakom mjestu gdje je najteže, da pokaže u svakom velikom naporu primjerom kako treba da se radi, kako treba da se izdrži.«

Kongres je odlučio, izvršavajući stav Petog kongresa KPJ, koji je održan od 21. do 29. jula 1948, da se spoje SKOJ i Narodna omladina. Tito je za to rekao da je »historijska odluka o daljem razvitku mlade generacije Jugoslavije«. Odluka o spajanju je izglasana u »Rezoluciji o izvještaju CK SKOJ-a« u kojoj se — između ostalog — kaže:

»Konstatujući da postoje svi uslovi za spajanje Saveza komunističke omladine i Narodne omladine, IV kongres SKOJ-a usvaja odluku Petog kongresa Komunističke partije Jugoslavije o spajanju Saveza komunističke omladine Jugoslavije i Narodne omladine Jugoslavije u jednu omladinsku organizaciju.«

Donesena je još jedna rezolucija: »Povodom klevetničke kampanje protiv naše zemlje«, Kongres je jednodušno izrazio »nepokolebljivu odlučnost svih mladih komunista, omladinaca i omladinki naše zemlje da još odlučnije slede Centralni komitet Partije na čelu sa drugom Titom u borbi za izgradnju socijalizma«. Zavjetovali su se: »Nema te sile koja bi mogla odvojiti našu omladinu od Partije i njenog Centralnog komiteta na čelu sa drugom Titom.«

Mjesec dana poslije posljednjeg kongresa SKOJ-a održan je zajednički kongres SKOJ-a i Narodne omladine — Kongres ujedinjenja. Skojevci su u akcijama među omladinskim masama, kao i na Kongresu ujedinjenja nastupali organizirano, odlučni da »prenesu u omladinske osnovne organizacije sve osobine koje su stekli u SKOJ-u« i da » neumorno rade na daljem jačanju ideološkog jedinstva u omladinskoj organizaciji«, da omladinu »vaspitavaju u duhu marksizma-lenjinizma, boreći se protiv reakcionarnih uticaja i ostataka starih shvatanja i predrasuda«. U svakom nastupu skojevaca, sad u jedinstvenoj

omladinskoj organizaciji, istican je lenjinski stav:

»Mi smo Partija budućnosti, a budućnost pripada omladini.«

Na Kongresu ujedinjenja prvi govornik je bio Josip Broz Tito. Objasnio je da je »dvojni organizacioni oblik naše omladine postao smetnja za dalji pravilni razvitak omladine naše nove socijalističke Jugoslavije« i da su uvjeti za spajanje stvarani još u ratu »i sazreli u procesu izgradnje«. I ovom prilikom je naglasio »da se nikada ne smije izgubiti iz vida ogromna uloga Komunističke omladine« u svim razdobljima svog herojskog djelovanja. Ujedinjenje je objasnio istovjetnošću interesa mlade generacije, jer »omladina, koja učestvuje na tako velikom poslu kao što je izgradnja socijalizma u našoj zemlji, ima, dakle, jedan zajednički zadatak i jedan zajednički cilj«.

182 Onda se živjelo teško. Jugoslavija je bila samotni otok nepokora i samosvojnosti, koji je — pod Brozovom lenjinskom zastavom — slavno plovio u sretniju budućnost. Ali taj put je bio trnovit. Omladini Tito 15. decembra 1948. godine nije govorio o ljepoti dokolice, nego o teškoćama »kojima idemo u susret«. Naglašavao je u govoru delegatima Kongresa ujedinjenja:

»Mi opet računamo na vas, na našu junačku omladinu... na vaš radni polet, na vašu upornost i požrtvovanost, na vašu socijalističku svijest...«

Pozivajući na ustanak 1941. godine, Tito i Partija su se bar mogli pozvati na moralnu pomoć Sovjetskog Saveza i čitave antifašističke koalicije, ali 1948. godine nije ni u kom obliku bilo pomoći ni s jedne strane. Tito to nije krio:

»Znajte, drugovi omladinci i omladinke, da se mi u našim naporima za izgradnju socijalizma moramo osloniti na svoje sopstvene snage. Mi nemamo drugog saveznika u tim naporima, osim naše duboke vjere da ćemo pobijediti, osim naše riješenosti i upornosti.«

Poslije Titovog govora, »Izvještaja CK SKOJ-a i Centralnog vijeća Narodne omladine Jugoslavije«, kojeg je podnio Stevan Doronjski, i referata Milijana Neoričića o Petom kongresu KPJ i zadacima Narodne omladine, Kongres je usvojio Rezoluciju povodom optužbi Informacionog biroa i staljinističke klevetničke kampanje, kao i Rezoluciju ujedinjenja:

»Zajednički kongres SKOJ-a i NO, manifestujući potpuno jedinstvo mlade generacije Jugoslavije, jednodušno odlučuje da se SKOJ i Narodna omladina Jugoslavije spoje u jednu organizaciju. Narodna omladina Jugoslavije ići će i dalje pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije u borbu za izgradnju socijalizma.«

Stvaranje jedinstvene omladinske organizacije pada u vrijeme traženja originalnog puta razvoja socijalizma u Jugoslaviji.

Stvaralački zanos je zahvatio svu zemlju. Graditeljski rezultati su bili fantastični. Već u vrijeme Kongresa ujedinjenja nacionalni dohodak Jugoslavije je bio u odnosu na 1939. godinu udvostručen. Tolika stopa rasta neće biti ostvarena čak ni šezdesetih godina, u ono vrijeme kad je Jugoslavija više godina bila uzastopce na prvom mjestu u svijetu po visini godišnje stope rasta industrijske proizvodnje. Ondašnju Jugoslaviju je karakteriziralo potpuno revolucionarno, stvaralačko raspoloženje masa, a u jezgru tih masa bila je upravo omladina.

Titu je bilo jasno da administrativni sistem, državno-centralistički sistem ne može biti dugog vijeka. Insistirao je »na našem vlastitom putu u socijalizam«. Postojala je opasnost da revolucionarni etatizam preraste u totalno samodržavlje. U razgovoru s delegacijom I kongres Saveza studenata Jugoslavije, 1952. godine, Tito je govorio o traženju sopstvenog puta u socijalizam i o tome kako je mnogo toga »trebalo da lomimo u svojoj duši i svijesti da bismo stara shvatanja savladali«. Komunističko rukovodstvo — a Partijom su tada rukovodili nekadašnji skojevski aktivisti, kao Kardelj i Kidrič — tumačilo je

još 1949. da »nikakav savršeni birokratski aparat, makar kakvo mu genijalno rukovodstvo stajalo na čelu, ne može izgraditi socijalizam«, odnosno da »socijalizam može rasti samo iz inicijative milijunskih masa uz pravilnu rukovodeću ulogu proleterske partije«. Tito o tome govori 1948. na II kongresu KP Hrvatske: samouprava naroda je motorna snaga za razvijanje svih stvaralačkih snaga. Razmišljanja su dovela i do rješenja: krajem 1949. godine nekadašnji sekretar SKOJ-a Boris Kidrič, u ime vlade i Đuro Salaj u ime sindikata potpisuju Uputstvo o osnivanju i radu radničkih savjeta. A 27. juna 1950. godine Narodna skupština FNRJ je, saslušavši Titov referat (»Parola 'Fabrike radnicima, zemlja seljacima' nije nikakva apstraktna propagandistička parola, već takva koja ima u sebi duboki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji: u pogledu duštvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i — prema tome — može se i mora ostvarivati u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam«) donijela Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva.

Jugoslavija je našla svoj put: u specifičnim okolnostima primjenjena je nauka Marksa, Engelsa i Lenjina.

U proteklih tridesetak godina i jugoslovenska omladinska organizacija se, ovisno o stepenu razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa, organizirala tako da bude najefikasnija u pojedinoj etapi socijalističke revolucije. U tom je razdoblju održano pet omladinskih kongresa. Omladina je — kao što je rečeno i u statutu prihvaćenom na Petom kongresu 1953. godine — potpuno zadržala komunističko usmjerenje: »bori se da njeno članstvo izučava i usvaja naučni socijalizam kao *svoj pogled na svet* i njime se rukovodi u svojoj stvaralačkoj aktivnosti«.

Narodna omladina je na svom VII kongresu, u januaru 1963. godine promijenila ime

u Savez omladine Jugoslavije. U rezoluciji je naglašeno da je u čitavoj aktivnosti »okrenuta budućnosti« i da »veruje u svoje sutra, ispunjeno naporima svih ljudi u miru za stvaranje sve bogatijeg, lepšeg i pravednijeg sveta«, da je »duboko privržena istinskom internacionalizmu i aktivnoj miroljubivoj koegzistenciji, kao osnovu prijateljstva među narodima i ljubavi prema čoveku«.

Osmi kongres je 1968. godine bio izraz nagomilanih organizacionih slabosti. Tada je došlo do potpunog odvajanja Saveza studenata od Saveza omladine. Posljedice su bile štetne: dolazi do sve većeg podvajanja intelektualne i radničke omladine, a ujedno i do slabljenja akcionog i idejno-političkog jedinstva mlade generacije. Za mijenjanje odnosa i intenzifikaciju borbene, političke akcije omladine vanredno je značajna Titova inicijativa (»Htio bih da se Marks vrati na univerzitet«) i shvatanje da će se Savez komunista morati više »pozabaviti omladinom« koju treba »organizaciono drukčije osposobiti«. Na Trećoj konferenciji SKJ, 8. decembra 1972. godine, kad je ustvrdio da se »za omladinu moramo boriti«, rekao je također da mlada generacija »treba da bude tako organizirana da se zbilja može reći: to je socijalistička omladina«. Ocjenio je i probleme podvojenosti tražeći i u razlikama mogućnosti sjedinjavanja:

»Pravilno je istaknuto da studentska i školska omladina ima svoje probleme, i da u prvom redu, o njima moraju voditi računa. Radnička omladina, opet, ima svoje probleme, isto tako i seljačka. Ali, sva ta tri dijela omladine moraju biti slivena u jednu jedinstvenu socijalističku omladinsku organizaciju, koja će imati odgovornost, kao i svaki pojedinac u njoj.«

Savez socijalističke omladine Jugoslavije je postupno, uz povremene zastoje i gubljenja, što nije karakteristično samo za njega, izrastao u organizaciju koja obuhvaća najšire mase one omladine koja je svoju budućnost svjesno vezala za budućnost socijalizma.

Edvard Kardelj u svom poznatom djelu o pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, smatra da je »glavni zadatak« SSOJ »u tome da uvodi ne samo neki odabrani deo omladine, nego njene široke mase u sistem samoupravne demokratije, to jest u delegacije i delegatski sistem društvenog odlučivanja«. Otud proizilaze dva zadatka:

- snažno aktiviranje SSOJ u Socijalističkom savezu radnog naroda: da mladi budu »stvaralački učenici u demokratskom donošenju preporuke, predloga i odluka SSRN«;
- potpuno i najaktivnije prisustvo SSOJ u delegatskom sistemu.

Po svojoj organiziranosti omladina se u posljednjem razdoblju razvija slično Socijalističkom savezu radnog naroda: kao demokratski front čitave mlade generacije. I posljednji, Deseti kongres Saveza socijalističke omladine Jugoslavije, održan od 13. do 15. decembra 1978. godine, u tom je smislu analizirao svoje djelovanje i određivao narednu aktivnost. Kao smisao te aktivnosti mladima je poslužila poruka predsjednika Saveza komunista Jugoslavije Josipa Broza Tita:

»...Mi smo u ovoj godini imali mnoge značajne političke događaje i akcije, među kojima se posebno ističe Jedanaesti kongres SKJ. Njihov cilj je dalje mobilisanje svih subjektivnih snaga našeg društva u borbi za njegov još brži razvoj. Uz puno jedinstvo done-sene su krupne odluke u kojima su dati odgovori na sva značajna društveno-ekonomska i društveno-politička pitanja i utvrđen način njihovog rješavanja.

Zapažen doprinos svemu tome dala je i mlada generacija, svojom pojačanom aktivnošću u organima upravljanja i društveno-političkim organizacijama, kao i u akcijama koje je sama preduzimala i organizovala. To su potvrdili i nedavni kongresi i konferencije Saveza socijalističke omladine u republikama i pokrajinama...

Starije generacije, naročito one koje su na svojim plećima iznijele teret narodnooslo-

bodilačke borbe i poslijeratne obnove i izgradnje zemlje, ostavljaju vama mladima i generacijama koje će doći poslije vas veliko djelo i čvrste temelje na kojima se može mirno graditi dalje i stvarati još bolji i srećniji život.

Duboko sam ubijeđen da će mlade generacije dostojno ponijeti svoj dio historijske odgovornosti i da će biti vjerni nastavljači tog dijela. Veličina onoga što je do sada ostvareno treba da služi mladima kao podstrek da svojim stvaralačkim radom nadmaše dostignuća prethodnih generacija... Predstoji bitka — čiji nosilac u prvom redu mora da bude omladina — za podizanje kvaliteta života u svim njegovim vidovima, od radnog mjesta i mjesta učenja do uslova stanovanja, odmora, kulturnog i opšteg uzdizanja...

Pred vama mladima su krupni i složeni zadaci. Ali, ja sam uvjeren da ćete ih vi — kao i do sada — sa uspjehom izvršavati. Imali smo daleko bolje uslove za odgoj i stručno osposobljavanje od generacija koje su vam prethodile, pa zato raspolazete i daleko većim znanjem i stvaralačkim potencijalima. Radite predano, budite istrajni u ispunjavanju svojih obaveza, koračajte smjelo putem za koji su se čvrsto opredjelili naši narodi i narodnosti, i rezultati neće izostati. A ono što će vam najviše pomoći da i u najsloženijim situacijama nađete dobra rješenja, da razlikujete prave od prividnih vrijednosti, istinu od zablude, pravdu od nepravde — to su interesi radničke klase, interesi naših naroda i narodnosti, vjernost tim interesima najpouzdaniji je politički kriterij i najsigurniji putokaz mladim generacijama... Na toj osnovi razvijaće se dalje i ljubav prema slobodi i nezavisnosti, socijalizmu i samoupravljanju, jačaće privrženost miru i ravnopravnoj saradnji među narodima, kao i otpor prema svakom vidu dominacije i potčinjavanja, prema svemu što vrijeđa ljudsko dostojanstvo.

Takva ličnost mladog čovjeka podrazumijeva bogato idejno i teorijsko znanje, pozna-

vanje osnovnih zakonitosti razvoja savremenog društva, a posebno razvoja socijalizma. Mene raduje što vi tim pitanjima poklanjate više pažnje nego ranije i što je Savez socijalističke omladine u tom pogledu sve aktivniji... Posebno je značajno što je Savez socijalističke omladine Jugoslavije sve više okrenut konkretnim životnim pitanjima radnih ljudi i osposobljavanja mladih za njihovo uspješno rješavanje. Pokrenuto je niz korisnih inicijativa i akcija. Naročito je pozitivno što je obnovljen dobrovoljni omladinski rad. Kroz sve te oblike svoga angažovanja, omladina je u posljednje vrijeme radila ne samo na svom dopunskom obrazovanju i vaspitanju, negovanju drugarstva i prijateljstva, jačanju bratstva i jedinstva, nego je dala i veliki doprinos materijalnom razvoju naše zemlje. Zapaženo raste i aktivnost omladine u okviru opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, što je i razumljivo, s obzirom na njenu prirodnu zainteresovanost za očuvanje tekovina revolucije i odlučno suprotstavljanje svakome ko bi pokušao da ih ugrozi.

188

Da bi vaša organizacija što uspješnije izvršavala svoju vrlo odgovornu ulogu u našem društvu, mora posvetiti mnogo veću pažnju radu osnovnih organizacija Saveza socijalističke omladine. Organizacija omladine treba da razvija masovni politički rad i da u raznim akcijama obuhvata što veći broj svoga članstva. U uslovima samoupravljanja i delegatskog odlučivanja, samo široka aktivnost, sa težištem u bazi, može obezbijediti Savezu socijalističke omladine ulogu značajne i progresivne snage u društveno-političkom životu. Jednom riječju, mladi ljudi moraju biti aktivni subjekti izgrađivanja svoje sopstvene budućnosti, moraju preuzeti svoj dio obaveza i odgovornosti za razvoj našeg društva. Bez obzira da li rade u fabrikama, uče ili studiraju, da li su u gradu ili na selu, oni moraju svakodnevno živjeti sa problemima svoje sredine i biti prvi u akcijama za rješavanje tih problema. Samo predanost u radu i puna odgovornost u poslu koji obavljate, osiguraće vam

ulogu koja vam pripada u društvu, a zajedno s tim i pravo da sa optimizmom gledate u sopstvenu sutrašnjicu i budućnost čitavog našeg društva«.

S A D R Ź A J

POBUNJENA REVOLUCIONARNA MLADOST (1919—1920)	11
ZABRANJENA MLADOST REVOLUCIJE (1921—1928)	36
MLADOST PRED ŽANDARMERIJSKIM BAJUNETIMA (1929—1931)	76
ORGANIZACIJA OMLADINSKIH MASA (1932—1940)	101
KIČMA NAORUŽANOG NARODA 1941—1945	136
MLADOST REVOLUCIONARNOG STVARALASTVA (1946—1978)	174

